

et ostendam meipsum illi (Joan. xiv, 21). Verumtamen in hac peregrinatione quantum in rei hujus intelligentia vel scientia quisque profecerit, tanto magis caveat diabolica vitia, superbiam et invidentiam. Meminerit hoc ipsum Evangelium Joannis quam multo amplius erigit ad contemplationem veritatis, tam multo

amplius præcipere de dulcedine charitatis: et quia illud præceptum verissimum ac saluberrimum est, *Quanto magnus es, tanto humilia te in omnibus* (Eccli. iii, 20); qui evangelista Christum longe cæteris altius commendat, apud eum discipulis pedes lavat (Joan. xiii, 5).

ADMONITIO

IN SUBSEQUENTES LIBROS DE SERMONE DOMINI IN MONTE.

Ad Christi annum 393, sive 394, pertinet hoc opus, ab Augustino presbyterii sui tempore elaboratum. Quippe in primo Retractationum libro, cap. 19, post recensitam illam, quam in Hippone-regiensi anni 393 concilio habuit de Fide et Symbolo disputationem, recordatus Augustinus libri sui de Genesi ad litteram imperfecti, neque alia quam quæ ex ante laudato concilio sumi possit, ætatis assignata nota, facit proximo loco mentionem hujus operis in isthæc verba: *Per idem tempus de Sermone Domini in monte secundum Matthæum duo volumina scripsi.*

Porro uno volumine explicat primam ejusdem sermonis partem contentam Matthæi capite quinto: altero, posteriorem in sequentibus capitibus sexto et septimo comprehensam. Cur autem ex toto Evangelio istum in primis sermonem tractandum susceperit, eam videtur in operis initio subindicare causam, quod ipsum nempe omnibus præceptis quibus christiana vita informatur, perfectum esse intellexisset. Quæ quidem præcepta omnia, ea qua referuntur apud Matthæum serie sic exponit, ut illa ad priores septem sententias de Beatis in ipsius sermonis exordio pronuntiatas pertinere, iisque ex ordine respondere demonstrat.

Pollentius plurimis post annis hoc opus evolvens, aliquot difficultates de uxore quæ a viro suo discessisset, offendit, easque sancto Doctori proposuit, quas ille priore de Adulterinis Conjugiis libro enodavit.

Vide *librum 1, cap. 19, Retractationum, col. 614, a verbis, Per idem tempus de Sermone Domini, usque ad col. 617, verbis, Quem locutus est Dominus.* M.

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE SERMONE DOMINI IN MONTE

SECUNDUM MATTHÆUM

LIBRI DUO ^(a).

LIBER PRIMUS.

Explicatur prior pars sermonis a Domino in monte habiti, contenta Matthæi capite quinto.

CAPUT PRIMUM. 1. Sermonem quem locutus est Dominus noster Jesus Christus in monte, sicut in Evangelio secundum Matthæum legimus, si quis pie sobrieque consideraverit, puto quod inveniet in eo, quantum ad mores optimos pertinet, perfectum vitæ

christianæ modum: quod polliceri non temere audemus, sed ex ipsis ejusdem Domini verbis conjicientes. Nam sic ipse sermo concluditur, ut appareat in eo præcepta esse omnia quæ ad informandam vitam pertinent. Sic enim dicit: « Omnis ergo qui au

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

His castigandis libris adhibuimus Mss. Abinensem, Arnulfensem, Cisterciensem, Colbertinum, Corbeiensem, Floriacensem, Gemneticensem, Lyrensem, Michaelinum, Prætellesum, Sagiensem, Viadocinensem, Vaticanos duos, Beccenses totidem, et Lovaniensium Theologorum variantes lectiones ex sex Belgicis: necnon supra laudatas editiones Er. et Lov., quibus hic accessit editio Joannis Amerbachii perfecta Basileæ, an. 1576, et altera Jacobi Mareschalli Lugdun. an. 1520. Consulimus insuper Eugypii abbatis excerpta in Mss. Corbeiensi ac Germanensi, et Flori collectionem in alio Corbeiensi.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Scripti circiter Christi, annum 303

dit verba mea hæc et facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificavit domum suam supra petram: descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et offenderunt in domum illam, et non cecidit; fundata enim erat super petram. Et omnis qui audit verba mea hæc et non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificavit domum suam super arenam: descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et offenderunt in domum illam, et cecidit; et facta est ruina ejus magna. » Cum ergo non dixit, *qui audit verba mea tantum*, sed addidit dicens, *qui audit verba mea hæc*; satis, ut arbitror, significavit, hæc verba quæ in monte locutus est, tam perfecte instruere vitam eorum qui voluerint secundum ea vivere, ut merito comparentur ædificanti super petram. Hoc dixi, ut appareat istum sermonem omnibus præceptis quibus christiana vita informatur, esse perfectum: nam de hoc capitulo diligentius suo loco tractabitur.

2. Hujus igitur sermonis initium sic assumitur: *Cum vidisset autem turbas multas, ascendit in montem, et cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli ejus; et aperiens os suum docebat eos, dicens.* Si quaeritur quid significet mons, bene intelligitur significare majora præcepta justitiæ; quia minora erant quæ Judæis data sunt. Unus tamen Deus per sanctos Prophetas et famulos suos, secundum ordinatissimam distributionem temporum, dedit minora præcepta populo quem adhuc timore alligari oportebat; et per finem suum, majora populo quem charitate jam liberari convenerat. Cum autem minora minoribus, majora majoribus dantur, ab eo dantur qui solus novit congruentem suis temporibus generi humano exhibere medicinam. Nec mirum est quod dantur præcepta majora propter regnum cælorum¹, et minora data sunt propter regnum terrenum, ab eodem uno Deo qui fecit cælum et terram. De hæc ergo justitia quæ major est, per prophetam dicitur, *Justitia tua sicut mons Dei* (Psal. xxxv, 7): et hoc bene significat, quod ab uno magistro solo docendis tantis rebus idoneo, locetur in monte. Sedens autem docet, quod pertinet ad dignitatem magisterii: et accedunt ad eum discipuli ejus, ut audiendis illius verbis hi essent etiam corpore viciniore, qui præceptis adimplendis etiam animo propinquabant. *Et aperiens os suum, docebat eos, dicens.* Ista circumlocutio qua scribitur, *Et aperiens os suum*, fortassis ipsa mora commendat aliquanto longiorem futurum esse sermonem: nisi forte non vacet quod nunc eum dictum est aperuisse os suum, quod ipse in Legge veteri aperire solet ora Prophetarum.

3. Quid ergo dicit? *Beati pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Legimus scriptum de appetitione rerum temporalium, *Omnia vanitas et præsumptio spiritus* (Eccl. i, 14. sec. LXX); præsumptio autem spiritus, audaciam et superbiam significat: vulgo etiam magnos spiritus superbi habere dicuntur; et recte, quandoquidem spiritus etiam ventus vocatur. Unde scriptum est, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis*¹ (Psal. cxlviii, 8). Quis vero

¹ Septem Mss., *propter regnum terrarum.*

² Sic Mss. At ceteri, excepto Mar., *spiritus procellarum.*

nesciat superbos inflatos dici, tanquam vento distentos? Unde est etiam illud Apostoli: *Scientia inflat, charitas vero ædificat* (I Cor. viii, 1). Quapropter recte hic intelliguntur *pauperes spiritu*, humiles et timentes Deum, id est, non habentes inflantem spiritum¹. Nec aliunde omnino incipere oportuit beatitudinem; siquidem pervertura est ad summam sapientiam: *Initium autem sapientiæ timor Domini* (Eccl. i, 16); quoniam et e contrario, *Initium omnis peccati superbia inscribitur* (Id. x, 15). Superbi ergo appetant et diligant regna terrarum: *Beati autem pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.*

CAPUT II. — 4. *Beati mites; quoniam ipsi hæreditate possidebunt terram:* illam credo terram, de qua in Psalmo dicitur, *Spes mea es tu, portio mea in terra viventium* (Psal. cxli, 6). Significat enim quamdam soliditatem et stabilitatem hæreditatis perpetuæ, ubi anima per bonum affectum, tanquam loco suo requiescit, sicut corpus in terra; et inde cibo suo alitur, sicut corpus ex terra: ipsa est requies et vita sanctorum. Mites autem sunt qui cedunt improbitatibus, et non resistunt malo, sed vincunt in bono malum (Rom. xii, 21). Rixentur ergo immites, et dimittent pro terrenis et temporalibus rebus: *Beati autem mites; quoniam ipsi hæreditate possidebunt terram,* de qua pelli non possint.

5. *Beati lugentes; quoniam ipsi consolabuntur.* Luctus est tristitia de amissione charorum: conversi autem ad Deum, ea quæ in hoc mundo chara amplectebantur, amittunt: non enim gaudent his rebus, quibus ante gaudebant; et donec fiat in illis amor æternorum², nonnulla necessitas sauciantur: consolabuntur ergo Spiritu sancto, qui maxime propterea paracletus nominatur, id est consolator, ut temporalem amittentes æterna lætitia perfruantur.

6. *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur.* Jam istos amatores dicit veri et incoccussi boni. Illo ergo cibo saturabuntur, de quo ipse Dominus dicit, *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei*, quod est justitia: et illa aqua, de qua quisquis biberit, ut idem dicit, *fiat in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. iv, 54, 14).

7. *Beati misericordes; quoniam ipsorum miserabitur*³. Beatos esse dicit qui subveniunt mi seris, quoniam eis ita rependitur, ut de miseria librentur.

8. *Beati mundi corde; quoniam ipsi Deum videbunt.* Quam ergo stulti sunt qui Deum istis exterioribus oculis quaerunt, cum corde videatur, sicut alibi scriptum est, *Et in simplicitate cordis quaerite illum* (Sap. i, 1). Hoc est enim mundum cor, quod est simplex cor: et quemadmodum lumen hoc videri non potest, nisi oculis mundis; ita nec Deus videtur, nisi mundum sit illud quo videri potest.

¹ Lov. cum quatuor Mss., *inflatum spiritum.* Ceteri codices, *inflantem.*

² In Corbeiensi codice, *dulcedo æternorum.* Paulo infra in editis legebatur, *ut temporalia amittentes:* in duobus Belgicis Mss., *ut temporalem amittentes luctum.* Sed melius in uno cat. et decem Gallicanis, *ut temporalem amittentes:* subaudi, lætitiã.

³ Ed. ti, *miserabitur Deus.* Abest vox, *Deus,* a Mss. et ab Evangelio.

9. *Beati pacifici; quoniam ipsi filii Dei vocabuntur.* In pace perfectio est, ubi nihil repugnat; et ideo filii Dei pacifici, quoniam nihil resistit Deo¹, et utique filii similitudinem patris habere debent. Pacifici autem in semetipsis sunt, qui omnes animi sui motus componentes et subjicientes rationi, id est menti et spiritui, carnalesque concupiscentias habentes edomitas, fiunt regnum Dei: in quo ita sunt ordinata omnia, ut id quod est in homine præcipuum et excellens, hoc imperet cæteris non reluctantibus, quæ sunt nobis bestiisque communia; atque id ipsum quod excellit in homine, id est mens et ratio, subjiciatur potiori, quod est ipsa veritas unigenitus Filius Dei. Neque enim imperare inferioribus potest, nisi superiori se ipse subjiciat. Et hæc est pax quæ datur in terra hominibus bonæ voluntatis (*Luc. II, 14*); hæc vita consummati perfectique sapientis. De hujusmodi regno pacatissimo et ordinatissimo missus est foras princeps hujus sæculi, qui perversis inordinatisque dominatur. Hac pace intrinsecus constituta atque firmata, quascumque persecutiones ille qui foras missus est, forinsecus concitaverit, auget gloriam quæ secundum Deum est; non aliquid in illo ædificio labefactans, sed deficientibus machinis suis innotescere faciens quanta firmitas intus exstructa sit. Ideo sequitur: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cælorum.*

CAPUT III. — 10. Sunt autem omnes istæ octo sententiæ. Jam enim cætera compellens loquitur ad illos qui aderant, dicens: *Beati eritis, cum vobis maledicent, et persequentur vos.* Superiores autem sententiæ generaliter dirigebat: non enim dixit, *Beati pauperes spiritu*; quoniam vestrum est regnum cælorum; sed, *quoniam ipsorum est*, inquit, *regnum cælorum*: neque, *Beati mites*, quoniam vos possidebitis terram; sed, *quoniam ipsi possidebunt terram.* Et ita cæteras usque ad octavam sententiam, ubi ait: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Inde jam incipit loqui præsentibus compellens, cum et illa quæ supra dicta sunt, ad eos etiam pertinerent, qui præsentibus audiebant; et hæc postea quæ videntur præsentibus specialiter dici, pertineant etiam ad illos qui absentes vel post futuri erant. Quapropter iste sententiarum numerus diligenter considerandus est. Incipit enim beatitudo ab humilitate: *Beati pauperes spiritu*, id est, non inflati, dum se divinæ auctoritati subdit anima, timens post hanc vitam ne pergat ad pœnas, etiamsi forte in hac vita sibi beata esse videatur. Inde venit ad divinarum Scripturarum cognitionem, ubi oportet eam se mitem præbere pietate, ne id quod imperitis videtur absurdum vituperare audeat, et pervicacibus concertationibus efficiatur indocilis. Inde jam incipit scire quibus nodis sæculi hujus per carnalem consuetudinem ac peccata teneatur: itaque in hoc tertio gradu, in quo scientia est, lugetur amissio summi boni, quia inhæretur extremis. In quarto au-

tém gradu labor est, ubi vehementer incumbitur ut sese animus avellat ab eis quibus pestifera dulcedine innexus est: hic ergo esauritur et sititur justitia, et multum necessaria est fortitudo; quia non relinquitur sine dolore quod cum delectatione retinetur. Quinto autem gradu perseverantibus in labore datur evadendi consilium; quia nisi quisque adjuvetur a superiore, nullo modo sibi est idoneus ut sese tantis miseriarum implicamentis expediat: est autem justum consilium, ut qui se a potentiore adjuvari vult, adjuvet infirmiore in quo est ipse potentior: itaque *Beati misericordes; quia ipsorum miseribitur.* Sexto gradu est cordis munditia, de bona conscientia bonorum operum valens ad contemplandum summum illud bonum, quod solo puro et sereno intellectu cerni potest. Postremo est septima ipsa sapientia, id est contemplatio veritatis, pacificans totum hominem, et suscipiens similitudinem Dei, quæ ita concluditur: *Beati pacifici; quoniam ipsi filii Dei vocabuntur.* Octava tanquam ad caput redit; quia consummatum perfectumque ostendit et probat: itaque in prima et in octava nominatum est regnum cælorum, *Beati pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum cælorum; et, Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cælorum*: cum jam dicitur, *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio? an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius (Rom. VIII, 35)?* Septem sunt ergo quæ perficiunt: nam octava clarificat, et quod perfectum est demonstrat, ut per hos gradus perficiantur et cæteri, tanquam a capite rursus exordians.

CAPUT IV. — 11. Videtur ergo mihi etiam septiformis operatio Spiritus sancti, de qua Isaias loquitur (*Isai. XI, 2, 3*), his gradibus sententiisque congruere. Sed interest ordinis: nam ibi enumeratio ab excellentioribus cœpit, hic vero ab inferioribus. Ibi namque incipit a sapientia, et desinit ad timorem Dei: sed *initium sapientiæ timor Domini* est. Quapropter si gradatim tanquam ascendentes numeremus, primus ibi est timor Dei, secunda pietas, tertia scientia, quarta fortitudo, quintum consilium, sextus intellectus, septima sapientia. Timor Dei congruit humilibus, de quibus hic dicitur, *Beati pauperes spiritu*, id est non inflati, non superbi: quibus Apostolus dicit, *Noli altum sapere, sed time (Rom. XI, 20)*; id est, noli extolli. Pietas congruit mitibus: qui enim pie quærit, honorat sanctam Scripturam, et non reprehendit quod nondum intelligit, et propterea non resistit, quod est mitem esse: unde hic dicitur, *Beati mites.* Scientia congruit lugentibus, qui jam cognoverunt in Scripturis quibus malis vinciti teneantur, quæ tanquam bona et utilia ignorantes appetiverunt: de quibus hic dicitur, *Beati qui lugent.* Fortitudo congruit esurientibus et sitientibus: laborant enim desiderantes gaudium de veris bonis, et amorem a terrenis et corporalibus avertere cupientes: de quibus hic dicitur, *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam.* Consilium congruit misericordibus: hoc enim unum remedium est de tantis

¹ Sic Am. Fr. et omnes Mss. At Lov., *nihil in istis resistit Deo.*

¹ In decem Mss., non interponitur, *et.*

malis evadendi, ut dimittamus, sicut nobis dimitti volumus; et adjuvemus in quo possumus alios, sicut nos in quo non possumus cupimus adjuvari: de quibus hic dicitur, *Beati misericordes*. Intellectus congruit mundis corde, tanquam purgato oculo, quo cerni possit quod corporeus oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit (*Isai. LXIV, 4; et I Cor. II, 9*): de quibus hic dicitur, *Beati mundi corde*. Sapientia congruit pacificis, in quibus jam ordinata sunt omnia, nullusque motus adversus rationem rebellis est, sed cuncta obtemperant spiritui hominis, cum et ipse obtemperet Deo (a): de quibus hic dicitur, *Beati pacifici*.

12. Unum autem præmium quod est regnum cælorum, pro his gradibus varie nominatum est. In primo, sicut oportebat, positum est regnum cælorum, quod est perfecta summaque sapientia animæ rationalis. Sic itaque dictum est, *Beati pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum cælorum*: tanquam diceretur, *Initium sapientiæ timor Domini*. Mitibus hæreditas data est, tanquam testamentum patris cum pietate quærentibus: *Beati mitis; quoniam ipsi hæreditate possidebunt terram*. Lugentibus consolatio, tanquam scientibus quid amiserint, et quibus mersi sint: *Beati qui lugent; quoniam ipsi consolabuntur*. Esurientibus et sitientibus saturitas, tanquam refectio laborantibus fortiterque certantibus ad salutem: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur*. Misericordibus misericordia, tanquam vero et optimo consilio utentibus, ut hoc eis exhibeatur a potentiore, quod invalidioribus exhibent. *Beati misericordes; quoniam ipsorum miserebitur*. Mundis corde facultas videndi Deum, tanquam purum oculum ad intelligenda æterna gerentibus. *Beati mundi corde; quoniam ipsi Deum videbunt*. Pacificis Dei similitudo, tanquam perfecte sapientibus formatisque ad imaginem Dei per regenerationem renovati hominis: *Beati pacifici; quoniam ipsi filii Dei vocabuntur*. Et ista quidem in hac vita possunt compleri, sicut completa esse in Apostolis credimus (b). Nam illa omnimoda in angelicam formam mutatio, quæ post hanc vitam promittitur, nullis verbis exponi potest. *Beati ergo qui persecutionem patiuntur propter justitiam; quoniam ipsorum est regnum cælorum*. Hæc octava sententia, quæ ad caput redit, perfectumque hominem declarat, significatur fortasse et circumcissione octavo die in Veteri Testamento; et Domini resurrectione post sabbatum, qui est utique octavus, idemque primus dies; et celebratione octavarum feriarum, quas in regeneratione novi hominis celebramus; et numero ipso Pentecostes. Nam septenario numero septies multiplicato, quo fiunt quadraginta novem, quasi octavus additur, ut quinquaginta compleatur et tanquam redeatur ad caput: quo die missus est Spiritus sanctus, quo in regnum cælorum ducimur, et hæreditatem accipimus, et consolamur; et paciscimur, et misericordiam consequimur, et mundamur, et pacificamur; atque ita perfecti, omnes

(a) I Retract. cap. 10, n. 1.

(b) Ibid., n. 2.

extrinsecus illatas molestias pro veritate et justitia sustinemus.

CAPUT V. — 13. *Beati eritis, inquit, cum vobis maledicent, et persequentur vos, et dicent omne malum adversum vos, mentientes, propter me. Gaudete et exsultate, quoniam merces vestra multa est in cælis*. Animadvertat quisquis delicias hujus sæculi et facultates rerum temporalium quærit in nomine christiano, intrinsecus esse beatitudinem nostram; sicut de anima ecclesiastica ore prophetico dicitur: *Omnis pulchritudo filia regis intrinsecus* (*Psal. XLIV, 14*): nam extrinsecus maledicta et persecutiones et detractiones promittuntur: de quibus tamen magna merces est in cælis, quæ sentitur in corde patientium, eorum qui jam possunt dicere, « Gloriamur in tribulationibus; scientes quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit; quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis » (*Rom. v, 3-5*). Non enim ista perpeti fructuosum est, sed ista pro Christi nomine non solum æquo animo, sed etiam cum exultatione tolerare. Nam multi hæretici, nomine christiano animas decipientes, multa talia patiuntur: sed ideo excluduntur ab ista mercede, quia non dictum est tantum, *Beati qui persecutionem patiuntur*; sed additum est, *propter justitiam*: ubi autem sana fides non est, non potest esse justitia; quia justus ex fide vivit (*Habac. II, 4, et Rom. I, 17*). Neque schismatici aliquid sibi ex ista mercede promittant; quia similiter ubi charitas non est, non potest esse justitia: dilectio enim proximi malum non operatur (*Rom. XIII, 10*), quam si habent, non dilaniarent corpus Christi, quod est Ecclesia (*Coloss. I, 24*).

14. Quæri autem potest quid intersit quod ait, *Cum vobis maledicent, et, Omne malum dicent adversum vos*; cum maledicere, hoc sit, malum dicere. Sed aliter maledictum jactatur cum contumelia coram illo cui maledicatur, sicut Domino nostro dictum est, *Nonne verum dicimus, quia Samaritanus es, et demonium habes* (*Joan. VIII, 48*)? aliter cum absentis fama læditur, sicut de illo itera scribitur, *Alii dicebant, Quia propheta est: alii autem dicebant, Non, sed seducit populum* (*Id. VII, 12*). Persequi autem, est vim inferre, vel insidiis appetere: quod fecit qui eum tradidit, et qui eum crucifixerunt. Sane quod etiam hoc non est nude positum, ut diceretur, *Et dicent omne malum adversum vos*, sed additum est, *mentientes*; additum etiam, *propter me*: propter eos additum puto, qui volunt de persecutionibus et de famæ suæ turpitudine gloriari; et ideo dicere ad se pertinere Christum, quia multa de illis dicuntur mala; cum et vera dicantur, quando de illorum errore dicuntur: et si aliquando etiam nonnulla falsa jactantur, quod temeritate hominum plerumque accidit, non tamen propter Christum ista patiuntur. Non enim Christum sequitur, qui non secundum veram fidem et catholicam disciplinam Christianus vocatur.

15. *Gaudete, inquit, et exsultate, quoniam merces vestra multa est in cælis*. Non hic cælos dici putat su-

periores partes hujus visibilis mundi. Non enim merces nostra, quæ inconcussa et æterna esse debet, in rebus volubilibus et temporalibus collocanda est. Sed in cælis dictum puto, in spiritualibus firmamentis, ubi habitat sempiterna justitia : in quorum comparatione terra dicitur anima iniqua, cui peccanti dictum est, *Terra es, et in terram ibis* (Gen. iii, 19). De his cælis dicit Apostolus : *Quoniam conversatio nostra in cælis est* (Philipp. iii, 20). Sentiant ergo jam istam mercedem, qui gaudent spiritualibus bonis : sed tunc ex omni parte perficietur, cum etiam hoc mortale induerit immortalitatem. *Ita enim persecuti sunt, inquit, et Prophetas qui ante vos fuerunt.* Nunc persecutionem generaliter posuit, et in maledictis et in dilaceratione famæ; et bene exemplo adhortatus est, quia vera dicentes solent persecutionem pati : nec tamen ideo Prophetæ antiqui timore persecutionis a veritatis prædicatione defecerunt.

CAPUT VI. — 16. Rectissime itaque sequitur, *Vos estis sal terræ* : ostendens fatuos esse judicandos, qui temporalium bonorum vel copiam sectantes, vel inopiam metuentes, amittunt æterna, quæ nec dari possunt ab hominibus, nec auferri. *Itaque si sal infutatum fuerit, in quo salietur?* id est, si vos per quos condiendi sunt quodammodo populi, metu persecutionum temporalium amiseritis regna cælorum; qui erunt homines per quos a vobis error auferatur, cum vos elegerit Deus, per quos errorem auferat cætorum? Ergo *ad nihilum valet sal infutatum, nisi ut mittatur foras, et calcetur ab hominibus.* Non itaque calcatur ab hominibus qui patitur persecutionem, sed qui persecutionem timendo infutatur. Calcari enim non potest nisi inferior : sed inferior non est qui quamvis corpore multa in terra sustineat, corde tamen fixus in cælo est.

17. *Vos estis lumen mundi.* Quomodo dixit superius *sal terræ*, sic nunc dicit *lumen mundi*. Nam neque superius ista terra accipienda est, quam pedibus corporeis calcamus, sed homines qui in terra habitant, vel etiam peccatores, quorum condiendis et extinguendis putoribus apostolicum salem Dominus misit. Et hic mundum non cælum et terram, sed homines qui sunt in mundo vel diligunt mundum, oportet intelligi, quibus illuminandis Apostoli missi sunt. *Non potest civitas abscondi super montem constituta* : id est, fundata super insignem magnamque justitiam, quam significat etiam ipse mons in quo disputat Dominus. *Neque accendunt lucernam, et ponunt eam sub modio.* Quid putamus? ita esse dictum *sub modio*, ut occultatio tantum lucernæ accipienda sit, tanquam si diceret, *Nemo accendit lucernam, et occultat illam? an aliquid etiam modius significat, ut hoc sit ponere lucernam sub modio, superiora facere corporis commoda, quam prædicationem veritatis; ut ideo quisque veritatem non prædicet, dum timet ne aliquid in rebus corporalibus et temporalibus molestia patiatur? Et bene modius dicitur, sive propter retributionem mensuræ, quia ea quisque recipit quæ gessit in corpore, ut illic, inquit Apostolus, recipiat*

unusquisque quæ gessit in corpore (II Cor. v, 10) : et tanquam de hoc modio corporis alio loco dicitur, *In qua enim mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis* (Matth. vii, 2) : sive quoniam temporalia bona, quæ in corpore peraguntur, certa dierum mensura et iudicantur et transeunt, quam fortasse significat modius; æterna vero et spiritualia nullo tali fine coercentur (a) : *Non enim ad mensuram dat Deus spiritum* (Joan. iii, 34). Sub modio ergo lucernam ponit, quisquis lucem bonæ doctrinæ commodis temporalibus obscurat et tegit. *Sed super candelabrum.* Super candelabrum autem, qui corpus suum ministerio Dei suljicit, ut superior sit prædicationi veritatis, et inferior servitus corporis : per ipsam tamen corporis servitutem excelsior luceat doctrina, quæ per officia corporalia, id est per vocem et linguam et cæteros corporis motus in bonis operibus insinuat discipulis. Super candelabrum ergo ponit lucernam, cum dicit Apostolus, *Non sic pugno tanquam aerem cædens; sed castigo corpus meum, et servituti subjicio, ne forte aliis prædicans ipse reprobus inveniar* (I Cor. ix, 26, 27). Quod vero ait, *Ut luceat omnibus qui in domo sunt,* domum puto dictam habitationem hominum, id est ipsum mundum, propter id quod superius ait, *Vos estis lumen mundi* : aut si domum quisque vult accipere Ecclesiam, nec hoc est absurdum.

CAPUT VII. — 18. *Sic luceat, inquit, lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona facta vestra, et glorificent Patrem vestrum qui in cælis est.* Si tantummodo diceret, *Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona facta vestra; finem constituisse videretur in laudibus hominum, quas quærunt hypo-crite, et qui ambiunt ad honores, et captant inanissimam gloriam. Contra quos dicitur. « Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem »* (Galat. i, 10) : et per prophetam, *« Qui hominibus placent, confusi sunt, quia Deus nihili fecit illos; »* et iterum, *« Deus confregit ossa hominibus placentium »* (Psalm. lii, 6) : et rursus Apostolus, *« Non efficiamur inanis gloriæ cupidi »* (Galat. v, 26); et ipse iterum, *« Probet autem se homo, et tunc in semetipso habeat gloriam, et non in altero »* (Id. vi, 4). Non ergo tantum dixit, *ut videant bona facta vestra;* sed addidit, *et glorificent Patrem vestrum qui in cælis est;* ut hoc ipsum quod homo per bona opera placet hominibus, non ibi finem constituat ut hominibus placeat; sed referat hoc ad laudem Dei, et propterea placeat hominibus ut in illo glorificetur Deus. Hoc enim laudantibus expedit, ut non hominem, sed Deum honorent : sicut in ipso homine qui portabatur¹, Dominus ostendit, ubi admiratæ turbæ paralytico sanato virtutes ejus, sicut in Evangelio scriptum est, *« Timuerunt et glorificaverunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus »* (Matth. ix, 8). Cujus imitator apostolus Paulus dicit : *« Tantum au-*

¹ In undecim Mss. et in editis Am. et Er., *quem portabant.* Apud Mar., *quem portabant.*

(a) I Retract. cap. 19, n. 3.

tem audientes erant quoniam qui aliquando nos persequerentur, nunc evangelizat fidem quam aliquando vastabat; et in me glorificabant Deum (Galat. 1, 23, 24).

19. Posteaquam ergo cohortatus est audientes ut se prepararent ad omnia sustinenda pro veritate atque iustitia, et ut non absconderent bonum quod accepturi erant, sed ea benevolentia discerent, ut ceteros docerent, non ad laudem suam, sed ad gloriam Dei bona sua opera referentes; incipit eos jam informare et docere quid doceant, tanquam si quaerent dicentes: Ecce volumus et omnia sustinere pro tuo nomine, et doctrinam tuam non abscondere; sed quid est hoc ipsum quod vetas abscondi, et pro quo jubes omnia tolerari? numquid alia diciturus es contra ea quae in Lege scripta sunt? Non, inquit. *Non lite enim putare, quoniam veni solvere Legem aut Prophetas: non veni solvere, sed implere.*

CAPUT VIII. — 20. In hac sententia sensus duplex est; secundum utrumque tractandum est. Nam qui dicit, *Non veni solvere Legem, sed implere*; aut addendo dicit quod minus habet, aut faciendo quod habet: illud ergo prius consideremus, quod primo posui. Nam qui addit quod minus habet, non utique solvit quod invenit, sed magis perficiendo confirmat: et ideo sequitur, et dicit, *Amen dico vobis, donec transeat caelum et terra, iota unum aut unus apex non transiet a Lege, donec omnia fiant.* Dum enim fiunt etiam illa quae adduntur ad perfectionem, multo magis fiunt illa quae praemissa sunt ad inchoationem. Quod autem nit, *iota unum, aut unus apex non transiet a Lege, nihil potest aliud intelligi nisi vehemens expressio perfectionis (a)*, quando per litteras singulas demonstrata est: inter quas litteras iota minor est ceteris. quia uno ductu sit; apex autem est etiam ipsius aliqua in summo particula. Quibus verbis ostendit in Lege ad effectum etiam minima quaeque perducunt. Deinde subjicit: *Qui enim solverit unum de mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno caelorum.* Mandata ergo minima significantur per unum iota et unum apicem. Qui ergo solverit et docuerit sic, id est, secundum id quod solvit, non secundum id quod invenit et legit, *minimus vocabitur in regno caelorum*: et fortasse ideo non erit in regno caelorum, ubi nisi magni esse non possunt. *Qui autem fecerit et docuerit sic (b)*, hoc est, qui non solverit, et docuerit sic, secundum id quod non solvit, *magnus vocabitur in regno caelorum.* Qui vero magnus vocabitur in regno caelorum, sequitur ut etiam sit in regno caelorum, quo magni admittuntur: ad hoc enim pertinet quod sequitur.

CAPUT IX. — 21. *Dico enim vobis, quia nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Pharisaeorum, non intrabitis in regnum caelorum*: id est, nisi non solum illa minima Legis praecipua impleveritis quae inchoant hominem, sed etiam ista quae a me adduntur, qui non veni solvere Legem, sed implere,

(a) I Retract. cap. 19, n. 3.

(b) in graeco legebat *outō*, pro *outos*.

(c) I Retract. cap. 19, n. 4.

non intrabitis in regnum caelorum (c). Sed dicis mihi: Si de illis mandatis minimis cum superius loqueretur, dixit minimum vocari in regno caelorum quisquis unum eorum solverit, et secundum suam solutionem docuerit; magnum autem vocari quisquis ea fecerit, et sic docuerit, et ex eo jam in regno caelorum suam esse quia magnus est: quid opus est addi praecipua Legis minimis, si jam in regno caelorum potest esse, quia magnus est quisquis ea fecerit, et sic docuerit? Quapropter sic est accipienda illa sententia, *Qui autem fecerit et docuerit sic, magnus vocabitur in regno caelorum*: id est, non secundum illa minima, sed secundum ea quae ego diciturus sum. Quae sunt autem ista? Ut abundet iustitia, inquit, vestra super Scribarum et Pharisaeorum; quia nisi abundaverit, non intrabitis in regnum caelorum. Ergo qui solverit illa minima, et sic docuerit, minimus vocabitur: qui autem fecerit illa minima, et sic docuerit, non jam magnus habendus est et idoneus regno caelorum; sed tamen non tam minimus quam ille qui solvit: ut autem sit magnus atque illi regno aptus, facere debet et docere, sicut Christus nunc docet, id est, ut abundet iustitia eius super Scribarum et Pharisaeorum. Iustitia Pharisaeorum est, ut non occidant; iustitia eorum qui intraturi sunt in regnum Dei, ut non irascantur sine causa: minimum est ergo non occidere; et qui illud solverit, minimus vocabitur in regno caelorum: qui autem illud impleverit ut non occidat, non continuo magnus erit et idoneus regno caelorum, sed tamen ascendit aliquem gradum; perficietur autem, si nec irascatur sine causa: quod si perfecerit, multo remotior erit ab homicidio. Quapropter qui docet ut non irascamur, non solvit Legem ne occidamus, sed implet potius, ut et foris dum non occidimus, et in corde dum non irascimur, innocentiam custodiamus.

22. *Audistis ergo, inquit, quia dictum est antiquis, Non occides: qui autem occiderit, iudicio reus erit. Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio: qui autem dixerit fratri suo, Racha, reus erit concilio: qui autem dixerit, Fatue, reus erit gehennae ignis.* Quid interest inter reum iudicio, et reum concilio, et reum gehennae ignis? Nam hoc postremum gravissimum sonat, et admonet quosdam gradus factos a levioribus ad graviora, donec ad gehennam ignis veniretur. Et ideo si levius est reum esse iudicio quam reum esse concilio; item levius est reum esse concilio, quam esse reum gehennae ignis; oportet levius esse intelligatur irasci sine causa fratri, quam dicere *Racha*, et rursus levius esse dicere *Racha*, quam dicere *Fatue*. Non enim reatus ipse haberet gradus, nisi gradatim etiam peccata commemorarentur.

23. Unum autem hic verbum obscurum positum est, quia nec graecum nec latinum est *Racha*: cetera vero in sermone nostro usitata sunt. Nonnulli autem de graeco trahere voluerunt interpretationem huius vocis, putantes pannosum dici *Racha*, quoniam graeco pannus *ῥάχος* dicitur: a quibus tamen cum quaeritur

quid dicatur græce pannosus, non respondent *Racha*; deinde posset latinus interpres ubi posuit *Racha*, pannosum ponere, nec uti verbo quod et in latina lingua nullum sit, et in græca inusitatum. Probabilius est ergo quod audiivi a quodam Hebræo, cum id interrogassem: dixit enim esse vocem non significantem aliquid, sed indignantis animi motum exprimentem. Has interjectiones grammatici vocant particulas orationis significantes commoti animi affectum: velut cum dicitur a dolente, Heu; vel ab irascente, Hem. Quæ voces quarumque linguarum sunt propriæ, nec in altam linguam facile transferuntur: quæ causa utique coegit tam græcum interpretem quam latinum vocem ipsam ponere, cum quomodo eam interpretaretur non inveniret.

24. Gradus itaque sunt in istis peccatis, ut primo quisque irascatur, et eum motum retineat corde conceptum: jam si extorserit vocem indignantis ipsa commotio, non significantem aliquid, sed illum animi motum ipsa eruptione testantem, qua feriatur ille cui irascitur; plus est utique quam si surgens ira silentio premeretur: si vero non solum vox indignantis audiat, sed etiam verbum quo jam certam ejus vituperationem in quem profertur, designat et notet, quis dubitet amplius hoc esse, quam si solus indignationis sonus ederetur? Itaque in primo unum est, id est, ira sola; in secundo duo, et ira, et vox quæ iram significat; in tertio tria, et ira, et vox quæ iram significat: et in voce ipsa, certæ vituperationis expressio. Vide nunc etiam tres reatus, iudicii, concilii, gehennæ ignis. Nam in iudicio adhuc defensionis datur locus: in concilio autem quanquam et iudicium esse solcat, tamen quia interesse aliquid hoc loco fieri cogit ipsa distinctio, videtur ad concilium pertinere sententiæ prolatio; quando non jam cum ipso reo agitur, utrum damnandus sit, sed inter se qui iudicant conferunt quo supplicio damnari oporteat quem constat esse damnandum: gehenna vero ignis, nec damnationem habet dubiam, sicut iudicium; nec damnati poenam, sicut concilium; in gehenna quippe ignis certa est et damnatio et poena damnati. Videntur ergo aliqui gradus in peccatis et in reatu: sed quibus modis invisibiliter exhibeantur¹ meritis animarum, quis potest dicere? Audiendum est itaque quantum intersit inter iustitiam Phariseorum, et istam majorem quæ in regnum cælorum introducit, quod cum sit gravius occidere quam verbo irrogare convicium, illi occisio reum facit iudicio, hic autem ira facit reum iudicio, quod trium illorum peccatorum levissimum est: quia illic quæstionem homicidii inter homines agitant; hic autem omnia divino iudicio dimittuntur, ubi finis damnatorum est gehenna ignis. Quisquis autem dixerit quod graviore supplicio in majore iustitia puniatur homicidium, si gehenna ignis puniatur convicium, cogit intelligi esse differentias gehennarum.

25. Sane in tribus istis sententiis subaudiio verborum intuenda est. Habet enim prima sententia

omnia verba necessaria, ut nihil subaudiatur: *Qui irascitur, inquit, fratri suo sine causa, reus erit iudicio.* In secunda vero cum ait, *Qui autem dixerit fratri suo, Racha, subauditur, sine causa, et ita jungitur, reus erit concilio (a).* Jam in tertia ubi ait, *Qui autem dixerit, Fatue,* duo subaudiuntur, et fratri suo, et sine causa. Hoc est unde defenditur, quod Apostolus Galatas vocat stultos (*Galat. iii, 1*), quos etiam fratres nominat: non enim id facit sine causa. Ideo autem hic frater subaudiendus est, quia de inimico postea dicitur quomodo etiam ipse tractandus sit majore iustitia.

CAPUT X. — 26. Deinde hic sequitur: *Si ergo obtuleris munus tuum ad altare, et illic recordatus fueris quod frater tuus habet aliquid adversum te; relinque ibi munus tuum ante altare, et vade, prius reconciliare fratri tuo¹: et tunc veniens offer munus tuum.* Hinc utique apparet de fratre dictum superius: quoniam sententia quæ sequitur, ea conjunctione connectitur ut superiori attestetur: non enim ait, *Si autem obtuleris munus tuum ad altare; sed ait, Si ergo obtuleris munus tuum ad altare.* Nam si irasci fas non est fratri suo sine causa, aut dicere *Fatue*, multo minus fas est animo tenere aliquid ut in odium indignatio convertatur. Quo pertinet etiam quod alio loco dicitur, *Non occidat sol super iracundiam vestram (Ephes. iv, 26).* Jubemur ergo illaturi munus ad altare, si recordati fuerimus aliquid adversum nos habere fratrem, munus ante altare relinquere, et pergere ac reconciliari fratri, deinde venire et munus offerre. Quod si accipiatur ad litteram, fortassis aliquis credat ita fieri oportere, si præsens frater sit, non enim diutius differri potest, cum munus tuum relinquere ante altare iubeatur: si ergo de absente, et quod fieri potest, etiam trans mare constituto aliquid tale veniat in mentem, absurdum est credere ante altare munus relinquendum, quod post terras et maria pererrata offeras Deo: Et ideo prorsus intro ad spiritualia refugere cogimur, ut hoc quod dictum est sine absurditate possit intelligi.

27. Altare itaque spiritualiter in interiore Dei templo ipsam fidem accipere possumus, cuius signum est altare visibile. Quodlibet enim munus offerimus Deo, sive prophetiam, sive doctrinam, sive orationem, sive hymnum, sive psalmum, et si quid tale aliud spiritualium donorum animo occurrit, acceptum esse non potest Deo, nisi fidei sinceritate fulciatur, et ei fixe atque immobiliter tanquam² imponatur, ut possit integrum atque illibatum esse quod loquimur. Nam multi hæretici non habentes altare, id est veram fidem, blasphemias pro laude dixerunt; terrenis videlicet opinionibus aggravati, votum suum tanquam in terram projicientes. Sed debet esse sana etiam offerentis intentio. Et propterea cum tale aliquid oblaturi sumus in corde nostro, id est in interiore Dei templo; *Templum enim Dei sanctum est, inquit, quod estis vos (I Cor. iii, 17)*; et,

¹ Am. Er. et plures Mss., *reconciliari fratri tuo.* At Lov., *reconciliare.* Optime, suffragante græco, *diallagethi.*

² Hic Lov. addit, *ultari*; qua voce caret cæteri codices. (a) I Retræct. cap. 49, n. 4.

³ Lov., *exhibeantur poenæ.* Abest, *poenæ*, ab aliiis editis, et

In interiore homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris (Ephes. iii, 17) : si in mentem venerit quod aliquid habeat adversum nos frater, id est, si nos eum in aliquo læsimus; tunc enim ipse habet adversum nos : nam nos adversum illum habemus, si ille nos læsit : ubi non opus est pergere ad reconciliationem; non enim veniam postulabis ab eo qui tibi fecit injuriam, sed tantum dimittes, sicut tibi dimitti a Domino cupis, quod ipse commiseris : pergendum est ergo ad reconciliationem, cum in mentem venerit quod nos forte fratrem in aliquo læsimus; pergendum autem non pedibus corporis, sed motibus animi, ut te humili affectu prosternas fratri, ad quem chara cogitatione cucurreris, in conspectu ejus cui munus oblaturus es. Ita enim etiam si præsens sit, poteris eum non simulato animo lenire, atque in gratiam revocare veniam postulando, si hoc prius coram Deo feceris, pergens ad eum non pigro motu corporis, sed celerrimo dilectionis affectu; atque inde veniens, id est, intentionem revocans ad id quod agere cœperas, offeres munus tuum.

28. Quis autem hoc facit, ut fratri suo vel non irascatur sine causa, vel *Racha* non dicat sine causa, vel cum fatuum non appellet sine causa, quod totum superbissime admittitur; vel forte si in aliquo horum lapsus fuerit, quod est unum remedium, supplicii animo veniam deprecetur; nisi quisquis inanis jactantiæ spiritu non inflatur? *Beati ergo pauperes spiritu; quoniam ipsorum est regnum caelorum.* Nunc jam videamus quod sequitur.

CAPUT XI. — 29. *Esto, inquit, adversario tuo benevolus cito dum es in via cum eo; ne forte te tradat adversarius judici, et iudex tradat te ministro, et in carcerem mittaris. Amen dico tibi, non exies inde, donec reddas novissimum quadrantem.* Judicem intelligo: *Pater enim non judicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio (Joan. v, 22).* Ministrum intelligo: *Et Angeli, inquit, ministrabant ei (Matth. iv, 11)* : et cum Angelis suis venturum credimus ad iudicandos vivos et mortuos. Carcerem intelligo; pœnas videlicet tenebrarum, quas alio loco exteriores vocat (*Id. viii, 12*) : credo propterea quod intrinsicus sit in ipsa mente, vel etiam si quid secretius cogitari potest, gaudium divinatorum præmiorum; de quo dicitur servo bene merito, *Intra in gaudium Domini tui (Id. xxv, 23)* : quemadmodum etiam in hac ordinatione reipublicæ, vel a secretario, vel a prætorio iudicis extra mittitur qui in carcerem traditur.

30. De solvendo autem novissimo quadrante, potest non absurde intelligi aut pro eo positum quod nihil relinquitur impunitum; sicut loquentes etiam dicimus, Usque ad faciem, cum volumus exprimere aliquid ita exactum, ut nihil relinqueretur: vel ut significarentur nomine quadrantis novissimi, terrena peccata. Quarta enim pars distinctorum membrorum huius mundi, et ea novissima, terra invenitur, ut in-

¹ *lav., deprecetur; quod quisquis non fecerit, inanis jactantiæ spiritu inflatur. Sed liquidior est nostra lectio, et a cæteris libris probata.*

cipias a caelo, secundum acrem numeres, aquam tertiam, quartam terram. Potest ergo convenienter videri dictum, *Donec solvas novissimum quadrantem*, donec luas terrena peccata : hoc enim et peccator audivit, *Terra es, et in terram ibis (Gen. iii, 19)*. *Donec solvas* autem quod dictum est, miror si non eam significat pœnam quæ vocatur æterna. Unde enim solvitur illud debitum, ubi jam non datur pœnitendi et correctius vivendi locus? Ita enim fortasse hic positum est, *Donec solvas*, quomodo in illo ubi dictum est, *Sede ad dexteram meam, donec ponam omnes inimicos tuos sub pedibus tuis (Psal. cix, 1)*; non enim cum fuerint inimici sub pedibus positi, desinet ille sedere ad dexteram : aut illud Apostoli, *Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos suos sub pedibus suis (I Cor. xv, 25)*; non enim cum positi fuerint, desinet regnare. Quemadmodum ergo ibi intelligitur, de quo dictum est, *Oportet eum regnare, donec ponat inimicos sub pedibus suis*, semper regnaturum, quoniam semper illi erunt sub pedibus : ita hic accipi potest, de quo dictum est, *Non exies inde, donec solvas novissimum quadrantem*, semper non exiturum esse; quia semper solvit novissimum quadrantem, dum sempiternas pœnas terrenorum peccatorum luit. Neque ita hoc dixerim, ut diligentior tractationem videar ademisse de pœnis peccatorum, quomodo in Scripturis dicantur æternæ : quanquam quolibet modo vitandæ sunt potius quam sciendæ.

31. Sed videamus jam quis sit ipse adversarius, cui jubemur esse benevoli cito, cum sumus cum illo in via. Aut enim diabolus est, aut homo, aut caro, aut Deus, aut præceptum ejus. Sed diabolus non video quomodo jubeamur benevoli esse, id est concordare aut consentientes. Namque alii quod græce positum est *εὐνοῦν*, interpretati sunt *concors*, alii *consentiens* : sed neque benevolentiam diabolo jubemur exhibere; ubi enim benevolentia, ibi amicitia : neque quisquam dixerit amicitiam cum diabolo esse faciendam; neque concordare cum illo expedit, cui semel renuntiando bellum indiximus, et quo victo coronabimur; neque consentire illi jam oportet, cui si nunquam consensissemus, nunquam in listas incidissemus miseras. De homine autem, quanquam jubeamur cum omnibus, quantum in nobis est, pacem habere, ubi utique et benevolentia, et concordia, et consensio potest intelligi; non video tamen quomodo accipiam ab homine nos judici tradi, ubi Christum iudicem intelligo, ante cujus tribunal omnes oportet exhiberi, sicut dicit Apostolus (*II Cor. v, 10*) : quomodo ergo judici traditurus est, qui ante iudicem pariter exhibebitur? Aut si propterea traditur quisque judici, quia hominem læsit, quamvis illo non tradente qui læsus est; multo commodius accipitur a lege ipsa reum tradi judici, contra quam fecit, cum hominem læderet. Quia et si occidendo quis nocuerit homini, non erit jam tempus quo concordet cum eo; quia jam non est cum illo in via, id est in hac vita : nec tamen ideo non sanabitur pœnitendo, et ad illius misericordiam cum sacrificio tribulati cordis refugiendo qui donat peccata conver-

sis ad se, et qui plus gaudet de uno poenitente, quam de nonaginta novem justis (*Luc. xv, 7*). Carni vero multo minus video quomodo benevoli vel concordēs vel consentientes esse jubeamur. Magis enim peccatores amant carnem suam, et concordant cum illa, et consentiunt ei : qui vero eam servituti subijciunt, non ipsi ei consentiunt, sed eam sibi consentire cogunt.

52. Fortasse ergo jubemur Deo consentire, et illi esse benevoli, ut ei reconciliemur, a quo peccando aversi sumus, ut adversarius noster dici possit. Quibus enim resistit, recte dicitur eorum adversarius : *Deus enim superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (*Jacobi iv, 6*) ; et, *Initium omnis peccati superbia; initium autem superbiae hominis, apostatare a Deo* (*Eccli. x, 15, 14*) : et Apostolus dicit, *Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius* (*Rom. v, 10*). Ex quo intelligi potest, nullam naturam malam inimicam Deo esse, quandoquidem ipsi reconciliantur qui inimici fuerunt. Quisquis ergo in hac via, id est in hac vita, non fuerit reconciliatus Deo per mortem Filii ejus, tradetur judici ab illo; quia *Pater non judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio* : atque ita cætera quæ in hoc capitulo scripta sunt consequuntur, de quibus jam tractavimus. Unum solum est quod huic intellectui difficultatem facit, quomodo possit recte dici in via nos esse cum Deo, si hoc loco ipse accipiendus est adversarius impiorum, cui jubemur cito reconciliari : nisi forte quia ipse ubique est, nos etiam cum in hac via sumus, cum illo utique sumus. Si enim *ascendero in cælum*, inquit, *tu ibi es; si descendero in infernum, ades; si recipiam pennas meas in directum, et habitabo in norissima maris; etenim illuc manus tua deducet me, et continebit me dextera tua* (*Psal. cxxxviii, 8-10*). Aut si non placet impios dici esse cum Deo, quanquam nusquam non præsto sit Deus; quemadmodum non dicimus cæcos esse cum luce, tametsi oculos eorum lux circumfundat; unum reliquum est, ut hic adversarium præceptum Dei, intelligamus. Quid enim sic adversatur peccare volentibus quam præceptum Dei, id est lex ejus et Scriptura divina, quæ data est nobis ad hanc vitam, ut sit nobiscum in via, cui non oportet contradicere, ne nos tradat judici; sed ei oportet consentire cito? Non enim quisquam novit quando de hac vita exeat. Quis autem consentit Scripturæ divinæ, nisi qui legit vel audit pie, deferens et culmen auctoritatis, ut quod intelligit, non propter hoc foderit quod peccatis suis adversari sentit; sed magis diligit correptionem suam, et gaudeat quod morbis suis, donec sanentur, non parciatur : quod vero aut obscurum, aut absurdum illi sonat, non inde concitet contradictionum certamina, sed oret ut intelligat; benevolentiam tamen et reverentiam tantæ auctoritati exhibendam esse meminerit? Sed quis hoc facit, nisi quisquis ad testamentum patris aperiendum et cognoscendum,

¹ Am. Er. et Lov., in novissimo. At Mss. necnon editio Mar., in novissima; juxta græcum LXX, eis ta eschala.

non litium minatione acerbus, sed pietate mitis accesserit? *Beati ergo mites; quoniam ipsi hæreditate possidebunt terram*. Videamus sequentia.

CAPUT XII.—53. *Audistis quia dictum est antiquis, Non mæchaberis. Ego autem dico vobis, quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mæchatus est eam in corde suo*. Justitia ergo minor est, non mæchari corporum conjunctione : justitia vero major regni Dei, non mæchari in corde. Quisquis autem non mæchatur in corde, multo facilius custodit ne mæchetur in corpore. Illud ergo confirmavit qui hoc præcepit : non enim venit Legem solvere, sed implere. Sane considerandum est quod non dixit, *Omnis qui concupiverit mulierem*; sed, *qui viderit mulierem ad concupiscendum eam*, id est, hoc sine et hoc animo attenderit ut eam concupiscat : quod jam non est titillari delectatione carnis, sed plene ¹ consentire libidini; ita ut non refrenetur illicitus appetitus, sed si facultas data fuerit, satietur.

54. Nam tria sunt quibus impletur peccatum; suggestione, delectatione, et consensione. Suggestio, sive per memoriam fit, sive per corporis sensus, cum aliquid videmus, vel audimus, vel olfacimus, vel gustamus, vel tangimus. Quo si frui delectaverit, delectatio illicita refrenanda est. Velut cum jejunamus et visis cibis palati appetitus assurgit, non fit nisi delectatione : sed huic tamen non consentimus, et eam ² dominantis rationis jure colibemus. Si autem consensio facta fuerit, plenum peccatum erit. notum Deo in corde nostro, etiamsi facto non innotescat hominibus. Ita ergo sunt isti gradus, quasi a serpente suggestio fiat, id est, lubrico et volubili, hoc est temporali corporum ³ motu; quia et si qualia phantasmata intus versantur in anima, de corpore forinsecus tracta sunt; et si quis occultus præter istos quinque sensus motus corporis animam tangit, est etiam ipse temporalis et lubricus; et ideo quanto illabitur occultius ut cogitationem contingat, tanto convenientius serpenti comparatur. Tria ergo hæc, ut dicere cœperam, similia sunt illi gestæ rei quæ in Genesi scripta est, ut quasi a serpente fiat suggestio et quædam suasio; in appetitu autem carnali, tanquam in Eva, delectatio; in ratione vero, tanquam in viro, consensio : quibus peractis, tanquam de paradiso, hoc est, de beatissima luce justitiæ in mortem homo expellitur (*Gen. iii, 1*); justissime omnino. Non enim cogit qui suadet. Et omnes naturæ in ordine suo gradibus suis pulchræ sunt : sed de superioribus in quibus rationalis animus ordinatus est, ad inferiora non est declinandum. Nec quisquam hoc facere cogitur; et ideo si fecerit, justa Dei lege punitur ⁴ : non enim hoc committit invitus. Verumtamen delectatio ante consuetudinem ⁵ vel nulla est, vel tam tenuis ut prope nulla sit : cui consentire ma-

¹ In omnibus prope Mss., plane.

² Editi Mar. et Lov., cæteris libris refragantibus, si enim.

³ Mss. decem, corporalium.

⁴ Sic Mss. et Mar. At Am. Er. et Lov., sine justa defensione punitur.

⁵ Sic Am. Er. et Mss., uno tantum excepto. At Mar. et Lov., ante consensionem.

gnum peccatum est, cum illicita est. Cum autem quisque consenserit, committit peccatum in corde. Si autem etiam in factum processerit, videtur satiari et exstingui cupiditas : sed postea cum suggestio repetitur, major accenditur delectatio ; quæ tamen adhuc multo minor est quam illa quæ assiduis factis in consuetudinem vertit. Hanc enim vincere difficillimum est : et tamen etiam ipsam consuetudinem, si se quisque non deserat, et christianam militiam non reformidet, illo duce atque adjutore superabit ; ac sic in pristinam pacem¹ atque ordinem et vir Christo, et mulier viro subjicitur (I Cor. xi, 3, et Ephes. v, 23).

35. Sicut ergo tribus gradibus ad peccatum pervenitur, suggestione, delectatione, consensione ; ita ipsius peccati tres sunt differentiæ, in corde, in facto, in consuetudine, tanquam tres mortes : una quasi in domo, id est cum in corde consentitur libidini ; altera jam prolata quasi extra portam, cum in factum procedit assensio ; tertia, cum vi consuetudinis malæ tanquam mole terrena premitur animus, quasi in sepulcro jam putens. Quæ tria genera mortuorum Dominum resuscitasse, quisquis Evangelium legit, agnoscit. Et fortasse considerat quas differentias habeat etiam ipsa vox resuscitantis, cum alibi dicit, *Puella surge* (Matth. ix, 25) ; alibi, *Juvenis, tibi dico, surge* (Luc. vii, 14) ; alibi, *Infremuit spiritu, et flevit, et rursus fremuit, et post deinde voce magna clamavit, Lazare veni foras* (Joan. xi, 35-44).

36. Quapropter, nomine mœchantium qui hoc capitulo commemorantur, omnem carnalem et libidinosam concupiscentiam oportet intelligi. Cum enim tam assidue idololatricam Scriptura fornicationem dicat, Paulus autem apostolus avaritiam idololatriæ nomine appellet (Coloss. iii, 5, et Ephes. v, 5) ; quis dubitet omnem malam concupiscentiam recte fornicationem vocari, quando anima neglecta superiore lege qua regitur, inferiorum naturarum turpi voluptate, quasi mercede, prostituta corrumpitur ? Et ideo quisquis carnalem delectationem adversus rectam voluntatem suam rebellare sentit per consuetudinem peccatorum, ejus indomitæ² violentia trahitur in captivitatem, recolat quantum potest qualem pacem peccando amisit, et exclamet, *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus ? Gratia Dei per Jesum Christum* (Rom. vii, 24, 25). Ita enim cum se infelicem exclamat, lugendo implorat consolatoris auxilium. Nec parvus est ad beatitudinem accessus, cognitio infelicitatis suæ : et ideo, *Beati etiam lugentes ; quoniam ipsi consolabuntur*.

CAPUT XIII. — 37. Deinde sequitur, et dicit : *Si putem oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, et projice abs te : expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam*. Hic vero magna opus est fortitudine ad membra præcidenda. Quidquid enim est quod significat oculus, sine dubio tale est quod vehementer diligitur.

¹ Am. Fr. et Lov., potestatem. Mss., consensiente Mar., pretem.

² In decem Mss., indomita.

Solet enim et ab eis qui vehementer volunt exprimere dilectionem suam, ita dici, Diligo eum ut oculos meos, aut etiam plus quam oculos meos. Quod autem additum est, *dexter*, fortasse ad augendam vim dilectionis valet. Quanquam enim ad videndum isti oculi corporis communiter intendantur, et si ambo intendantur, æqualiter possint ; amplius tamen formidant homines dextrum amittere. Ut iste sit sensus : Quidquid illud est quod ita diligis, ut pro dextro oculo habeas, si scandalizat te, id est, si tibi impedimento est ad veram beatitudinem, erue illud, et projice abs te. Expedit enim tibi ut pereat unum horum, quæ ita diligis ut tanquam membra tibi hæcreant, quam totum corpus tuum eat in gehennam.

38. Sed quoniam sequitur de manu dextera, et similiter dicitur, *Si dextera manus tua scandalizat te, abscide eam, et projice abs te : expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam* ; cogit querere diligentius quid dixerit oculus. In qua questione nihil mihi occurrit congruentius, quam dilectissimum amicum ; nam hoc est utique quod membrum recte possumus appellare, quod vehementer diligimus : et hunc consiliarium ; quia oculus est, tanquam demonstrans iter ; et in rebus divinis, quia dexter est : ut sinister sit dilectus quidem consiliarius, sed in rebus terrenis, ad necessitatem corporis pertinentibus ; de quo scandalizante superfluum erat dicere, quandoquidem nec dextro parcendum sit. In rebus autem divinis consiliarius scandalizans est, si in aliquam perniciosam hæresim nomine religionis atque doctrinæ conatur inducere. Ergo et dextera manus accipiatur dilectus adjutor et minister in divinis operibus : nam quemadmodum in oculo contemplatio, sic in manu recte actio intelligitur ; ut sinistra manus intelligatur in operibus quæ huic vitæ et corpori sunt necessaria.

CAPUT XIV. — 39. *Dictum est autem, Quicumque dimiserit uxorem suam, det illi libellum repudii*. Hæc justitia minor est Pharisæorum, cui non est contrarium quod Dominus dicit, *Ego autem dico vobis, Quicumque dimiserit uxorem suam excepta fornicationis causa, facit eam mœcham ; et qui solutam a viro duxerit, mœchatur*. Non enim qui præcepit dari libellum repudii, hoc præcepit, ut uxor dimittatur : sed, *Qui dimiserit*, inquit, *det illi libellum repudii* ; ut iracundiam temerariam projicientis uxorem libelli cogitatio temperaret. Qui ergo dimittendi moram quæsivit, significavit quantum potuit duris hominibus, se nolle discidium. Et ideo ipse Dominus alio loco de hoc interrogatus, ita respondit : *Hoc Moyses propter duritiam vestram fecit* (Matth. xix, 8). Quantumvis enim durus esset qui vellet dimittere uxorem, cum cogitaret libello repudii dato jam sine periculo eam posse nubere alteri, facile placaretur. Dominus ergo ad illud confirmandum ut non facile uxor dimittatur, solam causam fornicationis exceptit : cæteras vero universas molestias, si quæ forte existerint, jubet pro fide conjugali et pro castitate fortiter sustineri ; et mœchum dicit etiam virum qui eam duxerit, quæ soluta

est a viro. Cujus rei apostolus Paulus terminum ostendit, quia tamdiu observandum dicit, quamdiu vir ejus vivit : illo autem mortuo, dat nubendi licentiam (*Rom. vii, 2, 3*). Hanc enim etiam ipse regulam tenuit, et in ea non suum consilium, sicut in nonnullis monitis, sed præceptum Domini jubentis ostendit, cum ait : *Eis autem qui sunt in conjugio præcipio, non ego, sed Dominus, mulierem a viro non discedere ; quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari : et vir uxorem non dimittat* (*I Cor. vii, 10, 11*). Credo, simili forma, ut si dimiserit non ducat aliam, aut reconciliatur uxori. Fieri enim potest ut dimittat uxorem causa fornicationis, quam Dominus exceptam esse voluit. Jamvero si nec illi nubere conceditur vivo viro a quo recessit, neque huic alteram ducere viva uxore quam dimisit ; multo minus fas est illicita cum quibuslibet stupra committere. Beatiora sane conjugia judicanda sunt, quæ sive filiis procreatis, sive etiam ista terrena prole contempta, continentiam inter se pari consensu servare potuerint : quia neque contra illud præceptum sit, quo Dominus diuitti conjugem vetat ; non enim dimittit, qui cum ea non carnaliter, sed spiritualiter vivit : et illud servatur, quod per Apostolum dicitur, *Reliquum est ut qui habent uxores, quasi non habentes sint* (*Ibid. 29*).

CAPUT XV. — 40. Illud magis solet sollicitare animam parvulorum, qui tamen secundum præcepta Christi jam vivere gestiunt, quod alio loco ipse Dominus dicit, *Quisquis venit ad me, et non odit patrem suum, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres, et sorores, insuper et animam suam, non potest meus esse discipulus* (*Luc. xiv, 26*). Videri enim potest contrarium minus intelligentibus, quod hic vetat dimitti uxorem, excepta causa fornicationis, alibi vero discipulum suum negat esse posse quemquam qui non oderit uxorem. Quod si propter concubitum diceret, non etiam patrem, et matrem, et fratres in eadem conditione poneret. Sed quam verum est quod *regnum cælorum vim patitur, et qui vim faciunt, diripiunt illud* (*Matth. xi, 12*) ! Quanta enim vi opus est, ut homo diligat inimicos, et oderit patrem, et matrem, et uxorem, et filios, et fratres ! Utrumque enim jubet, qui ad regnum cælorum vocat. Et quomodo hæc non sint contraria inter se, ipso duce ostendere facile est ; sed ea intellecta implere difficile : quanquam et hoc eodem ipso adjuvante facillimum. Regnum enim æternum quo discipulos suos, quos etiam fratres appellat, vocare dignatus est, non habet hujusmodi necessitudines temporales. *Non enim est Judæus, neque Græcus, neque masculus, neque femina, neque servus, neque liber ; sed omnia et in omnibus Christus* (*Galat. iii, 28, et Coloss. iii, 11*). Et ipse Dominus dicit : *In resurrectione enim neque nubent, neque uxores ducent ; sed erunt sicut Angeli Dei in cælis* (*Matth. xxii, 30*). Oportet ergo ut quisquis illius regni vitam jam hic meditari voluerit, oderit non ipsos homines, sed istas necessitudines temporales, quibus ista quæ transitura est vita fulcitur, quæ nascendo et moriendo peragitur : quod qui non odit, nondum amat illam vitam ubi nulla erit conditio nascendi atque

moriendi, quæ copulat terrena conjugia.

41. Itaque si aliquem bene christianum, qui tamen habet uxorem, quamvis cum ea adhuc filios generet, interrogem, utrum in illo regno habere velit uxorem ; memor utique promissorum Dei et vitæ illius, ubi corruptibile hoc induet incorruptionem, et mortale hoc induet immortalitatem (*I Cor. xv, 53, 54*) ; jam magna vel certe aliquo amore suspensus, cum execratione respondebit, se vehementer id nolle. Rursus si interrogem, utrum uxorem suam post resurrectionem accepta angelicâ immutatione¹ quæ sanctis promittitur, secum ibi vivere velit ; tam vehementer se id velle quam illud nolle, respondebit. Sic invenitur bonus christianus diligere in una femina creaturam Dei, quam reformari et renovari desiderat ; odisse autem conjunctionem copulationemque corruptibilem atque mortalem : hoc est, diligere in ea quod homo est, odisse quod uxor est. Ita etiam diligit inimicum, non in quantum inimicus est, sed in quantum homo est ; ut hoc ei velit provepire quod sibi, id est, ut ad regnum cælorum correctus renovatusque perveniat. Hoc et de patre et de matre et cæteris vinculis sanguinis intelligendum est, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo et moriendo sortitum est (a), diligamus autem quod nobiscum potest ad illa regna perducere, ubi nemo dicit, Pater meus ; sed omnes uni Deo, *Pater noster* : nec, Mater mea ; sed omnes illi Jerusalem, Mater nostra : nec Frater meus ; sed omnes de omnibus, Frater noster : conjugium vero cum illo simul nobis in unum redactis, quasi unius conjugii erit, qui nos de prostitutione hujus sæculi sui sanguinis effusione liberavit. Necessè est ergo ut oderit ea quæ transeunt discipulus Christi, in iis quos secum ad ea venire desiderat, quæ semper manebunt ; et tanto magis hæc in eis oderit, quanto magis eos diligit.

42. Potest igitur christianus cum conjuge concorditer vivere ; sive indigentiam carnalem cum ea supplens, quod secundum veniam, non secundum imperium² dicit Apostolus ; sive filiorum propagationem, quod jam nonnullo gradu potest esse laudabile ; sive fraternam societatem, sine ulla corporum commixtione, habens uxorem tanquam non habens, quod est in conjugio Christianorum excellentissimum atque sublime : ut tamen oderit in ea nomen temporalis necessitatis³, et diligat spem sempiternæ beatitudinis. Odimus enim sine dubio, quod certe ut aliquando non sit optamus, sicut istam ipsam præsentis sæculi vitam, quam temporalem si non odissemus, non desiderarem futuram, quæ non est tempori obnoxia. Pro hac enim vita posita est anima, de qua ibi dictum est, *Qui non oderit insuper et animam suam, non potest esse meus discipulus* (*Luc. xiv, 6*). Huic namque vitæ cibis est necessarius iste corruptibilis, de quo ipse

¹ Sic Mss. et editi, præter Mar. et Lov., qui habent, *immortalitate*.

² In omnibus Mss., *non secundum debitum*.

³ Am. Fr. et Lov., *oderit in ea omnes temporales necessitates*. At Mss., *oderit in ea nomen temporalis necessitatis*. Sic etiam Mar. ubi pro *necessitatis*, legendum videtur, *necessitudinis*.

(a) I Retract., cap. 10, n. 5.

dominus dicit, *Nonne anima plus est quam esca* (Matth. vi, 25)? id est, hæc vita cui necessaria est esca. Et quod dicit, ut animam suam ponat pro ovibus suis (Joan. x, 15); hanc utique vitam dicit, cum se pro vobis moriturum esse pronuntiat.

CAPUT XVI.—43. Exoritur hic altera questio, cum Dominus causa fornicationis permittat dimitti uxorem, quatenus hoc loco intelligenda sit fornicatio: utrum quousque intelligant omnes, id est, ut eam fornicationem credamus dictam quæ in stupris committitur; an quemadmodum Scripturæ solent fornicationem vocare, sicut supra dictum est, omnem illicitam corruptionem, sicut est idololatria vel avaritia, et ex eo jam omnis transgressio legis propter illicitam concupiscentiam (a). Sed consulamus Apostolum, ne aliquid temere dicamus: *His qui sunt in conjugio*, inquit, *præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere; quod si discesserit, manere inuuptam, aut viro suo reconciliari*. Potest enim fieri ut discedat ea causa qua Dominus permittit. Aut si feminæ licet virum dimittere etiam præter causam fornicationis, et non licet viro; quid respondebimus de hoc quod dixit posterius, *Et vir uxorem se dimittat*? Quare non addidit, excepta causa fornicationis, quod Dominus permittit; nisi quia similem formam vult intelligi, ut si dimiserit (quod causa fornicationis permittitur), maneat sine uxore, aut reconcilietur uxori? Non enim male reconciliaretur vir illi mulieri, quam cum lapidare nemo ausus esset, dixit ei Dominus: *Vade, et vide deinceps ne pecces* (Id. viii, 11). Quia et qui dicit, Non licet dimittere uxorem, nisi causa fornicationis; cogit retinere uxorem, si causa fornicationis non fuerit; si autem fuerit, non cogit dimittere, sed permittit: sicut dicitur, Non liceat mulieri nubere alteri, nisi mortuo viro; si ante viri mortem nupserit, rea est: si post viri mortem non nupserit, non est rea; non enim jussa est nubere, sed permessa. Si ergo par forma est in isto jure conjugii inter virum et mulierem, usque adeo ut non tantum de femina, idem Apostolus dixerit, *Mulier non habet potestatem sui corporis, sed vir; sed etiam de illo non tacuerit dicens, Similiter et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier*; si ergo virum simili forma est, non oportet intelligi licere mulieri virum dimittere, nisi causa fornicationis, sicut et viro.

44. Considerandum est itaque quatenus fornicationem intelligere debeamus, et consulendus, ut cæperamus, Apostolus. Sequitur enim et dicit, *Cæteris autem ego dico, non Dominus*. Hic primo videndum est quibus cæteris; dicebat enim superius ex Domini persona iis qui sunt in conjugio, nunc vero ex sua persona cæteris dicit: ergo fortasse iis qui non sunt in conjugio: sed non hoc sequitur. Ita enim subjungit: *Si quis frater habet uxorem infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam*. Ergo etiam nunc iis dicit qui sunt in conjugio. Quid sibi ergo vult quod ait, *cæteris*: nisi quia superius eis loquebatur, qui sic copulati erant, ut pariter in fide Christi essent; cæteris vero nunc dicit, id est eis qui sic copulati sunt,

(a) 1 Retract. cap. 19, n. 6.

ut non ambo fideles sint? Sed quid eis dicit? *Si quis frater habet uxorem infidelem, et hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam: et si qua mulier habet virum infidelem, et hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum*. Si ergo non præcipit ex Domini persona, sed ex sua persona monet, ita est hoc bonum, ut si quis aliter fecerit, non sit præcepti transgressor: sicut de virginibus paulo post dicit, præceptum Domini se non habere, consilium autem dare; atque ita laudat virginitatem, ut arripiat eam qui voluerit, non tamen ut si non fecerit, contra præceptum fecisse judicetur. Aliud enim est quod jubetur, aliud quod monetur, aliud quod ignoscitur. Jubetur mulier a viro non discedere; quod si discesserit, manere inuuptam aut viro suo reconciliari: aliter ergo non licet facere. Monetur autem vir fidelis, si habet uxorem infidelem consentientem secum habitare, non eam dimittere: licet ergo et dimittere; quia non est præceptum Domini, ne dimittat, sed consilium Apostoli: sicut monetur virgo non nubere; sed si nupserit, consilium quidem non tenebit, sed contra præceptum non faciet. Ignoscitur cum dicitur, *Hoc autem dico secundum veniam, non secundum imperium*. Quapropter, si licet ut dimittatur conjux infidelis, quamvis melius si: non dimittere, et tamen non licet secundum præceptum Domini ut dimittatur conjux nisi causa fornicationis, fornicatio est etiam ipsa infidelitas.

45. Quid enim tu dicis, Apostole? Certe ut vir fidelis consentientem secum habitare mulierem infidelis non dimittat. Ita, inquit, Cum ergo hoc et Dominus præcipiat, ne dimittat vir uxorem, nisi causa fornicationis, quare hic dicis, *Ego dico, non Dominus?* Quia scilicet idololatria quam sequuntur infideles, et quælibet noxia superstitio, fornicatio est. Dominus autem permisit causa fornicationis uxorem dimitti: sed quia permisit, non jussit, dedit locum Apostolo monendi, ut qui voluerit non dimittat uxorem infidelem, quo sic fortasse possit fieri fidelis. *Sanctificatus est enim*, inquit, *vir infidelis in uxore*¹; *et sanctificata est mulier infidelis in fratre*. Credo, jam provenerat ut novellæ feminæ per viros fideles, et viri per uxores fideles in fidem venirent; et quamvis non dicens nomina, exemplis tamen hortatus est, ad confirmandum consilium suum. Deinde sequitur: *Alioquin filii vestri immundi essent; nunc autem sancti sunt* (I Cor. vii). Jam enim erant parvuli christiani, qui sive auctore uno ex parentibus, sive utroque consentiente sanctificati erant: quod non fieret, nisi uno credente dissociaretur conjugium, et non toleraretur infidelitas conjugis usque ad opportunitatem credendi. Hoc est ergo consilium ejus, cui credo dictum esse, *Si quid supererogaveris, rediens reddam tibi* (Luc. x, 35).

46. Porro si infidelitas fornicatio est, et idololatria infidelitas, et avaritia idololatria, non est dubitandum et avaritiam fornicationem esse. Quis ergo jam quam-

¹ dicit, *in uxore fidelis*: et paulo post, *in fratre fidelis*. At Mss. in utroque loco carent voce, *fidelis*: quæ ab Apostoli græco textu abest; nec in latino erat, teste Augustino, infra, cap. 22.

libet illicitam concupiscentiam potest recte a fornicationis genere separare, si avaritia fornicatio est? Ex quo intelligitur, quod propter illicitas concupiscentias, non tantum quæ in stupris cum alienis viris aut feminis committuntur, sed omnino quaslibet, quæ animam corpore male utentem a lege Dei aberrare faciunt, et perniciose turpiterque corrumpi, possit sine crimine et vir uxorem dimittere, et uxor virum: quia exceptam facit Dominus causam fornicationis; quam fornicationem, sicut supra considerationem est, generalem et universalem intelligere cogimur.

47. Cum autem ait, *exceptu causa fornicationis*; non dixit cujus ipsorum, viri, an feminæ. Non enim tantum fornicantem uxorem dimittere conceditur, sed quisquis eam quoque uxorem dimittit, a qua ipse cogitur fornicari, causa fornicationis utique dimittit. Velut si aliquem cogat uxor sacrificare idolis, qui talem dimittit, causa fornicationis dimittit, non tantum illius, sed et suæ: illius, quia fornicatur; suæ, ne fornicetur. Nihil autem iniquius, quam fornicationis causa dimittere uxorem, si et ipse convincitur fornicari. Occurrit enim illud, *In quo enim alterum iudicas, temetipsum condemnas: eadem enim agis quæ iudicas* (Rom. II, 1). Quapropter, quisquis fornicationis causa vult abjicere uxorem, prior debet esse a fornicatione purgatus: quod similiter etiam de femina dixerim.

48. Quod autem dicit, *Quisquis solutam a viro duxerit, mæchatur*; quæri potest utrum quomodo mæchatur ille qui ducit, sic et illa quam ducit. Jubetur enim et illa manere innupta, aut viro reconciliari: sed si discesserit, inquit, a viro. Multum autem interest utrum dimittat, an dimittatur. Si enim ipsa virum dimiserit, et alteri nupsarit; videtur cupiditate mutandi conjugii virum priorem reliquisse, quæ sine dubio adulterina cogitatio est. Si autem dimittatur a viro, cum quo esse cupiebat; mæchatur quidem qui eam duxerit, secundum Domini sententiam, sed utrum et ipsa tali crimine teneatur, incertum est. Quamvis multo minus inveniri possit quomodo cum vir et mulier pari consensu sibi misceantur, unus eorum mæchus sit, et non sit alter. Huc accedit, quia si mæchatur ille ducendo eam quæ soluta est a viro, quamquam non dimiserit, sed dimissa sit, ipsa eum facit mæchari, quod nihilominus Dominus vetat. Ex quo colligitur, sive dimissa fuerit, sive dimiserit, oportere illam manere innuptam, aut viro reconciliari.

49. Rursum quæritur utrum si uxoris permissu, sive sterilis, sive quæ concubitum pati non vult, adhibuerit sibi alteram vir, non alienam, neque a viro sejunctam, possit esse sine crimine fornicationis? Et in historia quidem Veteris Testamenti invenitur exemplum; sed nunc præcepta majora sunt, in quæ per illum gradum generatio humana pervenit: tractanda illa sunt ad distinguendas ætates dispensationis divinæ providentiæ, quæ humano generi ordinatissime subvenit; non autem ad vivendi regulas usurpandas¹. Sed tamen utrum quod ait Apostolus, *Mulier non ha-*

¹ In Corbeiensi codice, ad vivendi regulam usurpanda.

bet potestatem sui corporis, sed vir; similiter et vir non habet potestatem sui corporis, sed mulier; possit in tantum valere, ut permittente uxore, quæ maritalis corporis potestatem habet, possit vir cum altera, quæ nec aliena uxor sit, nec a viro disjuncta, concumbere: sed non ita est existimandum, ne hoc etiam femina, viro permittente, facere posse videatur, quod omnium sensus excludit.

50. Quanquam nonnullæ causæ possint existere, ubi et uxor, mariti consensu, pro ipso marito hoc facere debere videatur: sicut Antiochiæ factum esse perhibetur ante quinquaginta ferme annos, Constantii temporibus (a). Nam Acyndinus tunc præfectus, qui etiam consul fuit, cum quemdam libræ auri debitorem fisci exigeret, nescio unde commotus, quod plerumque in istis potestatibus periculosum est, quibus quodlibet licet, aut potius putatur licere, comminatus, est jurans et vehementer affirmans, quod si certo die quem constituerat, memoratum aurum non exsolveret, occideretur. Itaque cum ille teneretur immensi custodia, nec se posset debito illo expedire, dies metuendus imminere et propinquare cepit. Et forte habebat uxorem pulcherrimam, sed nullius pecuniæ qua subveniret viro: cujus mulieris pulchritudine cum quidam dives esset accensus, et cognovisset maritum ejus in illo discrimine constitutum, misit ad eam pollicens pro una nocte, si ei misceri vellet, se auri libram daturum. Tum illa quæ se sciret non habere sui corporis potestatem, sed virum suum, pertulit ad eam dicens paratam se esse pro marito id facere, si tamen ipse conjugalis corporis dominus, cui tota illa castitas deberetur, tanquam de re sua pro vita sua vellet id fieri. Egit ille gratias, et ut id fieret imperavit, nullo modo iudicans adulterinum esse concubitum, quod et libido nulla et magna mariti charitas se jubente et volente flagitaret. Venit mulier ad villam illius divitis, fecit quod voluit impudicus: sed illa corpus non nisi marito dedit, non concumbere, ut solet, sed vivere cupienti. Accepit aurum: sed ille qui dedit, fraude subtraxit quod dederat, et suppositum simile ligamentum cum terra. Quod ubi mulier jam domi suæ posita invenit, prosiluit in publicum eadem mariti charitate clamatura quod fecerat, qua facere coacta est: interpellat præfectum, fatetur omnia, quam fraudem passa esset ostendit. Tum vero præfectus primo se reum, quod suis minis ad id ventum esset, pronuntiat, tanquam in aliam sententiam dicens, de Acyndini bonis auri libram fisco inferendam; illam vero mulierem dominam in eam terram, unde pro auro terram accepisset, induci. Nihil hinc in aliquam partem disputo; liceat cuique æstimare quod velit: non enim de divinis auctoritatibus deprompta historia est: sed tamen narrato facto, non ita respuit hoc sensus humanus, quod in illa muliere viro jubente commissum est, quemadmodum antea, cum sine ullo exemplo res ipsa poneretur, horruimus. Sed in hoc Evangelii capitulo nihil fortius considerandum est, quam tantum matum

(a) Circiter Christi annum 345: quippe hoc scribebat sub an. 303.

esse fornicationis, ut cum tanto vinculo sibi conjugia constringantur, hæc una causa solutionis excepta sit : quæ sit autem fornicatio, jam tractatum est.

CAPUT XVII. — 51. *Iterum, inquit, audistis quia dictum est antiquis, Non pejerabis, reddes autem Domino jusjurandum tuum. Ego autem dico vobis, non jurare omnino, neque per cælum, quia thronus Dei est; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus; neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis; neque per caput tuum juraveris, quia non potes facere capillum unum album aut nigrum. Sit autem sermo vester, Est, est; Non, non: quod autem amplius est, a malo est. Justitia Phariseorum est, non pejerare: hanc confirmat qui vetat jurare, quod pertinet ad justitiam regni cælorum. Sicut enim falsum loqui non potest qui non loquitur, sic pejerare non potest qui non jurat. Sed tamen quoniam jurat qui adhibet testem Deum, diligenter considerandum est hoc capitulum, ne contra præceptum Domini Apostolus fecisse videatur, qui sæpe hoc modo juravit, cum dicit, *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior (Galat. 1, 20): et iterum, Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in sæcula, scit quia non mentior (II Cor. xi, 31)*. Tale est etiam illud, *Testis enim mihi est Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii ejus, quomodo sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis (Rom. 1, 9, 10)*. Nisi forte quis dicat tunc habendam esse jurationem, cum per aliquid dicitur per quod juratur: ut non juraverit, quia non dixit, per Deum; sed dixit, *Testis est Deus*. Ridiculum est hoc putare: tamen propter contentiosos aut multum tardos¹, ne aliquid interesse quis putet, sciat etiam hoc modo jurasse Apostolum dicentem, *Quotidie morior, per vestram gloriam (I Cor. xv, 31)*. Quod ne quis existimet ita dictum, tanquam si diceretur, *Vestra gloria me facit quotidie mori; sicut dicitur, Per illius magisterium doctus factus est, id est, illius magisterio factum est ut perfecte doceretur: græca exemplaria dijudicant, in quibus scriptum est, Νὴ τῆν κἀρχὴν ὑμετέρων*, quod non nisi a jurante dicitur. Ita ergo intelligitur præcepisse Dominum ne juretur, ne quisquam sicut bonum appetat jusjurandum, et assiduitate jurandi ad perjurium per consuetudinem delabatur. Quapropter qui intelligit, non in bonis, sed in necessariis jurationem habendam, refrenet se quantum potest, ut non ea utatur, nisi necessitate, cum videt pigros esse homines ad credendum, quod eis utile est credere, nisi juratione firmentur². Ad hoc itaque pertinet quod sic dicitur, *Sit autem sermo vester, Est, est; Non, non: hoc bonum est, et appetendum, Quod autem amplius est, a malo est; id est, si jurare cogaris, scias de necessitate venire infirmitatis eorum quibus aliquid suades: quæ infirmitas utique malum est, unde nos quotidie liberari deprecamur, cum dicimus, *Libera nos a malo (Matth. vi, 13)*. Itaque non dixit, *Quod autem amplius est, malum est;***

¹ In undecim mss., *propter calumniosos aut multum tardiores*.

² In tribus mss., *firmetur*.

tu enim non malum facis, qui bene uteris Juratione, quæ etsi non bona, tamen necessaria est ut alteri persuadeas quod utiliter suades: sed *a malo est*, illius cuius infirmitate jurare cogaris. Sed nemo novit nisi qui expertus est, quam sit difficile et consuetudinem jurandi extinguere, et nunquam tomere facere quod nonnunquam facere necessitas cogit.

52. Quæri autem potest, cum diceretur, *Ego autem dico vobis non jurare omnino, cur additum sit, neque per cælum, quia thronus Dei est, et cætera, usque ad id quod dictum est, neque per caput tuum*. Credo propterea, quia non putabant Judæi se teneri jurejurando, si per ista jurassent: et quoniam audierant, *Reddes autem Domino jusjurandum tuum; non se putabant Domino debere jusjurandum, si per cælum aut terram, aut per Jerosolymam, aut per caput suum jurarent: quod non vitio præcipientis, sed illis male intelligentibus, factum est. Itaque Dominus docet nihil esse tam vile in creaturis Dei, ut per hoc quisque pejerandum arbitretur; quando a summis usque ad ima divina providentia creata regantur, incipiens a throno Dei usque ad capillum album aut nigrum. Neque per cælum, inquit, quia thronus Dei est; neque per terram, quia scabellum pedum ejus est: id est, cum juras per cælum aut terram, non te arbitreris non debere Domino jusjurandum tuum; quia per eum jurare convinceris cuius cælum thronus est, et cuius scabellum terra est. Neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis: melius quam si diceret, mea; cum tamen hoc dixisse intelligatur. Et quia ipse utique Dominus est, Dominio jusjurandum debet, qui per Jerosolymam jurat. Neque per caput tuum juraveris. Quid enim poterat quisque magis ad se pertinere arbitrari, quam caput suum? Sed quomodo nostrum est, ubi potestatem faciendi unius capilli albi aut nigri non habemus? Ergo Deo debet jusjurandum ineffabiliter tenenti omnia, et ubique præsentis, quisquis etiam per caput suum jurare voluerit: et hic etiam cætera intelliguntur, quæ omnia utique dici non poterant; sicut illud commemoravimus dictum ab Apostolo, *Quotidie morior, per vestram gloriam*. Quam jurationem ut Domino se debere ostenderet, addidit, *quam habeo in Christo Jesu*.*

53. Verumtamen propter carnales dico, non oportet opinari quod dictum est cælum thronus Dei, et terra scabellum pedum ejus, quod sic habeat Deus collocata membra in cælo et in terra, ut nos cum sedemus; sed illa sedes judicium significat: et quoniam in hoc universo mundi corpore maximam speciem cælum habeat, et terra minimam; tanquam præsentior sit excellenti pulchritudini vis divina, minimam vero ordinet in extremis atque in infimis, sedero in cælo dicitur terramque calcare. Spiritualiter autem sanctas animas cæli nomen significat; et terræ, peccatrices: et quoniam spiritualis omnia judicat, ipso autem a nemine judicatur (I Cor. ii, 15), convenienter dicitur sedes Dei: peccator vero cui dictum est, *Terra es, et in terram ibis (Gen. iii, 19)*; quia per justitiam meritis digna tribuentem, in infimis ordinatur, et qui

in lege manere noluit, sub lege punitur¹, congruenter accipitur scabellum pedum ejus.

CAPUT XVIII. — 54. Sed jam ut istam quoque concludamus summam, quid laboriosius et operosius dici aut cogitari potest, ubi omnes nervos industriæ suæ animus fidelis exerceat, quam in vitiosa consuetudine superanda? præcidat membra impediencia regnum cœlorum, nec dolore frangatur: toleret in conjugali fide omnia, quæ quamvis sint molestissima, crimen tamen illicitæ corruptionis, id est, fornicationis non habent: veluti si uxorem quisque habeat, sive sterilem, sive deformem corpore, sive debilem membris, vel cæcam, vel surdam, vel claudam, vel si quid aliud, sive morbis et doloribus languoribusque confectam, et quidquid excepta fornicatione cogitari potest vehementer horribile, pro fide et societate sustineat; neque solum talem non abiciat, sed etiam si non habeat, non ducat eam quæ soluta est a viro, pulchram, sanam, divitem, secundam. Quæ si facere non licet, multo minus sibi licere arbitretur ad ullum alium illicitum concubitum accelerare: fornicationemque sic fugiat, ut ab omni turpi corruptione sese extrahat. Verum loquatur, neque id jurationibus crebris, sed morum probitate commendet: rebellantes adversum se omnium malarum consuetudinum innumerabiles turbas, de quibus ut omnes intelligerentur, paucae commemoratae sunt, confugiens ad arcem christianæ militiæ, tanquam de loco superiore prosterant. Sed quis tantos labores inire audeat, nisi qui sic flagrat amore justitiæ, ut tanquam fame et siti vehementissime accensus, et nullam sibi vitam donec satiatur existimans, viam faciat in regnum cœlorum? Non enim aliter esse poterit fortis ad toleranda omnia, quæ in præcidendis consuetudinibus laboriosa et ardua et omnino difficilia sæculi hujus amatores putant. *Beati ergo qui esuriunt et sitiunt justitiam; quoniam ipsi saturabuntur.*

55. Verum tamen in his laboribus cum quisque difficultatem patitur, et per dura et aspera gradum faciens circumvallatus variis tentationibus, et hinc atque hinc insurgere præteritæ vitæ moles² intueus, timet ne aggressa implere non possit, arripiat consilium, ut auxilium mereatur. Quod est autem aliud consilium, nisi ut infirmitatem aliorum ferat, et ei quantum potest opuletur, qui suæ divinitus desiderat subveniri? Consequenter itaque præcepta misericordiæ videamus. Mitis autem et misericors unum videntur: sed hoc interest, quod mitis, de quo superius tractatum est, pietate non contradicit divinis sententiis quæ in sua peccata proferuntur, neque illis Dei sermonibus quos noandum intelligit; sed nullum beneficium præstat ei cui non contradicit nec resistit: misericors autem ita non resistit, ut propter ejus correctionem id faciat, quem redderet resistendo pejorem.

CAPUT XIX. — 56. Sequitur ergo Dominus, et dicit: *Andistis quia dictum est, Oculum pro oculo, et dentem pro dente. Ego autem dico vobis, non resistere*

*adversus malum: sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi et alteram; et qui voluerit tecum judicio contendere et tunicam tuam tollere, remitte illi et vestimentum; et qui te angariaverit mille passus, vade cum illo alia duo. Omni petenti te da, et qui roluerit a te mutuari, ne aversatus fueris. Pharisæorum justitia minor est non excedere in vindicta modum, ne plus rependat quisque quam accepit: et magnus hic gradus est. Nemo enim facile invenitur qui pugno accepto pugnum reddere velit; et uno a conviciante verbo audito, unum et quod tantumdem valeat referro contentus sit: sed sive ira perturbatus immoderatus vindicat; sive quia justum putat, eum qui læsit prior gravius lædi, quam læsus est qui non læserat. Talem animam magna ex parte refrenavit lex, in qua scriptum est, *Oculum pro oculo, et dentem pro dente*. quibus nominibus significatur modus, ut injuriam vindicta non transeat. Et hæc est pacis inchoatio: perfecta autem pax est, talem penitus nolle vindictam.*

57. Inter illud ergo primum quod præter legem est ut majus malum pro minore malo reddatur, et hoc quod Dominus perliciendis discipulis dixit, ne pro malo ullum malum reddatur; medium quemdam locum tenet, ut tantum reddatur quantum acceptum est, per quod a summa discordia ad summam concordiam pro temporum distributione transitus factus est. Quisquis ergo malum infert prior studio lædendi et nocendi, vide quantum distet ab eo qui ne læsus rependit. Quisquis autem nulli prior male fecit, sed tamen læsus rependit gravius, vel voluntate vel facto, recessit aliquantum a summa iniquitate, et processit ad summam justitiam, et tamen pondum tenet quod lex quæ per Moysen data est imperavit. Qui ergo tantum reddit quantum accepit, jam donat aliquid: non enim tantam pœnam meretur nocens, quantum ille qui ab eo læsus innocens passus est. Hanc ergo inchoatam, non severam, sed misericordem justitiam ille perficit, qui legem venit implere, non solve. Duos ergo adhuc gradus qui intersunt, intelligendos reliquit, et de ipso summo misericordiæ culmine dicere maluit. Nam est adhuc quod faciat, qui non implet istam magnitudinem præcepti, quæ pertinet ad regnum cœlorum; ut non reddat tantum, sed minus, velut pro duobus pugnis unum, aut pro evulso oculo aurem præcidat. Hinc ascendens qui omnino nihil rependerit, propinquat præcepto Domini, nec tamen adhuc ibi est. Parum enim adhuc videtur Domino; si pro malo quod acceperis, nihil rependas mali, nisi etiam amplius sis paratus accipere. Quapropter non ait, *Ego autem dico vobis*, non reddere malum pro malo; quamquam hoc etiam magnum præceptum sit: sed ait, *non resistere adversus malum*; ut non solum non rependas quod tibi fuerit irrogatum, sed etiam non resistas quo minus aliud irrogetur. Hoc est enim quod etiam consequenter exponit: *Sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi et alteram*: non enim ait, Si quis te percusserit, noli tu percutere; sed, Para te adhuc percutienti. Quod ad misericordiam pertinere, hi maxime sentiunt, qui eis quos multum diligunt, tan-

(Quarante.)

¹ Arnulienensis codex, sub lege ponitur.

² Sic Mss. et Mar. Al. Am. Fr. et Lov., vitæ molestias.

quam filiis vel quibuslibet dilectissimis suis egrotantibus seruiunt vel parvulis vel phreneticis : a quibus multa sæpe patiuntur, et si eorum salus id exigat, præbent se etiam et plura patiuntur, donec vel ætatis vel morbi infirmitas transeat. Quos ergo Dominus medicus animarum, curandis proximis instruebat, quid eos aliud docere posset, nisi ut eorum quorum salutem consulere vellent, imbecillitates æquo animo tolerarent? Omnis namque improbitas ex imbecillitate animi venit : quia nihil innocentius est eo qui in virtute perfectus est.

58. Quæri autem potest quid sibi velit dextera maxilla. Sic enim in exemplaribus græcis, quibus major fides habenda est, invenitur : nam multa latina, maxillam tantum habent, non etiam dexteram. Facies est autem qua quisque cognoscitur : et legimus apud Apostolum, *Toleratis enim si quis vos in servitute redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit* (II Cor. xi, 20, 21); ut exponat quid sit in faciem cædi, hoc est contemni atque despici. Quod quidem non ideo dicit Apostolus, ut illos non sustinerent; sed ut se magis qui eos sic diligeret, ut seipsum pro eis vellet impendi (Id. xii, 15). Sed quoniam facies non potest dici dextera et sinistra, et tamen nobilitas et secundum Deum et secundum hoc sæculum potest esse; ita distribuitur tanquam in dexteram maxillam et sinistram, ut in quocumque discipulo Christi contemptum fuerit quod christianus est, multo magis in se contemni paratus sit, si quos hujus sæculi honores habet. Sicut idem Apostolus, cum in eo persecuerentur homines nomen christianum, si taceret de dignitate quam habebat in sæculo, non præbuerat alteram maxillam cædentibus dexteram. Non enim dicendo, *Civis Romanus sum* (Act. xxii, 25), non erat paratus hoc in se contemni quod pro minimo habebat, ab eis qui in illo nomen tam pretiosum et salutarem contempserant. Numquid enim ideo minus postea vincula toleravit, quæ civibus Romanis non licebat imponi, aut quemquam de hac injuria voluit accusare? Et si qui ei propter civitatis Romanæ nomen pepercerunt, non tamen ille ideo non præbuit quod ferirent, cum eos a tanta perversitate corrigere cuperet patientia sua, quos videbat in se sinistras partes magis quam dexteram honorare. Illud est enim tantum attendendum, quo animo faceret omnia, quam benevole et clementer in eos a quibus ista patiebatur. Nam et pontificis jussu palma percussus, quod contumeliose visus est dicere, cum ait, *Percutiet te Deus, paries dealbate*, minus intelligentibus convicium sonat; intelligentibus vero prophetia est. Paries quippe dealbatus, hypocrisis est, id est simulatio sacerdotalium præferens dignitatem, et sub hoc nomine tanquam candido tegmine interiore quasi luteam turpitudinem occultans. Nam quod humilitatis fuit, inrabilliter custodivit, cum ei diceretur, *Principi sacerdotum maledictus?* respondit, *Nescivi, fratres, quia princeps est sacerdotum; scriptum est enim, Principi populi tui non maledices* (Act. xxiii, 3-5). Ubi ostendit

quanta tranquillitate illud dixisset, quod iratus dixisse videbatur, quod tam cito, tam mansuete respondit, quod ab indignantibus et perturbatis fieri non potest. Et in eo ipso intelligentibus verum dixit, *Nescivi quis princeps est sacerdotum* : tanquam si diceret, Ego alium scivi principem sacerdotum, pro cuius nomine ista sustinco, cui maledicere fas non est, et cui vos maledicistis, cum in me nihil aliud quam ejus odistis nomen. Sic ergo oportet non simulate ista factare¹, sed in ipso corde esse ad omnia præparatum, ut possit canere illud propheticum : *Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum* (Psal. lvi, 8). Multi enim alteram maxillam præbere noverunt, diligere vero illum a quo feriuntur ignorant. At vero ipse Dominus, qui utique præcepta quæ docuit primus implevit, percutienti se in maxillam ministro sacerdotis non præbuit alteram; sed insuper dixit : *Si male locutus sum, exprobra de malo; si bene, quid me cædis* (Joan. xviii, 25)? Non tamen ideo paratus corde non fuit, non solum in alteram maxillam cædi pro salute omnium, sed etiam toto corpore crucifigi.

59. Ergo et illud quod sequitur, *Et qui voluerit tecum judicio contendere, et tunicam tuam tollere, remitte illi et vestimentum*, ad præparationem cordis, non ad ostentationem² operis præceptum recte intelligitur. Sed de tunica et vestimento quod dictum est, non in eis solis, sed in omnibus faciendum est, quæ aliquo jure temporaliter nostra esse dicimus. Si enim de necessariis hoc imperatum est, quanto magis superflua contemnere convenit? Verumtamen ea quæ nostra dixi, eo genere includenda sunt, quæ Dominus ipse præscribit, dicens, *Si quis vult judicio tecum contendere, et tunicam tuam tollere*. Omnia ergo illa intelligantur, de quibus judicio nobiscum contendere potest, ita ut a nostro jure in jus illius transeant, qui contendit vel pro quo contendit; sicut est vestis, domus, fundus, jumentum, et generaliter omnis pecunia. Quod utrum etiam de servis accipiendum sit magna questio est. Non enim christianum oportet sic possidere servum, quomodo equum aut argentum : quanquam fieri possit ut majore pretio valeat equus quam servus, et multo magis aliquid aureum vel argenteum. Sed ille servus, si rectius et honestius et ad Deum collocandum accommodatius abs te domino educatur, aut regitur, quam ab illo potest qui eum cupit auferre; nescio utrum quisquam dicere audeat, ut vestimentum eum debere contemni. Hominem namque homo tanquam seipsum diligere debet, cui ab omnium Domino, sicut ea, quæ sequuntur ostendunt, etiam ut inimicos diligat Imperatur.

60. Sane animadvertendum est omnem tunicam vestimentum esse, non omne vestimentum tunicam esse. Vestimenti ergo nomen plura significat quam nomen tunice. Et ideo sic dictum esse arbitror, *Et qui voluerit tecum judicio contendere, et tunicam tuam tollere, remitte illi et vestimentum*; tanquam si diceret, Qui voluerit tunicam tuam tollere, remitte illi et si

¹ Duodecim MSS., *insultare*.

² Sic MS. Al. editi, *a. tensionem*.

quid aliud indumenti habes. Ideo nonnulli *pallium* interpretati sunt, quod græce positum est *ἵματιον*.

61. *Et qui te angariaverit, inquit, mille passus, vade cum illo alia duo.* Et hoc utique non tam ut pedibus agas, quam ut animo sis paratus. Nam in ipsa christiana historia, in qua est auctoritas, nihil tale iavencis factum esse a sanctis, vel ab ipso Domino, cum in homine quem suscipere dignatus est, vivendi nobis præberet exemplum; cum tamen omnibus fere locis eos invenias paratos fuisse æquo animo tolerare quidquid eis improbe fuisset ingestum. Sed verbi gratia dictum putamus, *Vade cum eo alia duo?* an tria compleri voluit, quo numero significatur perfectio; ut meminerit quisque cum hoc facit, perfectam se implere iustitiam, misericorditer perferendo infirmitates eorum quos vult sanos fieri? Potest videri propterea etiam tribus exemplis hæc præcepto insinuas: quorum primum est, si quis te percusserit in maxillam; secundum, si quis tunicam tollere voluerit; tertium, si quis mille passus angariaverit: in quo tertio exemplo simpli duplum additur, ut triplum compleatur. Qui numerus hoc loco si non, ut dictum est, significat perfectionem; illud accipiatur, quod in præcipiendo tanquam tolerabilis incipiens paulatim creverit, donec perveniret usque ad duplum aliud perferendum. Nam primo præberet voluit alteram maxillam, cum fuerit dextra percussa, ut minus perferre paratus sis quam pertulisti. Quidquid enim dextera significat, et charius est utique quam id quod sinistra significat, et qui in re chariore aliquid pertulit, si et in viliori perferat, minus est. Deinde illi qui tunicam vult tollere, jubet et vestimentum remitti: quod aut tantumdem est, aut non multo amplius; non tamen duplum. Tertio de mille passibus, quibus credenda dicit duo millia, usque ad duplum aliud perferas jubet: ita significans, sive aliquanto minus quam jam fuit, sive tantumdem, sive amplius quisque improbus in te esse voluerit, æquo animo tolerandum esse.

CAPUT XX. — 62. In his sane generibus trium exemplorum nullum genus injuriæ prætermisum esse video. Namque omnia in quibus improbitatem aliquam patimur, in duo genera dividuntur: quorum alterum est quod restitui non potest; alterum quod potest. Sed in illo quod restitui non potest, vindictæ solatium quaeri solet. Quid enim prodest quod percussus repercutis? Numquid propterea illud quod in corpore laesum est, restituitur in integrum? Sed tumidus animus talia somenta desiderat: sanus autem firmiterque ista non juvat; quin potius misericorditer perferendam alterius infirmitatem iudicat, quam aliæ supplicio suam mitigandam, quæ nulla est.

63. Neque hic ea vindicta prohibetur, quæ ad correctionem valet: etiam ipsa enim pertinet ad misericordiam; nec impedit illud propositum, quo quisque paratus est ab eo quem correctum esse vult, plura perferre. Sed huic vindictæ referendæ non est idoneus, nisi qui odium quo solent flagrare qui se vindicare desiderant, dilectionis magnitudine superaverit¹. Non

enim metuendum est ne odisse parvulum filium parentes videantur, cum ab eis vapulat peccans, ne peccet ulterius. Et certe perfectio dilectionis ipsius Dei Patris imitatione nobis proponitur, cum in sequentibus dicitur, *Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, et orate pro eis qui vos persequuntur*; et tamen de ipso dicitur per prophetam, *Quem enim diligit Dominus, corripit; flagellat autem omnem filium quem recipit* (Prov. iii, 12). Dicit et Dominus: *Servus qui nescit voluntatem domini sui, et facit digna plagis, vapulabit poena; servus autem qui scit voluntatem domini sui, et facit digna plagis, vapulabit multa* (Luc. xii, 48, 47). Non ergo quaeritur, nisi ut et ille vindicet, cui rerum ordine potestas data est; et ea voluntate vindicet, quæ pater in parvulum filium, quem per ætatem odisse novidum potest. Hinc enim aptissimum exemplum ducitur, quo satis appareat posse peccatum amore potius vindicari, quam impunitum relinqui: ut illum in quem vindicat non poena miserum, sed correctione beatum velit; paratus tamen, si opus sit, æquo animo plura tolerare ab eo illata, quem vult esse correctum, sive in eum habeat potestatem coercendi, sive non habeat.

64. Magni autem et sancti viri, qui jam optime scirent mortem istam quæ animam dissolvit a corpore, non esse formidandam, secundum eorum tamen animum qui illam timebant, nonnulla peccata morte pavuerunt, quod et viventibus utilis melus incuteretur, et illis qui morte puniebantur, non ipsa mors noceret, sed peccatum, quod augeri posset, si viverent. Non temere illi iudicabant, quibus tale iudicium donaverat Deus. Inde est quod Elias multos morte affecit, et propria manu (III Reg. xviii, 40), et igne divinitus impetrato (IV Reg. i, 10): quod et alii multi magni et divini viri eodem spiritu consulendi rebus humanis non tenere secesserunt. De quo Elia cum exemplum dedissent discipuli, Domino commemorantes quid ab eo factum sit, ut etiam ipsis daret potestatem petendi de cælo ignem ad consumendum eos qui sibi hospitium non præberent; reprehendit in eis Dominus non exemplum prophetæ sancti, sed ignorantiam vindicandi, quæ adhuc erat in rudibus (Luc. ix, 52-56): animadvertens eos non amore correctionem, sed odio desiderare vindictam. Itaque posteaquam eos docuit quid esset diligere proximum tanquam seipsum, infuso etiam Spiritu sancto, quem decem diebus completis post ascensionem suam desuper, ut promiserat, misit (Act. ii, 1-4), non defuerunt tales vindictæ, quamvis multo rarius quam in Veteri Testamento. Ibi enim ex majore parte servientes timore premebantur; hic autem maxime dilectione liberi nutriebantur. Nam et verbis apostoli Petri Ananias et uxor ejus, sicut in Actibus Apostolorum legimus, exanimis ceciderunt, nec resuscitati sunt, sed sepulti (Id. v, 1-10).

65. Sed si huic libro hæretici (a) qui adversantur Veteri Testamento, nolunt credere, Paulum apostolum quem nobiscum legunt, intueantur dicentem de quodam peccatore quem tradidit satanæ in incertum car-

¹ Octo xss., dilectionis mansuetudine superaverit.

(a) Manichæi.

nis, ut anima salva sit (I Cor. v, 5). Et si nolunt hic mortem intelligere (fortasse enim incertum est), quamlibet vindictam per satanam factam ab Apostolo factantur: quod non eum odio, sed amore fecisse manifestat illud adjectum, ut anima salva sit. Aut in illis libris quibus ipsi magnam tribuunt auctoritatem, animadvertant quod dicimus, ubi scriptum est apostolum Thomam imprecatum eundem, a quo palma percussus caset, atrocissime mortis supplicium, anima tamen ejus commendata, ut in futuro ei sæculo parceretur: cujus a leone occisi, a cætero corpore disceptam manum canis intulit mensis in quibus convivalatur Apostolus. Cui scripturæ licet nobis non credere; non est enim in catholico canone: illi tamen eam et legunt, et tanquam incorruptissimam verissimamque honorant, qui adversus corporales vindictas quæ sunt in Veteri Testamento, nescio qua cæcitate acerrime seviunt, quo animo et qua distributione temporum factæ sint omnino nescientes.

66. Tenebitur ergo in hoc injuriarum genere, quod per vindictam luitur, iste a Christianis modus¹, ut accepta injuria non surgat in odium, sed infirmitatis misericordia paratus sit animus plura perpeti; nec correctionem negligat, qua vel consilio, vel auctoritate, vel potestate uti potest. Aliud injuriarum genus est, quod in integrum restitui potest: cujus duæ species, una ad pecuniam, altera ad operam pertinet. Quapropter illius de tunica et vestimento, hujus de angaria mille passuum et duum millium exempla subjecta sunt: quia et reddi vestimentum potest; et quem adjuveris opera, potest te etiam ipse, si opus fuerit, adjuvare. Nisi forte ita potius distinguendum est, ut prius quod positum est de percussa maxilla, omnia significet quæ sic ingeruntur ab improbis, ut restitui non possint nisi vindicta: secundum quod positum est de vestimento omnia significet quæ possunt restitui sine vindicta; et ideo forte additum est, *Qui voluerit tecum iudicio contendere*, quia quod per iudicium auferitur, non ea vi putatur auferri, cui vindicta debeatur: tertium vero ex utroque confectum sit, ut et sine vindicta et cum vindicta possit restitui. Nam qui operam indebitam violenter exigit sine ullo iudicio, sicut facit qui a gariat hominem improbe, et cogit se illicite adjuvari ab invito, et poenam improbitatis potest luere, et operam reddere, si hanc ille repetat qui improbum pertulit. In his ergo omnibus generibus injuriarum Dominus docet patientissimum et misericordissimum, et ad plura referenda paratissimum animum christiani esse oportere.

67. Sed quoniam parum est non nocere, nisi etiam præstes beneficium quantum potes, consequenter adjungit, et dicit: *Omni petenti te da, et qui voluerit mutuari a te, ne aversatus fueris. Omni petenti*, inquit; non, omnia petenti: ut id des quod dare honeste et juste potes. Quid si enim pecuniam petat, qua innocentem conetur opprimere? quid si postremo stuprum petat? Sed ne multa persequar quæ sunt

¹ Mss. tres, *iste christianus modus*. Paulo post, in omnibus fere Mss., *surgat odium*, prætermissa præpositione, *in*.

innumerabilia, id profecto dandum est quod nec tibi nec alteri noceat, quantum sciri aut credi ab homine potest: et cui juste negaveris quod petit, indicanda est ipsa justitia, ut non cum inanem dimittas. Ita omni petenti te dabis, quamvis non semper id quod petit dabis; et aliquando melius aliquid dabis, cum petentem injusta correxeris.

68. Quod autem, ait, *Qui voluerit a te mutuari, ne aversatus fueris*; ad animum referendum est. Hilarem enim datorem diligit Deus (II Cor. ix, 7). Mutuatur autem omnis qui accipit, etiam si non ipse soluturus est: cum enim misericordibus Deus plura restituit, omnis qui beneficium præstat, feneratur. Aut si non placet accipere mutuantem nisi eum qui accipit redditurus, intelligendum est Dominum duo ipsa genera præstandi esse complexum. Namque aut donamus quod damus benevole, aut reddituro commodamus. Et plerumque homines, qui proposito diviño præmio donare parati sunt, ad dandum quod mutuuum petitur pigri fiunt, quasi nihil recepturi a Deo, cum rem quæ datur, ille qui accipit exsolvat. Recte itaque ad hoc beneficium tribuendi genus nos divina hortatur auctoritas dicens, *Et qui voluerit a te mutuari, ne aversatus fueris*: id est, ne propterea voluntatem alienes ab eo qui petit, quia et pecunia tua vacabit¹, et Deus tibi non redditurus est, cum homo reddiderit; sed cum id ex præcepto Dei facis, apud illum qui hæc jubet, infructuosum esse non potest.

CAPUT XXI.—69. Deinde adjungit, et dicit: *Audiatis quia dictum est, Diliges proximum tuum, et oderis inimicum tuum. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacite his qui vos oderunt, et orate pro eis qui vos persequuntur: ut sitia filii Patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri jubet super bonos et malos, et pluit super justos et injustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne et Publicani hoc faciunt? Et si salutaveritis fratres vestros tantum, qui t amplius facitis? nonne et Ethnici hoc ipsum faciunt? Estote ergo vos perfecti, sicut et Pater vester qui in cælis est; perfectus est. Nam sine ista dilectione, qua etiam inimicos et persecutores nostros diligere jubemur, ea quæ superius dicta sunt implere quis potest? Perfectio autem misericordiæ, qua plurimum animæ laboranti consulitur, ultra dilectionem inimici porrigi non potest; et ideo sic clauditur: *Estote ergo vos perfecti, sicut et Pater vester qui in cælis est, perfectus est*. Ita tamen ut Deus intelligatur perfectus tanquam Deus, et anima perfecta tanquam anima.*

70. Gradum tamen esse aliquem in Plarisæorum justitia, quæ ad Legem veterem pertinet, hinc intelligitur, quod multi homines eos etiam a quibus diliguntur oderunt; sicut luxuriosi filii parentes coercitores luxuriæ sive: ascendit ergo aliquem gradum qui proximum diligit, quamvis adhuc oderit inimicum. Ejus autem imperio, qui venit Legem implere, non solvere, perficiet benevolentiam et benignitatem, cum eam usque ad inimici dilectionem perduxerit. Nam ille gradus quamvis nonnullus sit, tam parvus est tamen,

¹ sic Mss. At edidi, *pecunia tua te vacuat*.

ut cum Publicanis etiam possit esse communis. Nec quod in Lege dictum est, *Oderis inimicum tuum*, vox iubentis justo accipienda est, sed permittentis infirmo.

71. Oritur hic sane nullo modo dissimulanda quæstio, quod huic præcepto Domini, quo nos hortatur diligere inimicos nostros, et benefacere his qui nos oderrunt, et orare pro his qui nos persequuntur, multæ aliæ Scripturarum partes nimis diligenter et sobrie considerandis videntur adversæ; quia et in Prophetis inveniuntur multæ imprecationes adversus inimicos, quæ maledictiones putantur: sicut est illud, *Fiat mensa eorum in laqueum* (*Psal. lxxviii, 23*); et cætera quæ ibi dicuntur: et illud, *Fiant filii ejus pupilli, et uxor ejus vidua* (*Psal. cviii, 9*); et quæ alia vel supra vel infra in eodem psalmo in personam Judæ per Prophetam dicuntur. Multa alia usquequaque in Scripturis reperiuntur, quæ videntur esse contraria et huic præcepto Domini, et illi apostolico, quo ait, *Benedicite, et nolite maledicere* (*Rom. xii, 14*): cum et de Domino scriptum sit quod maledixit civitatibus quæ verbum ejus non acceperunt (*Math. xi, 20-24, et Luc. x, 13-15*); et memoratus Apostolus de quodam ita dixerit, *Reddet illi Dominus secundum opera illius* (*II Tim. iv, 14*).

72. Sed hæc facile solvuntur, quia et Propheta per imprecationem quid esset futurum cecinit, non optantis voto, sed spiritu prævidentis; ita et Dominus, ita et Apostolus: quanquam in horum etiam verbis non hoc invenitur quod optaverint, sed quod prædixerint. Non enim cum ait Dominus, *Væ tibi, Capharnaum*, aliud sonat nisi aliquid ei mali eventurum merito infidelitatis: quod futurum Dominus non malevolentia optabat, sed divinitate cernebat. Et Apostolus non ait, *Reddat*; sed, *Reddet illi Dominus secundum opera ejus*: quod verbum prænuntiantis est, non imprecantis. Sicut et de illa hypocrisis Judæorum, de qua jam dictum est, cui eversionem imminere cernebat, dixit, *Percutiet te Deus, paries dealbate* (*Supra, cap. 19, n. 58*). Prophetæ autem maxime sicut lent figura imprecantis futura prædicere, sicut figura præteriti temporis ea quæ ventura erant sæpe cecinerunt: sicut est illud, *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania* (*Psal. ii, 1*)? Non enim dixit, *Quare fremunt gentes, et populi meditantur inania*; cum ea non quasi jam transacta meminisset, sed ventura prospiceret. Tale etiam illud est, *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum miserunt sortem* (*Psal. xxi, 19*): et hic enim non dixit, *Divident sibi vestimenta mea, et super vestimentum meum mittent sortem*. Nec tamen de his verbis quisquam calumniatur, nisi qui non sentit varietatem istam figurarum in loquendo nihil veritati rerum minuere, et plurimum addere affectibus animorum.

CAPUT XXII. — 73. Sed illud magis urget istam quæstionem, quod dicit apostolus Joannes, *Si quis scit peccare fratrem suum peccatum non ad mortem, postulabit, et dabit illi Dominus vitam qui peccat non ad mortem: est autem peccatum ad mortem; non pro illo dico ut roget* (*I Joan. v, 16*). Aperte enim ostendit

esse quosdam fratres pro quibus orare non nobis præcipitur, cum Dominus etiam pro persecutoribus nostris orare jubeat. Nec ista quæstio solvi potest, nisi fateamur esse aliqua peccata in fratribus, quæ inimicorum persecutione graviora sint. Fratres autem Christianos significare, multis divinarum Scripturarum documentis probari potest. Manifestissimum tamen illud est, quod Apostolus ita ponit, *Sanctificatus est enim vir infidelis in uxore, et sanctificata est mulier infidelis in fratre*. Non enim addidit, nostro; sed manifestum existimavit, cum fratris nomine christianum intelligi voluit, qui infidelem haberet uxorem. Et ideo paulo post dicit, *Quod si infidelis discedit, discedat: non autem servituti subjectus est frater vel soror in hujusmodi* (*I Cor. vii, 14, 15*). Peccatum ergo fratris ad mortem puto esse, cum post agnitionem Dei per gratiam Domini nostri Jesu Christi quisque oppugnat fraternitatem, et adversus ipsam gratiam, qua reconciliatus est Deo, invidentia facibus agitatur (a): Peccatum autem non ad mortem est, si quisquam non amorem a fratre alienaverit, sed officia fraternitatis debita per aliquam infirmitatem animi non exhibuerit. Quapropter et Dominus in cruce ait, *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt* (*Luc. xxiii, 34*): nondum enim gratiæ Spiritus sancti participes facti societatem sanctæ fraternitatis inierant. Et beatus Stephanus in Actibus Apostolorum orat pro eis a quibus lapidatur (*Act. vii, 59*); quia nondum Christo crediderant, neque adversus illam communem gratiam dimicabant. Et apostolus Paulus propterea, credo, non orat pro Alexandro, quia jam frater erat, et ad mortem, id est, invidentia fraternitatem oppugnando, peccaverat. Pro his autem qui non abruperant, amorem¹, sed timore succubuerant, orat ut eis ignoscatur. Sic enim dicit: *Alexander ararius multa mihi mala ostendit; reddet illi Dominus secundum opera ejus: quem et tu devota; valde enim restitit nostris sermonibus*. Deinde subjungit pro quibus orat, ita dicens: *In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur* (*II Tim. iv, 14-16*).

74. Ista differentia peccatorum Judam tradentem a Petro negante distinguit: non quia pœnitenti non sit ignoscendum, ne contra illam sententiam Domini veniamus, qua præcipit semper ignoscendum esse fratri petenti ut sibi frater ignoscat (*Luc. xvii, 3*): sed quia illius peccati tanta labes est, ut deprecandi humilitatem subire non possit, etiam si peccatum suum mala conscientia et agnoscere et enuntiare cogatur. Cum enim dixisset Judas, *Peccavi, quod tradiderim sanguinem justum*; facilius tamen desperatione cucurrit ad laqueum (*Math. xxvii, 4, 5*), quam humilitate veniam deprecatus est. Quapropter multum interest quali pœnitentiæ ignoscat Deus. Multi enim multo citius se fatentur peccasse, atque ita sibi succensent ut vehementer se peccasse nollent; sed ta-

¹ Post hæc, non abruperant amorem, in editis additur, ad mortem: quod abest a MSS.

(a) I Retract. cap. 19, n. 7.

men animum ad humiliandum et obtinendum cor, implorandamque veniam non deponunt: quam mentis affectionem, propter peccati magnitudinem, jam de damnatione illos habere credendum est.

75. Et hoc est fortasse peccare in Spiritum sanctum, id est, per malitiam et invidiam, fraternam oppugnare charitatem post acceptam gratiam Spiritus sancti, quod peccatum Dominus neque hic, neque in futuro sæculo dimitti dicit. Unde queri potest utrum in Spiritum sanctum Judæi peccaverint, quando dixerunt quod in Beelzebub principe demoniorum dæmonia Dominus expelleret: utrum hoc in ipsam Dominum dictum accipiamus, quia de se dicit alio loco, *Si enim patrem familias Beelzebub vocaverunt, quanto magis domesticos ejus (Matth. x, 25)?* An quoniam de magna invidentia dixerant, ingrati tam præsentibus beneficiis, quamvis nondum christiani fuerint, tamen propter ipsam invidentiæ magnitudinem in Spiritum sanctum peccasse credendi sunt? Non enim hoc colligitur de verbis Domini. Quamvis enim eodem loco dixerit, « Quicumque enim dixerit verbum nequam adversus Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit verbum adversus Spiritum sanctum, non remittetur ei, neque in hoc sæculo, neque in futuro; » tamen videri potest ad hoc eos monuisse, ut accedant ad gratiam, et post acceptam gratiam non ita peccent, ut nunc peccaverunt. Nunc enim in Filium hominis dixerunt verbum nequam, et potest eis dimitti, si conversi fuerint, et ei crediderint, et Spiritum sanctum acceperint: quo accepto si fraternitati invidere, et gratiam quam acceperunt oppugnare voluerint, non eis dimitti, neque in hoc sæculo neque in futuro. Nam si eos sic haberet condemnatos, ut nulla spes illis reliqua esset, non adhuc monendos judicaret, cum addidit dicens: *Aut facite arborem bonam, et fructum ejus bonum: aut facite arborem malam, et fructum ejus malum (Id. xii, 24-33).*

76. Sic itaque accipitur diligendos inimicos esse, et benefaciendum his qui nos oderunt, et orandum pro his qui nos persequuntur, ut pro quibusdam etiam fratrum peccatis intelligatur non præceptum esse ut oremus; ne per imperitiam nostram divina Scriptura (quod fieri non potest) a se dissentire videatur. Sed utrum sicut pro quibusdam non est orandum, ita etiam contra aliquos orandum sit, nondum satis apparuit. Generaliter enim dictum est, *Benedicite, et nolite maledicere*: et illud, *Nemini malum pro malo reddentes (Rom. xii, 14, 17)*. Pro quo autem non oras, non etiam contra illum oras: potes enim videre certam ejus poenam, et penitus desperatam salutem, et non quia odisti eum, ideo pro illo non oras; sed quia sentis nihil te posse proficere, et orationem tuam non vis repelli a justissimo iudice. Sed quid agimus de his contra quos oratum a sanctis accepimus, non ut corrigerentur, nam hoc modo potius pro ipsis oratum est; sed ad illam ultimam damnationem: non sicut contra Domini traditorem per prophetam; nam illa, ut dictum est, prædictio futurorum, non optatio supplicii fuit: nec sicut ab Apostolo contra Ale-

xandrum; nam et inde jam satis dictum est: sed sicut in Apocalypsi Joannis legimus martyres orare ut vindicentur (*Apos. vi, 10*); cum ille primus martyr ut lapidatoribus suis ignosceretur, oraverit.

77. Sed hinc non oportet moveri. Quis enim audeat affirmare, cum illi sancti candidati se vindicari petierint, utrum contra ipsos homines, an contra regnum peccati petierint? Nam ipsa est sincera et plena justitiæ et misericordiæ vindicta martyrum, ut evertatur regnum peccati, quo regnante tanta perperata sunt. Ad ejus eversionem nititur Apostolus, dicens: *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore (Rom. vi, 12)*. Destruitur autem et evertitur peccati regnum, partim correctione hominum, ut caro spiritui subjiciatur; partim damnatione perseverantium in peccato, ut ita justitia ordinentur, ut justis cum Christo regnantibus molesti esse non possint. Intuere apostolum Paulum; nonne tibi videtur in seipso Stephanum martyrem vindicare, cum dicit: *Non sic pugno, tanquam aerem cædens; sed castigo corpus meum, et servituti subjicio (I Cor. ix, 26, 27)*? Nam hoc in se utique prosternebat, et debilitabat, et victum ordinabat, unde Stephanum ceterosque Christianos fuerat persecutus. Quis ergo convincit martyres sanctos non talem suam vindictam a Domino esse deprecatos, cum etiam finem hujus sæculi, in quo tanta exitia pertulerunt, ad suam vindictam potuerint licenter optare? Quod qui orant, et pro inimicis suis orant qui sanabiles sunt, et contra illos non orant qui insanabiles esse voluerunt: quia Deus quoque puniendo illos non est malevolus tortor, sed justissimus ordinator. Sine ulla ergo dubitatione diligamus inimicos nostros, beneficiamus his qui oderunt nos, et oremus pro eis qui nos persequuntur.

CAPUT XXIII. — 78. Quod autem consequenter positum est, *Ut sicut filii Patris vestri qui in cælis est, ex illa regula intelligendum est, qua et Joannes dicit, Dedit illis potestatem filios Dei fieri (Joan. i, 12)*. Unus enim naturaliter Filius est, qui nescit omnino peccare: nos autem potestate accepta efficitur filii, in quantum ea quæ ab illo præcipiuntur implemus. Unde apostolica disciplina adoptionem appellat, qua in æternam hæreditatem vocamur, ut coheredes Christi esse possimus (*Rom. viii, 17, et Galat. iv, 5*). Filii ergo efficitur regeneratione spirituali, et adoptamur in regnum Dei, non tanquam alieni, sed tanquam ab illo facti et creati: ut unum sit beneficium, quo nos fecit esse per omnipotentiam suam, cum ante nihil essemus; alterum quo adoptavit, ut cum eo tanquam filii vita æterna pro nostra participatione frueremur. Itaque non ait, *Facite ista, quia estis filii*; sed, *Facite ista, ut sitis filii*.

79. Cum autem ad hoc nos vocat per ipsum Unigenitum, ad similitudinem suam nos vocat. Ille enim, sicut consequenter dicit, *solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos*. Sive solem suum non istam carnis oculis visibilem acci-

¹ Undecim Mss., *vinctum*.

² Mss. duo, *et contra illos orant*; ommissa negatione.

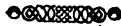
pias, sed illam sapientiam, de qua dicitur, *Candor est enim lucis æternæ* (Sap. vii, 26); de qua iterum dicitur, *Ortus est mihi justitiæ sol*; et iterum, *Vobis autem qui timetis nomen Domini, oriatur sol justitiæ* (Malach. iv, 2): ut etiam pluviam accipias irrigationem doctrinæ veritatis, quia bonis et malis apparuit, et bonis et malis evangelizatus est Christus. Sive istum solem navis accipere non solum hominum, sed etiam pecorum corporeis oculis propalatum; et istam pluviam qua fructus gignuntur, qui ad refectionem corporis dati sunt: quod probabilius intelligi existimo: ut ille sol spiritualis non oriatur, nisi bonis et sanctis; quia hoc ipsum est, quod plangent iniqui in illo libro qui Sapientia Salomonis inscribitur, *Et sol non ortus est nobis* (Sap. v, 6): et illa pluvia spiritualis non irriget nisi bonos; quia malos significavit vinea, de qua dictum est, *Mandabo nubibus meis ne pluant super eam* (Isai. v, 6). Sed sive hoc sive illud intelligas, magna Dei bonitate fit, quæ nobis imitanda præcipitur, si filii Dei esse volumus. Quantum enim hujus vite solatium afferat lux ista visibilis, et pluvia corporalis, quis tam ingratus est ut non sentiat? Quod solatium videmus et justis in hac vita et peccatoribus communiter exhiberi. Non autem ait, *qui facit solem*

orbem super bonos et malos; sed addidit, *meum*, id est, quem ipse fecit atque constituit, et a nullo aliquid sumpsit ut faceret, sicut in Genesi de omnibus luminaribus scribitur (Gen. i, 16); qui proprie potest dicere sua esse omnia quæ de nihilo creavit: ut hinc admoneremur quanta liberalitate inimicis nostris ex præcepto ejus præstare debeamus quæ nos non creavimus, sed de muneribus ejus accepimus.

80. Quis autem potest vel paratus esse ab infirmis injurias sustinere, quantum eorum saluti prodest; et nalle amplius iniquitatis alienæ perpoti, quam id quod perpossus est reddere; omni petenti a se aliquid, vel id quod petit, si habetur, et si recte dari potest, vel consilium bonum, vel benevolum dare animum, nec se avertere ab eo qui mutuari cupit; diligere inimicos, benefacere his qui se oderunt, orare pro eis qui se persequuntur? quis ergo hæc facit, nisi plene perfecteque misericors? Quo uno consilio miseria devitatur, opitulante illo qui ait, *Misericordiam volo magis quam sacrificium* (Osee vi, 6): *Beati ergo misericordes; quia ipsorum miserebitur*. Sed jam commode fieri puto, ut hic lector tam longo volumine fatigatus respiret aliquantum, et ad cætera se reficiat in alio libro consideranda.

LIBER SECUNDUS.

In posteriore partem sermonis Domini in monte, contentam Matthæi capp. sexto et septimo.

CAPUT PRIMUM. — 1. Misericordiam, usque ad cujus tractationem liber primus terminum accepit, sequitur cordis mundatio, unde iste sumit exordium. Cordis autem mundatio est, tanquam oculi¹ quo videtur Deus; cujus simplicis habendi tantam curam esse oportet, quantam ejus rei dignitas flagitat, quæ tali oculo conspici potest. Huic autem oculo magna ex parte mundato difficile est non subrepere sordes aliquas de his rebus quæ ipsas bonas nostras actiones comitari solent, veluti est laus humana. Si quidem non recte vivere, perniciosum est: recte autem vivere, et nolle laudari, quid est aliud quam inimicum esse rebus humanis, quæ utique tanto sunt miserieiores, quanto minus placet recta vita hominum? Si ergo inter quos vivis, te recte viventem non laudaverint, illi in errore sunt: si autem laudaverint, tu in periculo; nisi tam simplex cor habueris et mundum, ut ea quæ recte facis, non propter laudes hominum facias; magisque illis recta laudantibus gratuleris, quibus id quod bonum est placet, quam tibi ipsi; quia recte viveres, etiam si nemo laudaret: ipsamque laudem tuam tunc intelligas utilem esse laudantibus, si non teipsum in tua bona vita, sed Deum honoret, cujus sanctissimum templum est quisquis vivit bene; ut illud impleatur quod ait David, *In Domino laudabitur anima mea; audiant miles, et jucundentur* (Psal. xxxiii, 3). Pertinet ergo ad oculum mundum non intueri in recte faciendo laudes hominum, et ad eas referre quod recte facis, id est, propterea recte

¹ Sic MSS. At editi, *tanquam oculus*.

facere aliquid, ut hominibus placeas. Sic enim etiam simulare bonum libebit, si non attenditur nisi ut homo laudet; qui quoniam videre cor non potest, potest etiam falsa laudare. Quod qui faciunt, id est, qui bonitatem simulant, duplici corde sunt. Non ergo habet simplex, id est, mundum cor, nisi qui transcendit humanas laudes, et illum solum intuetur, cum recte vivit, et ei placere nititur, qui conscientiæ solus inspector est. De cujus conscientiæ puritate quidquid procedit, tanto est laudabilius, quanto humanas laudes minus desiderat.

2. *Cavete ergo, inquit, facere justitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis*: id est, cavete hoc animo juste vivere, et ibi constituere bonum vestrum, ut vos videant homines. *Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in cælis est*: non si ab hominibus videamini; sed si propterea juste vivatis, ut ab hominibus videamini. Nam ubi erit, quod in principio sermonis hujus dictum est, *Vos estis lumen mundi? Non potest civitas abscondi super montem constituta; neque accendunt lucernam et ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant bona facta vestra*. Sed non ibi constituit finem; addidit enim, *et glorificent Patrem vestrum, qui in cælis est* (Matth. v, 14-16). Hic autem, quia hoc reprehendit, si ibi sit finis recte factorum, id est, si propterea recte faciamus, ut tantum videamur ab hominibus; posteaquam dixit, *Cavete facere justitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis, nihil addidit. In quo apparet, non*

hoc eum prohibuisse ut recte fiat coram hominibus, sed ne ob id forte recte fiat coram hominibus, ut videamur ab eis, id est, ut hoc intueamur, et ibi finem nostri propositi collochemus.

3. Nam et Apostolus dicit, *Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem* (Galat. 1, 10); cum alio loco dicat, *Placete omnibus per omnia, sicut et ego omnibus per omnia placeo* (1 Cor. x, 32, 33). Quod qui non intelligunt, contrarium putant; cum ille se dixerit non placere hominibus, quia non ideo recte faciebat ut placeret hominibus, sed ut Deo, ad cuius amorem corda hominum volebat convertere, eo ipso quo placebat hominibus. Itaque et non se placere hominibus recte dicebat, quia in eo ipso ut Deo placeret intuebatur: et placendum esse hominibus recte præcipiebat, non ut hoc appetetur tanquam merces recte factorum; sed quia Deo placere non posset, qui non se iis quos salvos fieri vellet præberet imitandum: imitari autem illum qui sibi non placuerit, nullo pacto quisquam potest. Sicut ergo non absurde loqueretur, qui diceret, In hac opera qua navem quaero, non navem quaero, sed patriam: sic et Apostolus convenienter diceret, In hac opera, qua hominibus placeo, non hominibus, sed Deo placeo, quia non hoc appeto, sed ad id refero ut me imitentur, quos salvos fieri volo. Sicut dicit de oblatione quæ sit in sanctos, *Non quia quaero datum, sed inquiri fructum* (Philipp. iv, 17): id est, Quod quaero datura vestrum, non hoc quaero, sed fructum vestrum. Hoc enim indicio apparere poterat quantum profecissent in Deum, cum id libenter offerrent⁴, quod non propter gaudium de muneribus, sed propter communionem charitatis ab eo quaerebatur.

4. Quanquam et cum addit, et dicit, *Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in caelis est*, nihil aliud demonstrat nisi id nos cavere oportere, ne humanam laudem pro nostrorum operum mercede quaeramus, id est, ea nos beatos effici arbitremur.

CAPUT II. — 5. *Cum ergo facis eleemosynam, inquit, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis et in vicis, ut glorificentur ab hominibus.* Noli, inquit, sic velle humescere, ut hypocritæ. Manifestum est autem hypocritas non quod oculis prætendunt hominum, id etiam corde gestare. Sunt enim hypocritæ simulatores, tanquam pronuntiatores personarum alienarum, sicut in theatricis fabulis. Non enim qui agit partes Agamemnonis in tragœdia, verbi gratia, sive alicujus alterius ad historiam vel fabulam quæ agitur pertinentis, vere ipse est; sed simulat eum, et hypocrita dicitur. Sic in Ecclesia, vel in omni vita humana, quisquis se vult videri quod non est, hypocrita est. Simulat enim justum, non exhibet; quia totum fructum in laude hominum ponit, quam possunt etiam simulantes percipere, dum fallunt eos quibus videntur boni, ab eisque laudantur. Sed tales ab inspectore cordis Deo mercedem non accipiunt, nisi fallaciæ supplicium: ab hominibus autem, inquit, *perceperunt mercedem suam*; rectissimeque bis dicitur, *Recedite a me, operarii dolosi*: nomen

⁴ Omnes Mss., *facient*.

meum habuistis, sed opera vœca non sociatis. Illi ergo perceperunt mercedem suam, qui non ob aliud eleemosynam faciunt, nisi ut glorificentur ab hominibus: non si glorificentur ab hominibus, sed si ideo faciant ut glorificentur, sicut superius tractatum est. Laus enim humana non appeti a recte faciente, sed subsequi debet recte facientem: ut illi proficiant, qui etiam imitari possunt quod laudant; non ut hic putet aliquid eos sibi prodesse, quem laudant.

6. *Te autem faciente eleemosynam, non sciat sinistra tua quid faciat dextera tua.* Si intellexeris sinistram infideles dici, videbitur nulla esse culpa, placere fidelibus velle: cum prorsus nihilominus in quorumlibet hominum laude fructum et finem boni operis constituere prohibeamur. Quod autem ad id pertinet ut te timentur, quibus recte facta tua placuerint, non tantum fidelibus, sed etiam infidelibus exhibendum est, ut laudandis bonis operibus nostris Deum honorent, et veniant ad salutem. Si autem sinistram inimicum putaveris, ut nesciat inimicus tuus cum eleemosynam facis; cur ipse Dominus inimicis Judæis circumstantibus misericorditer sanavit homines? cur apostolus Petrus, sanato eo quem ad portam Speciosam, debilem miseratus est, etiam iras inimicorum in se atque in alios Christi discipulos pertulit (Act. iii, iv)? Deinde si non oportet scire inimicum, cum eleemosynam facimus, quomodo cum ipso inimico facimus, ut illum impleamus præceptum, *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum, si sitierit, potum da illi* (Prov. xxv, 21)?

7. Tertia solet esse carnalium opinio, tam absurda et ridenda, ut non eam commemorarem, nisi expertus essem non paucos eo errore detineri, qui dicunt sinistræ nomine uxorem significari: ut quoniam in re familiari tenaciores pecuniarum solent esse feminae, lateat eas cum aliquid misericorditer viri earum egenis impendunt propter domesticas lites. Quasi vero soli viri christiani sint, et non hoc præceptum etiam feminis datum sit. Cui ergo sinistræ jubetur femina occultare opus misericordiæ suæ? An etiam vir sinistra erit feminae? quod absurdissime dicitur. Aut si quispiam putat invicem sibi sinistras esse; si ab altero ita erogetur aliquid de re familiari, ut sit contra alterius voluntatem, non erit christianum tale conjugium: sed necesse est ut quisquis eorum eleemosynam facere voluerit ex præcepto Dei, quemcumque adversum habuerit, inimicus sit præcepto Dei, et ideo inter infideles deputetur: præceptum est autem de talibus, ut bona sua conversatione ac moribus lucrifaciat uxorem maritus fidelis, vel maritum mulier fidelis; quapropter non sibi debent occultare bona opera sua, quibus invitandi sunt ad invicem, ut alter alterum possit ad christianæ fidei communionem invitare. Nec furta faciendæ sunt, ut promereatur Deus. Quod si occultandum est aliquid, quamdiu alterius infirmitas æquo animo id non potest sustinere, quod tamen non injuste atque illicite sit; non tamen ipsam nunc sinistram significari totius capituli consideratione facile apparet, in qua simul invenietur quam sinistram vocet.

8. *Cavete, inquit, facere justitiam vestram curam*

hominibus ut videamini ab eis : alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in cælis est. Generaliter hic iustitiam nominavit, deinde particulariter exsequitur. Est enim pars aliqua iustitiæ opus quod per eleemosynam fit, et ideo connectit dicendo, *Cum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis et in vicis, ut glorificentur ab hominibus.* Ad hoc respicit quod superius ait, *Caveat facere iustitiam vestram coram hominibus, ut videamini ab eis.* Quod autem sequitur, *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam,* ad illud respicit quod supra posuit, *Alioquin mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in cælis est.* Deinde sequitur, *Te autem faciente eleemosynam.* Cum dicit, *Te autem,* quid aliud dicit, quam, Non quomodo illi? Quid ergo mihi jubet? *Te autem faciente, inquit, eleemosynam, non sciat sinistra tua quid faciat dextera tua.* Ergo illi sic faciunt, ut sciat sinistra eorum quid faciat dextera eorum. Quod igitur in illis culpatum est, hoc tu facere vetaris. In illis autem hoc culpatum est, quod ita faciunt ut laudes hominum quærant. Quapropter nihil consequentius sinistra videtur significare, quam ipsam delectationem laudis. Dextera autem significat intentionem implendi præcepta divina. Cum itaque conscientia facientis eleemosynam miscet se appetitio laudis humanæ, fit sinistra conscia operis dextera: *Nesciat ergo sinistra tua quid faciat dextera tua,* id est, non se miscet conscientia tua laudis humanæ appetitio, cum in eleemosyna facienda divinum præceptum contendis implere.

9. *Ut sit eleemosyna tua in abscondito.* Quid est, in abscondito, nisi in ipsa bona conscientia, quæ humanis oculis demonstrari non potest, nec verbis aperiri? Quandoquidem multi multa mentiuntur. Quapropter si dextera intrinsecus agit in abscondito, ad sinistram pertinent omnia exteriora, quæ sunt visibilia et temporalia. Sit ergo eleemosyna tua in ipsa conscientia tua, ubi multi eleemosynam faciunt bona voluntate, etiam si pecuniam, vel si quid aliud, quod inopi largiendum est, non habent. Multi autem foris faciunt, et intus non faciunt qui vel ambitione, vel alicujus rei temporalis gratia volunt misericordes videri, in quibus sola sinistra operari existimanda est. Item alii quasi medium inter utrosque locum tenent, ut et intentione quæ in Deum est eleemosynam faciant, et tamen inserat se huic optimæ voluntati nonnulla etiam laudis vel ejusce rei fragilis et temporalis cupiditas. Sed Dominus noster multo vehementius prohibet solam sinistram in nobis operari, quando etiam misceri eam vetat operibus dextera: ut scilicet non modo sola temporalium rerum cupiditate caveamus eleemosynam facere; sed nec ita in hoc opere attendamus Deum, ut sese miscet vel adjungat exteriorum appetitio commodorum. Agitur enim de corde mundando, quod nisi fuerit simplex, mundum non erit. Simplex autem quomodo erit si duobus dominis servit, nec una intentione rerum æternarum purificat aciem suam, sed eam mortalium quoque fragilitumque rerum amore obnubilat?

Sit ergo eleemosyna tua in abscondito; et Pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi. Rectissime omnino et verissime. Si enim præmium ab eo exspectas qui conscientia solus inspector est, sufficiat tibi ad promerendum præmium ipsa conscientia. Multa latina exemplaria sic habent, *Et Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi palam*: sed quia in græcis, quæ priora sunt, non invenimus, *palam* (a), non putavimus hinc esse aliquid discredendum.

CAPUT III.—10. *Et cum oratis, inquit, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus.* Neque hic videri ab hominibus nefas est; sed ideo hæc agere ut videaris ab hominibus: et superfluo toties eadem dicuntur, cum sit jam una regula custodienda, qua cognitum est, non si hæc sciant homines, formidandum esse aut fugiendum; sed si hoc animo fiant, ut fructus in eis expetatur placendi hominibus. Servat etiam ipse Dominus eadem verba, cum adjungit similiter, *Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam*; hinc ostendens id se prohibere, ne ea merces appetatur, qua stulti gaudent cum laudantur ab hominibus.

11. *Vos autem cum oratis, inquit, introite in cubicula vestra.* Quæ sunt ista cubicula, nisi ipsa corda, quæ in Psalmo etiam significantur, cum dicitur, *Quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini* (Psal. xv, 5)? *Et claudentes ostia orate, ait, Patrem vestrum in abscondito.* Parum est intrare in cubicula, si ostium pateat importunis, per quod ostium ea quæ foris sunt improbe se immergunt, et interiora nostra appetunt. Foris autem diximus esse omnia temporalia et visibilia, quæ per ostium, id est per carnalem sensum, in cogitationes nostras penetrant, et turba vanorum phantasmatum orantibus obstreperunt. Claudendum est ergo ostium, id est, carnali sensui resistendum est, ut oratio spiritualis dirigatur ad Patrem, quæ sit in intimis cordis, ubi oratur Pater in abscondito. *Et Pater, inquit, vester qui videt in abscondito, reddet vobis.* Et hoc tali clausula terminandum fuit: non enim hoc monet nunc ut oremus, sed quomodo oremus; neque superius, ut faciamus eleemosynam, sed quo animo faciamus: quoniam de corde mundando, præcipit, quod non mundat, nisi una et simplex intentio in æternam vitam solo et puro amore sapientiæ.

12. *Orantes autem nolite, ait, multum loqui, sicut Ethnici: arbitrantur enim quod in multiloquio suo exaudiuntur.* Sicut hypocritarum est præbere se spectandos in oratione, quorum fructus est placere hominibus; ita Ethnicorum, id est Gentilium, in multiloquio se putare exaudiri. Et revera omne multiloquium a Gentilibus venit, qui exercendæ linguæ potius quam mundando animo dant operam. Et hoc negatorii studii genus etiam ad Deum prece flecendum transferre conantur, arbitantes sicut hominem judicem verbis adduci in sententiam. *Nolite itaque similes illis esse,* dicit unus et verus magister. *Scit enim Pater vester quid vobis necessarium sit, antequam petatis.*

(a) Contra hodie in græcis invenitur, non in latinis.

ab eo. Si enim verba multa ad id proferantur, ut instruat et doceatur ignarus, quid eis opus est ad rem omnium cognitorem, cui omnia quæ sunt, eo ipso quo sunt, loquuntur, seseque indicant facta; et ea quæ futura sunt ejus artem sapientiamque non latent, in qua sunt et quæ transierunt, et quæ transitura sunt, omnia præsentia, et non transeuntia?

13. Sed quoniam, quamvis pauca, tamen verba et ipse dicturus est quibus nos doceat orare; quæri potest cur vel his verbis paucis opussit ad eum qui scit omnia antequam fiant, et novit, ut dictum est, quid nobis sit necessarium, antequam petamus ab eo? Hic primo respondetur, non verbis nos agere debere apud Deum, ut impetremus quod volumus, sed rebus quas animo gerimus, et intentione cogitationis, cum dilectione pura et simplici affectu: sed res ipsas verbis nos docuisse Dominum nostrum, quibus memoriæ mandatis eas ad tempus orandi recordemur.

14. Sed rursus quæri potest, sive rebus, sive verbis orandum sit, quid opus sit ipsa oratione, si Deus jam novit quid nobis necessarium sit: nisi quia ipsa orationis intentio cor nostrum serenat et purgat, capaciusque efficit ad excipienda divina munera, quæ spiritualiter nobis infunduntur. Non enim ambitione precum nos exaudit Deus, qui semper paratus est dare suam lucem nobis, non visibilem, sed intelligibilem et spiritualem: sed nos non semper parati sumus accipere, cum inclinamur in alia, et rerum temporalium cupiditate tenebramur. Fit ergo in oratione conversio cordis ad eum, qui semper dare paratus est, si nos capiamus quod dederit; et in ipsa conversione purgatio interioris oculi, cum excluduntur ea quæ temporaliter cupiebantur, ut acies cordis simplicis ferre possit simplicem lucem, divinitus sine ullo occasu aut immutatione fulgentem: nec solum ferre, sed etiam manere in illa; non tantum sine molestia, sed etiam cum ineffabili gaudio, quo vere ac sinceriter beata vita perficitur.

CAPUT IV. — 15. Sed jam considerandum est quæ nos orare ille præceperit, per quem et discimus quid oremus, et consequimur quod oramus. Sic itaque orate vos, inquit: *Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum: adveniat regnum tuum: fiat voluntas tua sicut in cælo et in terra: panem nostrum quotidianum da nobis hodie: et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris: et ne nos inferas in temptationem; sed libera nos a malo.* Cum in omni deprecatione benevolentia concilianda sit ejus quem deprecamur, deinde dicendum quid deprecemur; laude illius ad quem oratio dirigitur, solet benevolentia conciliari, et hoc in orationis principio poni solet: in quo Dominus noster nihil aliud nos dicere jussit, nisi, *Pater noster qui es in cælis*. Multa enim dicta sunt in laudem Dei, quæ per omnes sanctas Scripturas varie lateque diffusa poterit quisque considerare, cum legit: usquam tamen invenitur præceptum populo Israel ut diceret, *Pater noster*, aut ut oraret Patrem Deum;

¹ Vss. Vaticani duo et unus Corbeiensis, *lucem divinitatis*.

sed Dominus eis innotuit, tanquam servientibus, id est, secundum carnem adhuc viventibus. Hoc autem dico, cum mandata Legis acciperent, quæ observare jubebantur: nam Prophetæ sæpe ostendunt eundem Dominum nostrum etiam Patrem eorum esse potuisse, si ab ejus mandatis non aberrarent: sicuti est illud, *Filios genui, et exaltavi; ipsi autem spreverunt me* (Isai. 1, 2); et illud, *Ego dixi, Dii estis, et filii Excelsi omnes* (Psal. LXXXI, 6); et illud, *Si Dominus sum, ubi est timor meus? et si Pater sum, ubi est honor meus* (Malach. 1, 6)? et alia per multa, ubi arguuntur Judæi, quia filii esse peccando noluerunt: exceptis eis quæ in prophetia dicuntur de futuro populo christiano, quod Patrem Deum esset habiturus, secundum illud evangelicum, *Dedit eis potentatem filios Dei fieri* (Joan. 1, 12): apostolus autem Paulus dicit, *Quandiu hæres parvulus est, nihil distat a servo; et spiritum adoptionis nos accepisse commemorat, in quo clamamus, Abba, Pater* (Rom. VIII, 15-23, et Galat. IV, 1-6).

16. Et quoniam quod vocatur ad æternam hereditatem, ut simus Christi cohæredes, et in adoptionem filiorum veniamus, non est meritorum nostrorum, sed gratiæ Dei; eandem ipsam gratiam in orationis principio ponimus, cum dicimus, *Pater noster*. Quo nomine et claritas excitatur; quid enim charius filiis debet esse quam pater? et simplex affectus, cum homines dicunt Deo, *Pater noster*: et quedam impetrandi præsumptio, quæ petitori sumus; cum priusquam aliquid peteremus, tam magnam donum accepimus, ut sinamur dicere, *Pater noster*, Deo. Quid enim jam non det filiis petentibus, cum hoc ipsum ante dederit, ut filii essent? Postremo quanta cura animum tangit, ut qui dicit, *Pater noster*, tanto Patre non sit indignus? Si enim quisquam plebeius senatorem grandioris ætatis ab eo ipso patrem vocare permittatur; sine dubio trepidabit, nec facile audebit, cogitans humilitatem generis sui, et opum indigentiam, et plebeiæ personæ vilitatem: quanto ergo magis trepidandum est appellare Patrem Deum, si tanta est labes, tantæque sordes in moribus, ut multo justius eas a sua conjunctione Deus expellat, quam ille senator cujusvis mendici egestatem? Quandoquidem ille hoc contemnit in mendico, quo et ipse potest rerum humanarum fragilitate devenire: Deus autem in sordidos mores nunquam cadit. Et gratias misericordiæ ipsius, qui hoc a nobis exigit, ut *Pater noster* sit; quod nullo sumptu, sed sola bona voluntate comparari potest. Admonentur etiam hic divites, vel genere nobiles secundum sæculum, cum christiani facti fuerint, non superbire adversus pauperes et ignobiles; quoniam simul dicunt Deo, *Pater noster*: quod non possunt vere ac pie dicere, nisi se fratres esse cognoscant.

CAPUT V. — 17. Utatur ergo voce Novi Testamenti populus novus, ad æternam hereditatem vocatus, et dicat, *Pater noster qui es in cælis*: id est, in sanctis et justis. Non enim spatium locorum continetur Deus. Sunt enim cæli excellentia quidem mundi cor-

¹ Vss. decem, et filii Altissimi: nos autem sicut homines mortemini, et sicut unus ex principibus cadetis.

pora, sed tamen corpora, quæ non possunt esse nisi in loco: sed si in cælis tanquam in superioribus mundi partibus locus Dei esse creditur melioris meritum sunt aves, quarum vita est Deo vicinior. Non autem scriptum est, Prope est Dominus excelsis hominibus, aut eis qui in montibus habitant: sed scriptum est, Prope est Dominus obstritis corde (Psal. xxxiii, 19); quod magis pertinet ad humilitatem. Sed quemadmodum terra appellatus est peccator, cum ei dictum est, Terra es, et in terram ibis (Gen. iii, 19): sic cælum justus e contrario dici potest. Justis enim dicitur, Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos (I Cor. iii, 17). Quapropter si in templo suo habitat Deus, et sancti templum ejus sunt; recte dicitur, qui es in cælis, qui es in sanctis. Et accommodatissima ista similitudo est, ut spiritaliter tantum interesse videatur inter justos et peccatores, quantum corporaliter inter cælum et terram.

18. Cujus rei significandæ gratia, cum ad orationem stamus, ad orientem convertimur, unde cælum surgit: non tanquam ibi habitet et Deus, quasi cæteras mundi partes deseruerit¹ qui ubique præsens est, non locorum spatiis, sed majestatis potentia²; sed ut admonetur animus ad naturam excellentiorem se convertere, id est ad Deum, cum ipsum corpus ejus quod est terrenum, ad corpus excellentius, id est ad corpus cæleste convertatur. Convenit etiam gradibus religionis, et plurimum expedit, ut omnium sensibus et parvulorum et magnorum bene sentiant de Deo. Et ideo qui visibilibus adhuc pulchritudinibus dediti sunt, nec possunt aliquid incorporeum cogitare, quoniam necesse est cælum præferant terræ; tolerabilior est opinio eorum, si Deum quem adhuc corporaliter cogitant, in cælo potius credant esse, quam in terra: ut cum aliquando cognoverint dignitatem animæ cæleste etiam corpus excedere, magis eum quærant in anima, quam in corpore etiam cælesti; et cum cognoverint quantum distet inter peccatorum animas et justorum, sicut non audebant, cum adhuc carnaliter saperent, cum in terra collocare, sed in cælo, sic postea meliori fide vel intelligentia magis eum in animis justorum quam in peccatorum requirant. Recte ergo intelligitur quod dictum est, Pater noster qui es in cælis, in cordibus justorum esse dictum, tanquam in templo sancto suo. Simul etiam ut qui orat, in se quoque ipso velit habitare quem invocat: et cum hoc affectat, tenet justitiam; quo munere invitatur ad inhabitandum animum Deus.

19. Jam videamus quæ sint petenda. Dictum est enim quis sit qui petitur, et ubi habitet. Primum autem omnium quæ petuntur hoc est, Sanctificetur nomen tuum. Quod non sic petitur, quasi non sit sanctum nomen Dei, sed ut sanctum habeatur ab hominibus: id est, ita illis innotescat Deus, ut non existiment aliquid sanctius, quod magis offendere timeant. Neque enim quia dictum est, Notus in Judæa Deus, in Israel

magnum nomen ejus (Psal. lxxv, 1); sic intelligendum est quasi alibi minor sit Deus, alibi major: sed ibi magnum est nomen ejus, ubi pro suæ majestatis magnitudine nominatur. Ita ibi dicitur sanctum nomen ejus, ubi cum veneratione et offensionis timore nominatur. Et hoc est quod nunc agitur, dum Evangelium adhuc usque per diversas gentes innotescendo, commendat unius Dei nomen per administrationem Filii ejus.

CAPUT VI. — 20. Deinde sequitur, Adveniat regnum tuum. Sicut ipse Dominus in Evangelio docet, tunc futurum esse judicii diem, cum Evangelium prædicatum fuerit in omnibus gentibus (Matth. xxiv, 14): quæ res pertinet ad sanctificationem nominis Dei. Non enim et hic ita dictum est, Adveniat regnum tuum, quasi nunc Deus non regnet. Sed forte quis dicat, Adveniat dictum esse in terram. Quasi vero non etiam ipse nunc regnet in terra, semperque in ea regnaverit a constitutione mundi. Adveniat ergo accipiendum est, manifestetur hominibus. Quemadmodum enim etiam præsens lux absens est cæcis, et eis qui oculos claudunt; ita Dei regnum, quamvis nunquam discedat de terris, tamen absens est ignorantibus. Nulli autem licebit ignorare regnum Dei, cum ejus Unigenitus non solum intelligibiliter, sed etiam visibiliter in homine Dominico de cælo venerit judicaturus vivos et mortuos (a). Post quod judicium, id est, cum discretio et separatio justorum ab injustis facta fuerit, ita inhabitabit justos Deus, ut non opus sit quemquam doceri per hominem, sed sint omnes, ut scriptum est, docibiles Deo (Isai. liv, 13; Joann. vi, 45). Deinde beata vita omni ex parte perficietur in sanctis in æternum, sicuti nunc cælestes Angeli sanctissimi atque beatissimi, solo Deo illustrante sapientes et beati sunt; quia et hoc promisit Dominus suis: In resurrectione erunt, inquit, sicut Angeli in cælis (Matth. xxii, 30).

21. Et ideo post illam petitionem qua dicimus, Adveniat regnum tuum, sequitur, Fiat voluntas tua sicut in cælo et in terra: id est, sicut est in Angelis qui sunt in cælis, voluntas tua, ut omnimodo ad hæreant teque perfruantur, nullo errore obnubilante sapientiam eorum, nulla miseria impediante beatitudinem eorum; ita fiat in sanctis tuis qui in terra sunt, et de terra, quod ad corpus attinet, facti sunt, et quamvis in cælestem habitationem atque immutationem, tamen de terra assumendi sunt. Ad hoc respicit etiam illa Angelorum prædicatio, Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis (Luc. ii, 14): ut cum præcesserit bona voluntas nostra, quæ vocantem sequitur, perficiatur in nobis voluntas Dei, sicuti est in cælestibus Angelis; ut nulla adversitas resistat nostræ beatitudini, quod est pax. Item Fiat voluntas tua, recte intelligitur, obediatur præceptis tuis: sicut in cælo et in terra, id est, sicut ab Angelis, ita ab hominibus. Nam fieri voluntatem Dei, cum obtemperatur præceptis ejus, ipse Dominus dicit, cum ait, Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui

¹ Fr. Ingd. Ven. Lov. legant, non tanquam ibi sit Deus, et quasi cæteras mundi partes deseruerit. M.

² Sic Mag. At editi. majestate potentia.

(a) I Retract. cap. 19, n. 8.

re misit (Joan. iv, 34); et sæpe, *Non veni facere voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit* (Joan. vi, 38); et cum ait, *Ecce mater mea, et ecce fratres mei, et quicumque fecerit voluntatem Dei, hic mihi est frater, et mater, et soror* (Matth. xii, 49 et 50). Qui ergo faciunt voluntatem Dei, in illis utique sit voluntas Dei: non quia ipsi faciunt ut velit Deus; sed quia faciunt quod ille vult, id est, faciunt secundum voluntatem ejus.

22. Est etiam ille intellectus: *Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra*, sicut in sanctis et justis, ita etiam in peccatoribus. Quod adhuc duobus modis accipi potest: sive ut oremus etiam pro inimicis nostris; (quid enim sunt aliud habendi, contra quorum voluntatem christianum et catholicum nomen augetur?) ut ita dictum sit, *Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra*, tanquam si diceretur, *Faciunt voluntatem tuam sicut justi, ita etiam peccatores, ut ad te convertantur*: sive ita, *Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra*, ut sua cuique tribuantur; quod fiet extremo judicio, ut justis præmium, peccatoribus damnatio retribuatur, cum agni ab hædis separabuntur (*Id.* xv, 33 et 46).

23. Ille etiam non absurdus, imo et fidei et spei nostræ convenientissimus intellectus est, ut cælum et terram accipiamus, spiritum et carnem. Et quoniam dicit Apostolus, *Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati* (*Rom.* vii, 25); videmus factam voluntatem Dei in mente, id est, in spiritu: cum autem absorpta fuerit mors in victoriam, et mortale hoc induerit immortalitatem, quod fiet carnis resurrectione, atque illa immutatione quæ promittitur justis, secundum ejusdem apostoli predicationem (*I Cor.* xv, 42, 55): fiat voluntas Dei et in terra, sicut in caelo: id est, ut quemadmodum spiritus non resistit Deo, sequens et faciens voluntatem ejus; ita et corpus non resistat spiritui vel animæ, quæ nunc corporis infirmitate vexatur, et in carnalem consuetudinem prona est: quod erit summæ pacis in vita æterna, ut non solum velle adiaceat nobis, sed etiam perficere bonum. *Nunc enim velle*, inquit, *adjacet mihi; perficere autem bonum non*: quia nondum in terra sicut in caelo, id est, nondum in carne sicut in spiritu facta est voluntas Dei. Nam et in miseria nostra sit voluntas Dei, cum ea patimur per carnem, quæ nobis mortalitatis jure debentur, quam peccando meruit nostra natura: sed id crandum est, ut sicut in caelo, ita et in terra fiat voluntas Dei; id est, ut quemadmodum corde condelectamur legi secundum interiorem hominem (*Rom.* vii, 18, 22), ita etiam corporis immutatione facta, huic nostræ delectationi nulla pars nostra terrenis doloribus seu voluptatibus adversetur.

24. Nec illud a veritate abhorret, ut accipiamus, *Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra*, sicut in ipso Domino nostro Jesu Christo, ita et in Ecclesia: tanquam in viro qui Patris voluntatem implevit, ita et in femina quæ illi desponsata est. Cælum enim et terra convenienter intelligitur, quasi vir et femina; quoniam terra cælo fecundante fructifera est.

CAPUT VII. — 25. Quarta petitio est, *Panem no-*

strum quotidianum da nobis hodie. Panis quotidianus, aut pro iis omnibus dictus est, quæ hujus vitæ necessitatem sustentant, de quo cum præciperet, ait, *Nolite cogitare de crastino*; ut ideo sit additum, *da nobis hodie*: aut pro Sacramento corporis Christi, quod quotidie accipimus: aut pro spirituali cibo, de quo idem Dominus dicit, *Operamini escam quæ non corrumpitur*; et illud, *Ego sum panis vitæ, qui de caelo descendi* (*Joan.* vi, 17, 41). Sed horum trium quid sit probabilius, considerari potest. Nam forte quispiam moveatur, cur oremus pro his adipiscendis quæ huic vitæ sunt necessaria, veluti est victus et tegumentum, cum ipse Dominus dicat, *Nolite solliciti esse quid edatis, vel quid induamini*. An potest quisque de ea re pro qua adipiscenda orat, non esse sollicitus; cum tanta intentione animi oratio dirigenda sit, ut ad hoc totum illud referatur quod de claudendis cubiculis dictum est, et illud quod ait, *Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis?* Non ait utique, *Quærite primum regnum Dei*, et deinde ista quærite; sed, *hæc omnia*, inquit, *apponentur vobis*, scilicet etiam non quærentibus. Quomodo autem recte dicatur non quærere aliquis, quod ut accipiat intentissime Deum deprecatur, nescio utrum inveniri queat.

26. De Sacramento autem corporis Domini ut illi non moveant quæstionem, qui plurimi in orientalibus partibus, non quotidie cænæ dominicæ communicant, cum iste panis quotidianus dictus sit: ut ergo illi tacæant, neque de hac re suam sententiam defendant vel ipsa auctoritate ecclesiastica¹, quod sine scandalo ista faciunt, neque ab eis qui ecclesiis præsent facere prohibentur, neque non obtemperantes damnantur; unde probatur non hunc in illis partibus intelligi quotidianum panem; nam magni peccati crimine arguerentur, qui ex eo non accipiunt quotidie: sed ut de istis, ut dictum est, nihil in aliquam partem disseramus, illud certe debet occurrere cogitantibus, regulam nos orandi a Domino accepisse, quam transgredi non oportet vel addendo aliquid, vel prætereundo. Quod cum ita sit, quis est qui audeat dicere, semel tantum nos orare debere orationem dominicam; aut certe etiam si iterum vel tertio, usque ad eam tantum horam qua corpori Domini communicamus, postea vero non sic orandum per reliquas partes diei? Non enim jam dicere poterimus, *da nobis hodie*, quod jam accepimus: aut poterit quisque cogere, ut etiam ultima diei parte Sacramentum illud celebremus.

27. Restat igitur ut quotidianum panem accipiamus spirituales, præcepta scilicet divina, quæ quotidie oportet meditari et operari. Nam de ipsis Dominus dicit, *Operamini escam quæ non corrumpitur*. Quotidianus autem iste cibus nunc dicitur, quamdium ista vita temporalis per dies decedentes succedentesque peragitur. Et revera quamdiu nunc in superiora, nunc in inferiora, id est, nunc in spiritualia, nunc in car-

¹ Hic apud Græcos additur, *sint contenti*: quod abest a cæteris omnibus editis et MSS.

ualia animi affectus alternat, tanquam ei qui aliquando pascitur cibo, aliquando famem patitur; quotidie panis necessarius est, quo reficiatur esuriens, et relabens erigatur. Sicut itaque corpus nostrum in hac vita, ante illam scilicet immutationem, cibo reficitur, quia sentit dispendium: sic et animus, quoniam temporalibus affectibus quasi dispendium ab intentione Dei patitur, præceptorum cibo reficiatur. *Da nobis hodie* autem dictum est, quamdiu dicitur hodie, id est, in hac temporali vita. Sic enim cibo spirituali post hanc vitam saturabimur in æternum, ut non tunc dicatur quotidianus panis; quia ibi temporis volubilitas, quæ diebus dies succedere facit, unde appelletur quotidie, nulla erit. Ut autem dictum est, *Hodie si vocem ejus audieritis* (*Psal. xciv, 8*); quod interpretatur Apostolus in Epistola quæ est ad Hebræos, *Quamdiu dicitur hodie* (*Hebr. iii, 13*): ita et hic accipiendum est, *Da nobis hodie*. Si quis autem etiam de victu corporis necessario, vel de Sacramento Dominici corporis istam sententiam vult accipere, oportet ut conjuncte accipiantur omnia tria; ut scilicet quotidianum panem simul petamus, et necessarium corpori, et sacramentum visibilem, et invisibilem verbi Dei¹.

CAPUT VIII. — 28. Sequitur quinta petitio, *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Debita, peccata dici manifestum est, vel illo quod ait idem Dominus, *Non exitis inde donec reddas novissimum quadrantem* (*Matth. v, 26*); vel illo quo debitores appellavit qui ei nuntiati sunt extincti, vel in ruina turris, vel quorum sanguinem Herodes sacrificio miscuit. Dixit enim putare homines quod illi ultra modum debitores essent, id est peccatores; et addidit, *Amen dico vobis, nisi poenitentiam egeritis, similiter moriemini* (*Luc. xiii, 1-5*). Non hic ergo quisque urgeatur pecuniam dimittere debitoribus, sed quemque in eum alius peccaverit. Nam pecuniam dimittere illo potius jubemur præcepto, quod superius dictum est, *Si quis tibi tunicam tollere voluerit, et iudicio tecum contendere, remitte ei et vestimentum* (*Matth. v, 40*): nec ibi necesse est omni pecuniario debitori dimittere debitum, sed ei qui reddere noluerit, in tantum ut velit etiam litigare; *Servum autem Domini, ut ait Apostolus, non oportet litigare* (*II Tim. ii, 24*). Qui ergo vel sponte vel conventus pecuniam debitam reddere noluerit, dimittenda illi est. Duas enim ob res nolet reddere, vel quod non habeat, vel quod avarus sit rei que alienæ cupidus: utrumque autem pertinet ad inopiam; nam illa inopia est rei familiaris, hæc animi. Quisquis itaque tali dimittit debitum, inopi dimittit, opusque christianum operatur, manente illa regula, ut in animo paratus sit amittere quod sibi debetur. Nam si modeste ac leniter omni modo egerit, ut sibi restituatur, non tam intendens fructum pecuniæ, quam ut hominem corrigat, cui sine dubio perniciosum est habere unde reddat, et non reddere; non solum non peccabit, sed proderit etiam plurimum, ne ille dum alienam pecuniam lu-

erum facere vult, damnatum fidelis patiatúr; quod tanto est gravius, ut nulla sit comparatio. Ex quo intelligitur etiam in ista quinta petitione, qua dicimus, *Dimitte nobis debita nostra*, non de pecunia quidem dici; sed de omnibus quæ in nos quisque peccat, ac per hoc etiam de pecunia. Peccat namque in te, qui tibi pecuniam debitam, cum habeat unde reddat, recusat reddere. Quod peccatum si non dimiseris, non poteris dicere, *Dimitte nobis, sicut et nos dimittimus*: si autem ignoveris, vides etiam de pecunia dimittenda admoneri eum cui tali prece orare præcipitur.

29. Illud sane tractari potest, ut quoniam dicimus, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus*, tunc convincamur contra istam regulam fecisse, si eis non dimittamus, qui veniam petunt, quia et nos veniam petentibus nobis a benignissimo Patre dimitti volumus. Sed illo rursus præcepto, quo jubemur orare pro inimicis nostris (*Matth. v, 44*), non pro his jubemur qui veniam petunt. Jam enim qui tales sunt, non sunt inimici. Nullo modo autem quisquam vere dixerit orare se pro eo cui non ignoverit. Quapropter fatendum est omnia peccata dimittenda esse quæ in nos admittuntur, si volumus nobis a Patre dimitti quæ admittimus. Nam de vindicta superius, ut arbitrator, satis disputatum est (*Supra, lib. 1, ec. 19 et 20*).

CAPUT IX. — 30. Sexta petitio est, *Et ne nos inferas in tentationem*. Nonnulli codices habent, *inducas*, quod tantumdem valere arbitror: nam ex uno græco quod dictum est, *ἐντάξαι*, utrumque translatum est. Multi autem precando ita dicunt, *Ne nos patiaris induci in tentationem*; exponentes videlicet quomodo dictum sit, *inducas*. Non enim per seipsum inducit Deus, sed induci patitur eum quem suo auxilio deseruerit, ordine occultissimo ac meritis. Causis etiam sæpe manifestis dignum judicat ille quem deserat, et in tentationem induci sinat. Aliud est autem induci in tentationem, aliud tentari. Nam sine tentatione probatus esse nullus potest, sive sibi ipsi, sicut scriptum est, *Qui non est tentatus, qualia scit* (*Eccli. xxiv, 9, 11*)? sive alii, sicut Apostolus ait, *Et tentationem vestram in carne mea non spreceatis* (*Galat. iv, 13, 14*): hinc enim eos firmos ipse cognovit, quod eis tribulationibus, quæ Apostolo secundum carnem acciderant, non sunt a charitate deflexi. Nam Deo noti sumus et ante omnes tentationes, qui scit omnia antequam fiant.

31. Quod itaque scriptum est, *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum* (*Deut. xiii, 3*); illa locutione positum est, *ut sciat*, pro eo quod est, ut scire vos faciat: sicut diem letum dicimus, quod letos faciat: frigus pigrum, quod pigros facit; et innumerabilia hujusmodi, quæ sive in consuetudine loquendi, sive in sermone doctorum, sive in Scripturis sanctis reperiuntur. Quod non intelligentes hæretici qui Veteri Testamento adversantur, velut ignorantie vitio notandum putant eum de quo dictum est, *Tentat vos Dominus Deus vester*: quasi in Evangelio de Domino scriptum non sit, *Hoc autem dicebat tentans eum*:

¹ Sic plerique Mss. At editi, et sacramentum visibile et invisibile verbi Dei.

nam ipse scietat quid eas et facturus (Ieron. vi, 6). Si enim noverat cur ejus quem tentabat, quid est quod voluit videre tentando? Sed profecto illud factum est, ut ipse sibi notus feret qui tentabatur, suamque desperationem condemnaret, saturatis turbis de pace homini, qui eas non habere quod edereat existimaverat.

32. Non ergo hic oratur, ut non tentemur, sed ut non inferamur in tentationem: tanquam si quispiam cui necesse est igne examinari, non oret ut igne non contingatur, sed ut non exuratur. Vasa enim figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis (Ecclesi. xxvii, 6). Joseph ergo tentatus est illecebra stupri, sed non est illatus in tentationem (Gen. xxxix, 7-12); Susanna tentata est, nec ipsa inducta vel illata in tentationem (Dan. xiii, 19-24); multique alii utriusque sexus: sed Job maxime, cujus admirabilem stabilitatem in Deo Domino suo, cum illi heretici hostes Veteris Testamenti ore sacrilego irridere voluerint, illud præcæteris ventilant, quod satanas petierit eum tentandum (Job 1, 11). Querunt enim ab imperitis hominibus talia intelligere nequaquam valentibus, quomodo satanas cum Deo loqui poterit: non insuetus (non enim possunt, cum superstitione et contentione cæcati sint) Deum non loci spatium mole corporis occupare; et sic alibi esse, alibi non esse, vel certe hic habere partem aliam, et alibi aliam: sed majestate ubique præsto esse, non per partes divisum, sed ubique perfectum. Quod si carnaliter intuentur quod dictum est, *Cælum mihi thronus est, et terra scabellum pedum meorum* (Isai. lxxvi, 1); cui loco et Dominus attestatur dicens, *Non juratis, neque per cælum, quia thronus Dei est; neque per terram, quia scabellum est pedum ejus* (Matth. v, 34-35): quid mirum si in terra diabolus constitutus, aule pedes Dei stetit, et coram illo aliquid locutus est? Nam quando illi valent intelligere, nullam esse animam, quamvis perversam, quæ tamen illo modo ratiocinari potest, in cuius conscientia non loquatur Deus? Quis enim scripsit in cordibus hominum naturalem legem, nisi Deus? De qua lege Apostolus ait: *Cum enim Gentēs, quæ Legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, hi Legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, contestante conscientia ipsorum, et inter se invicem cogitationum accusantium, aut etiam excusantium, in die qua judicabit Dominus occulta hominum* (Rom. ii, 14-16). Quapropter si omnis anima rationalis etiam cupiditate cæcata, tamen cum cogitat et ratiocinatur, quidquid in ea ratiocinatione verum est, non ei tribuendum est, sed ipsi lumini veritatis, a quo vel tenuiter pro sui capacitate illustratur, ut verum aliquid in ratiocinando sentiat; quid mirum si diaboli anima prava cupiditate perversa, quidquid tamen verum de justo viro cogitavit, cum eum tentare vellet, ipsius Dei voce, id est, ipsius veritatis voce audisse perhibetur? Quidquid autem falsum, illi cupiditati tribuitur, qua diaboli hominem accepit. Quanquam etiam per creaturam corporalem atque visibilem Deus plerumque locutus est

seu bonis seu malis, tanquam omnium Dominus et rector, et pro cujusque rei meritis ordinator: sicut per Angelos, qui hominum quoque aspectibus appaerunt; et per Prophetas dicentes, Hæc dicit Dominus. Quid ergo mirum, si quantum non in ipsa cogitatione, per aliquam certe creaturam læ operi accommodatam Deus locutus cum diabolo dicitur?

33. Nec dignitatis esse arbitretur, et quasi justitiae meritum, quod cum illo Deus locutus est: quoniam locutus est cum anima angelica, quantum stulta et cupida, tanquam si loqueretur cum anima humana stulta et cupida. Aut ipsi dicant quomodo locutus est cum illo diabolo, cujus cupiditatem stultissimam arguere voluit, dicens: *Stulte, hæc nocte anima tua expostulatur a te; hæc quæ preparasti, cujus erant* (Luc. xii, 20)? Certe hoc ipse Dominus in Evangelio dicit, cui heretici isti, resistunt, nolunt, colla submittant. Si autem hoc moventur, quod tentandum justum satanas petit a Deo; non ego expono quare sit factum, sed ipsos cogo exponere quare sit dictum in Evangelio ab ipso Domino discipulis, *Ecce satanas petit vos vexare quomodo triticum*: et Petro ait, *Ego autem postulari ne deficiat fides tua* (Id. xxii, 31, 32). Cum autem hoc exponunt mihi, simul illud quod a me querunt exponunt sibi. Si vero non valuerint hoc exponere, non audeant id quod in Evangelio sine offensione legunt, in aliquo libro cum temeritate culpæ.

34. Fiunt igitur tentationes per satanam non potestate ejus, sed permissa Domini, ad homines aut pro suis peccatis puniendos, aut pro Domini misericordia probandos et exercendos. Et interest plurimum in qualem quisque tentationem incidat. Non enim in talem incidit Judas, qui vendidit Dominum, in qualem incidit Petrus, cum territus Dominum negavit. Sunt etiam tentationes humane, credo, cum bono quisque animo, secundum humanam tamen fragilitatem, in aliquo consilio labitur, aut irritatur in fraus studio corrigendi, paulo tamen amplius quam christiana tranquillitas postulat: de quibus Apostolus dicit, *Tentatio vos non apprehendat, nisi humana*; cum idem dicat, *Fidelis Deus, qui vos non s. nat tentari supra quam potestis ferre; sed faciet cum tentatione etiam proventum, ut possitis tolerare* (I Cor. x, 13). In qua sententia satis ostendit non id nobis orandum esse ut non tentemur, sed ne in tentationem inducamur. Inducimur enim, si tales acciderint quas ferre non possumus. Sed cum tentationes periculosæ in quas inferri atque induci perniciosum est, aut prosperis rebus temporibus, aut adversis oriantur, nemo frangitur adversarum molestia, qui prosperarum delectatione non capitur.

35. Ultima et septima petitio est, *Sed libera nos a malo*. Orandum est enim ut non solum non inducamur in malum, quo caremus, quod sexto loco petitur; sed ab illo etiam liberemur, quo jam inducti sumus. Quod cum factum fuerit, nihil remanebit formidolosum, nec omnino metuenda erit ulla tentatio. Quod tamen in hac vita quamdiu istam mortalitatem cir-

¹ Sic Mss. At editi, sine offensione non intelligunt.

cumferimus, in quam serpentina persuasione inducti sumus, non sperandum est posse fieri; sed tamen aliquando futurum sperandum est, et hæc est spes quæ non videtur: de qua cum loqueretur Apostolus, ait, *Spes autem quæ videtur, non est spes* (Rom. viii, 24). Sed tamen sapientia, quæ in hac quoque vita conuocata est, fidelibus servis Dei non est desperanda. Ea est autem, ut id quod Domino revelante fugiendum esse intellexerimus, cautissima vigilantia fugiamus; et id quod Domino revelante appetendum esse intellexerimus, flagrantissima charitate appetamus. Ita enim reliquo mortalitatis hujus onere ipsa morte deposito, ex omni hominis parte opportuno tempore perficietur beatitudo, quæ in hac vita inchoata est, et cui capessende atque obtinendæ aliquando nunc omnis conatus impenditur.

CAPUT X. — 36. Sed harum septem petitionum consideranda et commendanda distinctio est. Nam cum vita nostra temporaliter nunc agatur, atque spectetur æterna, et cum æterna priora sint dignitate, quamvis temporalibus prius actis ad illa transeat; triam primarum petitionum impetrationes quæquam in hac vita, quæ isto sæculo agitur, exordium capiant (nam et sanctificatio nominis Dei ab ipso humilitatis Domini adventu agi cœpit; et adventus regni ejus, quo in claritate venturus est, non jam finito sæculo, sed in fine sæculi manifestabitur; et perfectio voluntatis ejus, sicut in cælo et in terra, sive justos et peccatores cælum et terram intelligas, sive spiritum et carnem, sive Dominum et Ecclesiam, sive omnia simul, ipsa perfectione nostræ beatitudinis, et ideo sæculi terminatione complebitur), tamen omnia tria in æternum manebunt. Nam et sanctificatio nominis Dei sempiterna erit, et regni ejus nullus est finis, et perfectæ nostræ beatitudini æterna vita promittitur. Permanebunt ergo ista tria consummata atque cumulata in illa vita quæ nobis promittitur.

37. Reliqua vero quatuor quæ petimus, ad temporalem istam vitam pertinere mihi videntur. Quorum primum est, *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Ille enim quod dictus est quotidianus panis, sive spiritualis significetur, sive in Sacramento aut in victu isto visibilis, ad hoc tempus pertinet, quod appellavit *hodie*: non quia spiritualis cibus non est sempiternus; sed quia iste qui quotidianus dictus est in Scripturis, sive in strepitu sermonis, sive quibusque temporalibus signis exhibetur animæ: quæ omnia tunc utique non erunt, cum omnes erunt docibiles Deo (Isai. liv, 13; Joan. vi, 45), et ipsam ineffabilem lucem veritatis non motu corporum significantes, sed puritate mentis haurientes. Nam fortasse et propterea panis dictus est, non potus, quia panis frangendo atque mandendo, in alimentum convertitur, sicut Scripture aperiendo et disserendo animam pascunt; potus vero paratus, sicuti est, transit in corpus: ut isto tempore panis sit veritas, cum quotidianus panis dicitur; tunc autem potus, cum nullo labore disputandi et sermocinandi, quasi frangendi atque mandendi, opus erit, sed solo haustu sincere et per-

spicæ veritatis. Et peccata nunc nobis dimittentur, et nunc dimittimus; quæ harum quatuor reliquarum secunda petitio est: tunc autem nulla erit venia peccatorum, quia nulla peccata. Et tentationes temporalem istam vitam infestant; non autem erunt, cum perfectum erit quod dictum est, *Abcondes eos in abscondito vultus tui* (Psal. xxx, 21). Et malum, a quo liberari optamus, et ipsa liberatio a malo ad hanc utique vitam pertinet, quam et justitia Dei mortalem meruimus, et unde ipsius misericordia liberamur.

CAPUT XI. — 38. Videtur etiam mihi septenarius iste numerus harum petitionum congruere illi septenario numero, ex quo totus iste sermo manavit. Si enim timor Dei est quo beati sunt pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum; petamus ut sanctificetur in hominibus nomen Dei, timore casto permanente in sæcula sæculorum (Psal. xviii, 10). Si pietas est qua beati sunt mites, quoniam ipsi hereditate possidebunt terram; petamus ut veniat regnum ejus, sive in nos ipsos, ut amiscamus, nec ei resistamus; sive de cælo in terras in claritate adventus Domini, quo nos gaudebimus, et laudabimur¹, dicente illo, *Venite, benedicti Patris mei, accipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi* (Math. xxv, 34). In Domino enim, inquit propheta, *laudabitur anima mea; audiant mites, et jucundentur* (Psal. xxxiiii, 2). Si scientia est qua beati sunt qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur; oremus ut fiat voluntas ejus sicut in cælo et in terra, quia cum corpus tanquam terra, spiritui tanquam cælo, summa et tota pace consenserit, non lugebimus: nam nullus alius hujus temporis luctus est, nisi cum adversum se ista confligunt, et cogunt nos dicere, *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ*; et luctum nostrum lacrymosa voce testari, *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis ejus* (Rom. vii, 23, 24)? Si fortitudo est qua beati sunt qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur; oremus ut panis noster quotidianus detur nobis hodie, quo fulti atque sustentati, ad plenissimam illam saturitatem venire possimus. Si consilium est quo beati sunt misericordes, quoniam ipsorum miserebitur; dimittamus debita debitoribus nostris, et oremus ut nobis nostra dimittantur. Si intellectus est quo beati sunt mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt; oremus non induci in tentationem, ne habeamus duplex cor, non appetendo simplex bonum, quo referamus omnia quæ operamur, sed simul temporalia et terrena² sectando. Tentationes enim de his rebus quæ graves et calamitosæ videntur hominibus, non in nos valent, si non valeant illæ quæ blanditiis earum rerum accidunt, quas homines bonas et letandas putant. Si sapientia est qua beati sunt pacifici, quoniam ipsi filii Dei vocabuntur (Math. v, 3-9); oremus ut liberemur a malo: ipsa enim liberatio liberos nos faciet, id est filios Dei, ut spiritui adoptionis clamemus, *Abba*,

¹ Editi Mar. et Lov., *luxabimur*. Am. et Fr., *letabimur*. At Vss., *laudabimur*.

² Duo e Vatic Vss., *temporalia et æterna*.

Pater (Rom. viii, 15, et Galat. iv, 6).

39. Sæpe non negligenter prætereundum est quod ex omnibus iis sententiis, quibus nos orare Dominus præcepit, eam potissimum commendandam esse iudicavit, quæ pertinet ad dimissionem peccatorum : in qua nos misericordes esse voluit, quod unum est consilium miserias evadendi. In nulla enim alia sententia sic oramus, ut quasi paciscamur cum Deo : dicimus enim, *Dimitte nobis sicut et nos dimittimus*. In qua pactione si mentimur, totius orationis nullus est fructus. Sic enim dicit : *Si enim dimiseritis hominibus delicta eorum, dimittet et vobis Pater vester qui in caelis est. Si autem non dimiseritis hominibus, neque Pater vester dimittet vobis peccata vestra*.

CAPUT XII. — 40. Sequitur de jejuniis præceptum, pertinens ad eandem cordis mundationem, de qua runc agitur. Nam et in hoc opere cavendum est ne subrepat aliqua ostentatio et appetitus laudis humanæ, qui duplicet cor, et non sinat mundum et simplex esse ad intelligendum Deum. « Cum autem jejunatis, inquit, nolite fieri, sicut hypocritæ, tristes : externant enim vultum suum, ut videantur hominibus jejunantes. Amen dico vobis, perceperunt mercedem suam. Vos autem jejunantes unгите capita vestra, et facies vestras lavate, ne videamini hominibus jejunantes, sed Patri vestro qui est in abscondito : et Pater vester qui videt in abscondito, reddet vobis. » Manifestum est his præceptis omnem nostram intentionem in interiora gaudia dirigi, ne foris quærentes mercedem huic sæculo conformemur, et amittamus promissionem tanto solidioris atque firmioris, quanto interioris beatitudinis, qua nos elegit Deus conformes fieri imaginis Filii ejus (Rom. viii, 29).

41. In hoc autem capitulo maxime animadvertendum est, non in solo rerum corporarum nitore atque pompa, sed etiam in ipsis sordibus luctuosis esse posse jactantiam ; et eo periculosiorem, quo sub nomine servitutis Dei decipit. Qui ergo immoderato cultu corporis atque vestitus vel caterarum rerum nitore præfulget, facile convincitur rebus ipsis, pompæ sæculi esse sectator, nec quemquam fallit dolosa imagine sanctitatis : qui autem in professione Christianitatis inusitato squalore ac sordibus intentos in se oculos hominum facit, cum id voluntate facit, non necessitate patitur, cæteris ejus operibus potest conjici utrum hoc contemptu superflui cultus, an ambitione aliqua faciat ; quia et sub ovina pelle cavendos lupos Dominus præcepit ; sed *ex fructibus*, inquit, *eorum cognoscetis eos*. Cum enim cæperint aliquibus tentationibus ea ipsa illis subtrahi vel negari, quæ isto velamine vel consecuti sunt, vel consequi cupiunt, tunc necesse est appareat utrum lupus in ovina pelle sit, an ovis in sua. Non enim propterea ornatu superfluo debet aspectus hominum mulcere christianus, quia illum parvum habitum ac necessarium etiam simulatores sæpius usurpant, ut incautos decipiant : quia et illæ oves non debent pelles suas deponere, si aliquando eis lupi se contigunt.

42. Quæri ergo solet quid sit quod ait, *Vos autem*

cum jejunatis, unгите capita vestra, et facies vestras lavate, ne videamini hominibus jejunantes. Non enim quispiam recte præcepit, quamvis faciem quotidiana consuetudine lavemus, unctis etiam capitibus cum jejunamus, nos esse debere. Quod si turpissimum omnes fatentur, intelligendum est hoc præceptum ungenderi caput, et faciem lavandi, ad interiorum hominum pertinere. Ungere ergo caput, ad lætitiæ pertinet ; lavare autem faciem, ad munditiam : et ideo caput ungit qui lætatur interius mente atque ratione. Hoc enim recte accipimus caput, quod in anima præeminet, et quo cætera hominis regi et gubernari manifestum est. Et hoc facit qui non foris quærit lætitiæ, ut de laudibus hominum carnaliter gaudeat. Caro enim quæ subjecta esse debet, nullo modo est totius naturæ humanæ caput. *Nemo quidem unquam carnem suam odio habuit*, sicut Apostolus dicit, cum de diligenda uxore præcipit (Ephes. v, 25-33) : sed caput mulieris vir, cui viro caput est Christus (I Cor. xi, 3). Interius ergo gaudeat in jejuniis suo, eo ipso quo sic se jejunando avertit a voluptate sæculi ut sit subditus Christo, qui secundum hoc præceptum caput unctum habere desiderat. Ita enim et faciem lavabit, id est, cor mundabit, quo visurus est Deum, non interposito velamine propter infirmitatem contractam de sordibus ; sed firmus et stabilis, quoniam mundus et simplex. *Lavanini*, inquit, *mundi estote, auferte nequitias ab animis vestris, atque a conspectu oculorum meorum* (Isai. i, 16). Ab his igitur sordibus facies nostra lavanda est, quibus Dei aspectus offenditur. Nos enim revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformabimur (II Cor. iii, 18).

43. Sæpe etiam cogitatio necesse ariarum rerum a istam vitam pertinentium, sauciat et sordidat interiorum oculum nostrum ; et plerumque cor duplicat, ut ea quæ videmur cum hominibus recte facere, non eo corde faciamus quo Dominus præcipit, id est, non quia eos diligimus, sed quia commodum ab eis aliquid propter necessitatem præsentis vitæ adipisci volumus. Debemus autem benefacere illis propter salutem ipsorum æternam, non propter temporale commodum nostrum. Inclinet ergo Deus cor nostrum in testimonia sua, et non in emolumentum (Psal. cxviii, 36). Finis enim præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta (I Tim. i, 5). Qui autem propter suam in hac vita necessitatem fratri consultit, non utique charitate consultit ; quia non illi, quem debet tanquam seipsum diligere, sed sibi consultit : vel potius nec sibi ; quandoquidem hinc sibi facit duplex cor, quo impeditur ad videndum Deum ; in qua sola visione beatitudo est certa atque perpetua.

CAPUT XIII. — 44. Recte ergo sequitur, et præcipit, qui mundando cordi nostro instat, dicens : « Nolite vobis condere thesauros in terra, ubi tinea et comestura exterminant¹, et ubi fures effodiunt et

¹ Sic habent Mss. et Mar., necnon Cyprianus in lib. 3, ad Quirinum. At Am. Er. et Lov., ubi *ceruæ et tinea exterminant, et reliqua* : suppressis, ut solent, cætera verbis sem

furantur : thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo, ubi neque tinea neque comestura exterminant, et ubi fures non effodiunt nec furantur. Ubi enim est thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum. » Ergo si in terra erit cor, id est, si eo cordo quisque operetur aliquid, ut terrenum commodum adipiscatur, quomodo erit mundum, quod in terra volutatur? Si autem in cœlo, mundum erit, quia munda sunt quæcumque cœlestia. Sordescit enim aliquid, cum inferiori miscetur naturæ, quamvis in suo genere non sordide; quia etiam de puro argenteo sordidatur aurum, si misceatur: ita et animus noster terrenorum cupiditate sordescit, quamvis ipsa terra in suo genere atque ordine munda sit. Cœlum autem hoc loco non corporeum acceperimus, quia omne corpus pro terra habendum est. Totum enim mundum debet contemneri, qui sibi thesaurizat in cœlo. In illo ergo cœlo de quo dictum est, *Cœlum cœli Domino* (*Psal. cxiii, 16*), id est in firmamento spiritali, non enim in eo quod transiet, constituere et collocare debemus thesaurum nostrum et cor nostrum, sed in eo quod semper manet: cœlum autem et terra transient (*Math. xxiv, 35*).

45. Et hic manifestat de mundando corde se cuncta ista præcipere, cum dicit: « Lucerna corporis tui oculus tuus est. Si ergo oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus nequam est, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, tenebræ quantæ? » Qui locus sic intelligendus est, ut noverimus omnia opera nostra tunc esse munda et placere in conspectu Dei, si fiant simplici corde, id est, intentione superna sine illo charitatis; quia et plenitudo legis charitas (*Rom. xiii, 10*). Oculum ergo hic accipere debemus ipsam intentionem qua facimus quidquid facimus: quæ si munda fuerit et recta, et illud aspiciens quod aspiciendum est; omnia opera nostra, quæ secundum eam operamur, necesse est bona sint. Quæ omnia opera totum corpus appellavit; quia et Apostolus membra nostra dicit quædam opera, quæ improbat, et mortificanda præcipit dicens, *Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, avaritiam* (*Coloss. iii, 5*), et cætera talia.

46. Non ergo quid quisque faciat, sed quo animo faciat, considerandum est. Hoc est enim lumen in nobis, quia hoc nobis manifestum est bono animo nos facere quod facimus: omne enim quod manifestatur, lumen est (*Ephes. v, 13*). Nam ipsa facta quæ ad hominum societatem a nobis procedunt, incertum habent exitum; et ideo tenebras eas vocavit. Non enim novi, cum pecuniam porrigo indigenti et petenti, quid inde aut facturus sit, aut passurus; et fieri potest ut vel faciat ex ea, vel propter eam patiat aliquid mali, quod ego cum darem, non evenire vulerim, neque hoc animo dederim. Itaque si bono animo feci, quod mihi cum facerem, notum erat, et ideo lumen vocatur; illuminatur etiam factum meum, qualem-

1 turæ, quæ a nobis passim hoc in opere magna religione restituntur ex vobis.

SANCT. AUGUST. III.

cumque exitum habuerit: qui exitus quoniam incertus et ignotus est, tenebræ appellatæ sunt. Si autem malo animo feci, etiam ipsum lumen tenebræ sunt. Lumen enim dicitur, quia novit quisque quo animo faciat, etiam cum malo animo facit: sed ipsum lumen tenebræ sunt, quia non in superna dirigitur simplex intentio, sed ad inferiora declinatur, et duplici corde quasi umbram facit. *Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, tenebræ quantæ?* hoc est, Si ipsa cordis intentio, qua facis quod facis, quæ tibi nota est, sordidatur appetitu rerum terrenarum et temporalium, atque cæcatur; quanto magis ipsum factum, cujus incertus est exitus, sordidum et tenebrosum est? quia etsi bene alicui proveniat, quod tu non recta et munda intentione facis; quomodo tu feceris, tibi imputatur, non quomodo illi provenit.

CAPUT XIV. — 47. Quod autem sequitur, et dicit, *Nemo potest duobus dominis servire*, ad hanc ipsam intentionem referendum est, quod consequenter exponit, dicens: *Aut enim unum odio habebit, et alterum diliget; aut alterum patietur, et alterum contemnet.* Quæ verba diligenter consideranda sunt: nam qui sint duo domini, deinceps ostendit, cum dicit, *Non potestis Deo servire et mammonæ.* Mammona apud Hebræos divitiarum appellari dicuntur. Congruit et puniceum nomen: nam lacrum, punice mammon dicitur. Sed qui servit mammonæ, illi utique servit, qui rebus istis terrenis merito suæ perversitatis præpositus, magistratus hujus sæculi a Domino dicitur (*Joan. xii, 31, et xiv, 30*). *Aut ergo hunc odio habebit homo, et alterum diliget*, id est, Deum; *aut alterum patietur, et alterum contemnet.* Patitur enim durum et perniciosum dominum, quisquis servit mammonæ; sua enim cupiditate implicatus, subdit diabolus: et non eum diligit; quis enim est qui diligit diabolus? sed tamen patitur: sicut in majore aliqua domo, qui ancillæ alienæ conjunctus est, propter cupiditatem suam duram patitur servitutem, etiam si non diligit eam, cujus ancillam diligit.

48. *Alterum autem contemnet*, dicit; non, odio habebit. Nullus enim fere conscientia Deum odisse potest (a); contemnit autem, id est non timet eum, quasi de ejus bonitate securus est. Ab hac negligentia et perniciose securitate revocat Spiritus sanctus, cum per Prophetam dicit, *Fili, ne adjicias peccatum super peccatum, et dicas, Miseratio Dei magna est* (*Eclii. v, 5, 6*); et, *Ignoras quia patientia Dei ad penitentiam te invitat* (*Rom. ii, 4*)? Cujus enim tanta misericordia commemorari potest, quam ejus qui omnia donat peccata conversis, et oleastrum facit particeps pinguedinis olivæ? et ejus tanta severitas, quam ejus qui naturalibus ramis non pepercit, sed propter infidelitatem fregit illos (*Id. xi, 17-24*)? Sed quisquis vult diligere Deum, et cavere ne offendant, non se arbitretur duobus dominis posse servire, et intentionem cordis sui rectam ab omni duplicitate explicet: ita enim sentiet de Domino in bonitate, et in simplicitate

(a) 1 *Retract. cap. 19, u. 8.*

(*Quarante-une.*)

cordis quærret illum (*Sap. 1, 1*).

CAPUT XV. — 49. *Ideo, inquit, dico vobis, non habere sollicitudinem animæ vestræ quid edatis, neque corpori vestro quid induatis.* Ne forte, quamvis jam superflua non quærantur, propter ipsa necessaria cor duplicetur, et ad ipsa conquirenda nostra detorqueatur intentio, cum aliquid quasi misericorditer operamur; id est, ut cum consulere alicui videri volumus, nostrum emolumentum ibi potius, quam illius utilitatem attendamus; et ideo nobis non videamur peccare, quia non superflua, sed necessaria sunt quæ consequi volumus. Dominus autem admonet ut meminerimus multo amplius nobis Deum dedisse, quod nos fecit et composuit ex anima et corpore, quam est alimentum atque tegumentum, quorum cura nos duplicare cor non vult. *Nonne, inquit, anima plus est quam esca?* Ut tu intelligas eum qui dedit animam, multo facilius escam esse daturum. *Et corpus quam vestimentum,* id est, plus est: ut similiter intelligas, eum qui corpus dedit, multo facilius daturum esse vestimentum.

50. Quo loco quæri solet utrum ad animam cibus iste pertineat, cum anima incorporea sit, iste autem cibus corporeus. Sed animam hoc loco pro ista vita positam noverimus, cujus retinaculum est alimentum istud corporeum. Secundum hanc significationem dictum est etiam illud: *Qui amat animam suam, perdet illam* (*Joan. xii, 25*). Quod nisi de hac vita acceperimus, quam oportet pro regno Dei perdere, quod potuisse Martyres claruit, contrarium hoc præceptum erit illi sententiæ qua dictum est: *Quid prodest homini, si totum mundum lucretur, animæ autem suæ detrimentum faciat* (*Matth. xvi, 26*)?

51. *Respicite, inquit, volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea; et Pater vester cœlestis pascit illa: nonne vos pluris estis illis?* id est, carius vos valetis. Quia utique rationale animal, sicuti est homo, sublimius ordinatum est in rerum natura, quam irrationabilia, sicut sunt aves. *Quis autem, vestrum curans, inquit, potest adjicere ad staturam suam cubitum unum? Et de vestimento quid solliciti estis? id est, cujus potestate atque dominatu factum est ut ad hanc staturam corpus vestrum perduceretur, ejus providentia etiam vestiri potest; non autem vestra cura factum esse ut ad hanc staturam veniret corpus vestrum, ex hoc intelligi potest, quod si curetis, et velitis adjicere unum cubitum huic staturæ, non potestis: illi ergo etiam tegendi corporis curam relinquite, cujus videtis cura factum esse ut tantæ staturæ corpus habeatis.*

52. Dandum autem erat etiam documentum propter vestimentum, sicut datum est propter alimentum. Itaque sequitur, et dicit: *Considerate lilia agri quomodo crescunt; non laborant neque nent: dico autem vobis quia nec Salomon in omni gloria sua sic vestitus est ut unum ex his. Si autem fenum agri, quod nodie est et cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit; quanto magis ergo vos, modicæ fidei?* Sed ista documenta non sicut allegoriæ discutienda sunt, ut quæramus quid significent aves cœli, aut lilia agri;

posita sunt enim, ut de rebus minoribus majora persuaderentur: sicuti illud est de iudice qui nec Deum timebat, nec hominem verebatur, et tamen sæpe Interpellanti viduæ cessit, ut ejus causam consideraret; non propter pietatem aut humanitatem, sed ne tædium pateretur. Non enim ullo modo ille injustus iudex personam Dei allegorice sustinet: sed tamen quantum Deus, qui bonus est et justus, curet depræcantes se, hinc conjici Dominus voluit, quod nec injustus homo eos qui illum assiduis precibus tundunt, vel propter tædium devitandum, potest contemnere (*Luc. xviii, 2-8*).

CAPUT XVI. — 53. *Nolite ergo, inquit, solliciti esse, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur: hæc enim omnia Gentes quærunt. Scit enim Pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite ergo primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis.* Hic manifestissime ostendit non hæc esse appetenda, tanquam talia bona nostra, ut propter ipsa debeamus bene facere, si quid facimus, sed tamen esse necessaria. Quid enim intersit inter bonum quod appetendum est, et necessarium quod sumendum est, hac sententia declaravit, cum ait, *Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis.* Regnum ergo et justitia Dei bonum nostrum est, et hoc appetendum, et ibi finis constituendus, propter quod omnia faciamus quæcumque facimus. Sed quia in hac vita militamus, ut ad illud regnum pervenire possimus, quæ vita sine his necessariis agi non potest; *Apponentur vobis hæc,* inquit, *sed vos regnum Dei et justitiam ejus primum quærite.* Cum enim dixit illud *primum,* significavit quia hoc posterius quærendum est, non tempore, sed dignitate: illud tanquam bonum nostrum, hoc tanquam necessarium nostrum; necessarium autem propter illud bonum.

54. Neque enim, verbi gratia, ideo debemus evangelizare, ut manducemus; sed ideo manducare, ut evangelizemus: nam si propterea evangelizamus, ut manducemus, vilius habemus Evangelium quam cibum; et erit jam bonum nostrum in manducando, necessarium autem in evangelizando. Quod etiam Apostolus prohibet, cum dicit licere sibi quidem, et permissum esse a Domino, ut qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivant, id est, de Evangelio habeant ea quæ huic vitæ sunt necessaria; sed tamen se non esse absum hac potestate. Erant enim multi qui occasionem habere cupiebant acquirendi et vendendi Evangelium, quibus eam volens amputare Apostolus, manibus suis victum suum toleravit (*Act. xx, 34*). De his enim alio loco dicit, *Ut amputem occasionem, iis qui quærunt occasionem.* (*II Cor. xi, 12*). Quanquam etiam si, ut cæteri boni apostoli, permissum Domini de Evangelio viveret, non ideo in eo victu constitueret finem evangelizandi, sed magis ipsius victus sui finem in Evangelio collocaret: id est, ut superius dixi, non ideo evangelizaret, ut perveniret ad cibum, et si qua sunt alia necessaria; sed ideo ista sumeret, ut illud impleteret, ne non volens, sed necessitate evangelizaret. Hoc enim improbat, cum dicit:

« Nescitis quoniam qui in templo operantur, quæ de templo sunt edunt; et qui altario deserviunt, altario compariuntur: sic et Dominus ordinavit iis qui Evangelium annuntiant, de Evangelio vivere: ego autem nullius horum usus sum. » Hinc ostendit permissum esse, non jussum; alioquin contra præceptum Domini fecisse tenebitur. Deinde sequitur, et dicit: « Non autem scripsi hæc, ut ita fiant in me. Bonum est mihi magis mori, quam gloriam meam quisquam inanem faciat. » Hoc dixit, quia jam statuerat, propter quosdam occasionem quærentes, manibus suis victum transigere. *Si enim evangelizavero, inquit, non est mihi gloria*: id est, si evangelizavero, ut ista fiant in me, id est, si propterea evangelizavero, ut ad illa perveniam, et finem Evangelii in cibo et potu et vestitu collocavero. Sed quare non est ei gloria? *Necessitas enim, inquit, mihi incumbit*; id est, ut idco evangelizem, quia unde vivam non habeo, aut ut acquiram temporalem fructum de prædicatione æternorum: sic enim jam necessitas erit in Evangelio, non voluntas. *Væ enim mihi est, inquit, si non evangelizavero*. Sed quomodo debet evangelizare? Scilicet ut in ipso Evangelio et in regno Dei ponat mercedem: ita enim potest non coactus evangelizare, sed volens. *Si enim volens, inquit, hoc facio, mercedem habeo; si autem invitatus, dispensatio mihi credita est* (1 Cor. ix, 13-17): id est, si coactus inopia carum rerum, quæ temporali vitæ sunt necessariae, prædico Evangelium, alii per me habebunt mercedem Evangelii, qui Evangelium ipsum me prædicante diligent; ego autem non habeo, quia non ipsum Evangelium diligo, sed ejus pretium in illis temporalibus constitutum. Quod nefas est fieri, ut non tanquam filius ministret quisque Evangelium, sed tanquam servus cui dispensatio credita est; ut tanquam alienum erogo, nihil inde ipse accipiat præter cibaria, quæ non de participatione regni, sed ad sustentaculum miseræ servitutis dantur extrinsecus. Quamquam alio loco et dispensatorem se dicat. Potest enim et servus in filiorum numerum adoptatus, eam rem in qua coheredis sortem meruit, fideliter dispensare participibus suis. Sed nunc ubi ait, *Si autem invitatus, dispensatio mihi credita est*; talem dispensatorem intelligi voluit, qui alienum dispensat, unde ipse nihil accipiat.

55. Ergo quæcumque res propter aliud aliquid quæritur, sine dubio inferior est, quam id propter quod quæritur: et ideo illud primum est propter quod istam rem quæris, non ista res quam propter illud quæris. Quapropter si Evangelium et regnum Dei propter cibum quærimus, priorem facimus cibum, et posterius regnum Dei; ita ut si non desit cibum, non quæramus regnum Dei: hoc est primum quærerere cibum, et deinde regnum Dei, id est, hoc priore loco ponere, illud posteriore. Si autem ideo quæramus cibum, ut habeamus regnum Dei, facimus quod dictum est, *Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis*.

CAPUT XVII. — 56. Quærentibus enim primum regnum et justitiam Dei, id est, hoc præponentibus cæteris rebus, ut propter hoc cætera quæramus, non

debet subesse sollicitudo ne illa desint quæ huic vitæ propter regnum Dei sunt necessaria. Dixit enim superius, *Scit Pater vester quod horum omnium indigetis*. Et ideo cum dixisset, *Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus*, non dixit, Deinde ista quærite; quamvis sint necessaria: sed ait, *hæc omnia apponentur vobis*, id est consequentur, si illa quæritis, sine ullo vestro impedimento: ne cum ista quæritis, illinc avertamini; aut ne duos fines constituatis, ut et regnum Dei propter se appetatis, et ista necessaria; sed hæc potius propter illud: ita vobis non deerunt. Quia duobus dominis servire non potestis. Duobus autem dominis servire conatur, qui et regnum Dei pro magno bono appetit, et hæc temporalia. Non poterit autem simplicem habere oculum, et uni Domino Deo servire, nisi quæcumque sunt cætera, si sunt necessaria, propter hoc unum assumat, id est propter regnum Dei. Sicut autem omnes militantes accipiunt annonam et stipendium, sic omnes evangelizantes accipiunt victum et tegumentum. Sed non omnes propter salutem reipublicæ militant, sed propter illa quæ accipiunt: sic et non omnes propter salutem Ecclesiæ ministrant Deo, sed propter hæc temporalia, quæ tanquam annonam et stipendia consequantur; aut et propter hoc, et propter illud. Sed supra jam dictum est, *Non potestis duobus dominis servire*. Ergo simplici corde tantummodo propter regnum Dei debemus operari bonum ad omnes; non autem in hac operatione, vel solam, vel cum regno Dei mercedem temporalium cogitare: quorum omnium temporalium nomina crastinum posuit, dicens, *Nolite cogitare de crastino*¹. Non enim dicitur crastinus dies, nisi in tempore, ubi præterito succedit futurum. Ergo cum aliquid boni operamur, non temporalia, sed æterna cogitemus: tunc erit illud bonum et perfectum opus. *Crastinus enim dies, inquit, sollicitus erit sibi ipsi*: id est ut cum oportuerit sumas cibum vel potum, vel indumentum, cum ipsa scilicet necessitas urgere coeperit. Aderunt enim hæc, quia novit Pater noster quod horum omnium indigeamus. *Sufficit enim, inquit, diei malitia sua*: id est, sufficit quod ista sumere urgebit ipsa necessitas. Quam propterea malitiam nominatam arbitror, quia pœnalis est nobis: pertinet enim ad hanc fragilitatem et mortalitatem, quam peccando meruimus (a). Huic ergo pœnæ temporalis necessitatis non addere aliquid gravius, ut non solum patiaris harum rerum indigentiam, sed etiam propter hanc explendam milites Deo.

57. Hoc autem loco vehementer cavendum est, ne forte cum viderimus aliquem servum Dei providere ne ista necessaria desint, vel sibi, vel eis quorum sibi cura commissa est, judicemus eum contra præceptum Domini facere, et de crastino esse sollicitum. Nam et ipse Dominus, cui ministrabant Angeli (Matth. iv, 11), tamen propter exemplum, ne quis postea scandalum pateretur, cum aliquem servorum ejus animadvertisset ista necessaria procurare, loculos

¹ In mss. prope omnibus, *Nolite solliciti esse de crastino*.

(a) I retract. cap. 19, n. 9.

habere dignatus est cum pecunia ¹, unde usibus necessariis quicquid opus fuisset præberetur: quorum loculorum custos et fur, sicut scriptum est, Judas fuit, qui eum tradidit (*Joan. xii, 6*). Sicut et apostolus Paulus potest videri de crastino cogitasse, cum dixit: « De collectis autem in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ita et vos facite: secundum unam sabbati unusquisque vestrum apud se ponat thesaurizans, quod ei placuerit, ut non cum venero, tunc collectæ fiant. Cum autem advenero, quoscumque probaveritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem: quod si dignum fuerit ut et ego eam, mecum ibunt. Veniam autem ad vos, cum Macedoniam transiero: nam Macedoniam pertransibo: apud vos autem forsitan remanebo, vel etiam hiemabo, ut vos me deducatis quocumque iero. Nolo enim vos nunc in transitu videre: spero enim me aliquod temporis manere apud vos, si permiserit Dominus. Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten » (*I Cor. xvi, 4-8*). Item in Actibus Apostolorum scriptum est, ea quæ ad victum sunt necessaria, procurata esse in futurum propter imminentem famem. Sic enim legitur: « In illis autem diebus descenderunt ab Jerosolymis propheta: Antiochiam, eratque magna exultatio. Congregatis autem nobis, surgens unus ex illis nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in universo mundo, quæ et facta est sub Claudio Cæsare. Discerunt autem ut quisque abundabat, staverunt unusquisque eorum in ministerium mittere presbyteris habitantibus in Judæa fratribus, qui et miserunt per manum Barnabæ et Sauli » (*Act. xi, 27-30*). Et quod naviganti eidem apostolo Paulo imposita sunt utensilia, que offerrebantur (*Id. xxviii, 10*), non ad unum tantum diem videtur victus esse procuratus. Et quod idem scribit, *Qui furubatur, jam non furetur; magis autem laboret operans manibus suis bonum, ut habeat unde tribuere cui opus est* ² (*Ephes. iv, 28*): male intelligentibus non videtur servare præceptum Domini, quod ait, *Respice volatilia cæli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea; et. Considerate lilia agri quomodo crescunt; non laborant neque nent; cum istis præcipit ut laborent, operantes manibus suis, ita ut habeant quod etiam aliis possint tribuere. Et quod sæpe de seipso dicit, quod manibus suis operatus sit, ne quem gravaret* (*I Thess. ii, 9, et II Thess. iii, 8*); et de illo scriptum est quod conjunxerit se Aquilæ propter artis similitudinem, ut simul operarentur unde victum transigerent (*Act. xviii, 2, 3*): non videtur imitatus aves cæli et lilia agri. His et hujusmodi Scripturarum locis, satis apparet Dominum nostrum non hoc improbare, si quis humano more ista procuret; sed si quis propter ista Deo militet, ut in operibus suis non regnum Dei, sed istorum acquisitionem latueat.

58. Ad hanc ergo regulam hoc totum præceptum

¹ Mss. octo, quibus portabatur pecunia.

² Am. Er. et Lov., Descendentium. Verius Mar. et Mss., Discendentium.

³ Sic Mss. juxta græcum textum Apostoli. At Am. Er. et Lov., unde tribuat cui opus est quod bonum est.

redigitur, ut etiam in istorum provisione regnum Dei cogitemus, in militia vero regni Dei ista non cogitemus. Ita enim etiamsi aliquando defuerint, quæd plerumque propter exercitationem nostram Deus sinit, non solum non debilitant propositum nostrum, sed etiam examinatum probatumque confirmant. « Gloriamur enim, inquit, in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio autem spem, spes vero non confundit; quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis » (*Rom. v, 3-5*). In commemoratione autem tribulationum ac laborum suorum idem apostolus non tantum in carceribus et naufragiis, atque hujusmodi multis molestiis, sed etiam in fame et siti, in frigore et nuditate se laborasse commemorat (*II Cor. xi, 23-27*). Quod cum legimus, non æstimemus Domini promissam titubasse, ut famem ac sitim et nuditatem pateretur Apostolus, quærens regnum et justitiam Dei. cum dictum sit nobis, *Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis*: quandoquidem ista sicut adjutoria novit ille medicus, cui seinel nos totos commisimus, et a quo habemus promissionem vite præsentis et futuræ, quando apponat, quando detrahat, sicut nobis judicat expedire; quos et consolandos et exercendo: in hac vita, et post hanc vitam in perpetua regule stabiliendos atque firmandos gubernat, ac dirigit. Non enim et homo, cum plerumque jumento suo cibaria detrahit, deserit illud cura sua, ac non potius curando hæc facit.

CAPUT XVIII. — 59. Et quoniam cum ista vel procurantur in futurum, vel si causa non est quare illa impendas, reservantur, incertum est quo animo fiat, cum possit simplici corde fieri, possit et duplici, opportune hoc loco subjecit: *Nolite judicare, ne judicetur de vobis: in quo enim judicio judicaveritis, judicabitur de vobis; et in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*. Hoc loco nihil aliud nobis præcipi existimo, nisi ut ea facta quæ dubium est quo animo fiant, in meliorem partem interpretemur. Quod enim scriptum est, *Ex fructibus eorum cognoscetis eos*, de manifestis dictum est, quæ non possunt bono animo fieri: sicut sunt stupra, vel blasphemie, vel furta, vel ebriositates, et si qua sunt talia, de quibus nobis judicare permittitur, dicente Apostolo, *Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare? Nonne de iis qui intus sunt vos judicatis* (*I Cor. v, 12*)? De genere autem ciborum, quia possunt bono animo et simplici corde sine vitio concupiscentiæ quicumque humani cibi indifferenter sumi, prohibet idem apostolus judicari eos qui carnibus vescabantur et vinum bibebant, ab eis qui se ab hujusmodi alimentis temperabant: *Qui manducat, inquit, non manducantem non spernat; et qui non manducat, manducantem non judicat*. Ibi etiam ait: *Tu quis es, qui judices alienum serrum? domino suo stat, aut cadit* (*Rom. xiv, 3, 4*). De talibus enim rebus quæ possunt bono et simplici et magno animo fieri, quamvis possint etiam non bono, volebant illi cum homines essent, in occulta cordis ferre senten-

tam, de quibus solus Deus iudicat.

40. Ad hoc pertinet etiam illud quod alio loco dicit: *Nolite ante tempus quidquam iudicare, quousque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis: et tunc laus erit unicuique a Deo* (1 Cor. iv, 5). Sunt ergo quaedam facta media, quæ ignoramus quo animo fiant, quia et bono et malo fieri possunt, de quibus temerarium est iudicare, maxime ut condemnemus. Horum autem veniet tempus ut iudicentur, cum *Dominus illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis*. Item alio loco dicit idem apostolus: *Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium; quædam autem et subsequuntur*. Manifesta ea dicit, de quibus clarum est quo animo fiant: hæc præcedunt ad iudicium; id est, quia si fuerit ista subsequutum iudicium, non est temerarium. Subsequuntur autem illa quæ occulta sunt; quia nec ipsa latebunt tempore suo. Sic et de bonis factis intelligendum est. Nam ita subiungit: *Similiter et facta bona manifesta sunt; et quæcumque aliter se habent, abscondi non possunt* (1 Tim. v, 24, 25). De manifestis ergo iudicemus; de occultis vero Deo iudicium relinquamus: quia et ipsa abscondi non possunt, sive mala sive bona, cum tempus advenerit quo manifestentur.

61. Duo sunt autem in quibus temerarium iudicium cavere debemus; cum incertum est quo animo quidque factum sit, vel cum incertum est qualis futurus sit qui nunc vel bonus vel malus apparet. Si ergo quispiam, verbi gratia, conquestus de stomacho jejunaire noluit, et tu id non credens edacitatis id vitio tribueris, temere iudicabis. Item si manifestam edacitatem ebriositatemque cognoveris, et ita reprehenderis quasi nunquam ille possit corrigi atque mutari, nihilominus temere iudicabis. Non ergo reprehendamus ea quæ nescimus quo animo fiant; neque ita reprehendamus quæ manifesta sunt, ut desperemus sanitatem; et vitabimus iudicium de quo nunc dicitur, *Nolite iudicare, ne iudicetur de vobis*.

62. Potest autem movere quod ait, *In quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis; et in qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis*. Numquid enim si nos iudicio temerario iudicaverimus, temere etiam de nobis Deus iudicabit? aut numquid si in mensura iniqua mensi fuerimus, et apud Deum iniqua mensura est unde nobis remetietur? nam et mensuræ nomine ipsum iudicium significatum arbitror. Nullo modo Deus vel temere iudicat, vel iniqua mensura cuiquam rependit: sed hoc dictum est, quoniam temeritas qua punis alium, eadem ipsa te puniat necesse est. Nisi forte arbitrandum est quod iniquitas ei noceat aliquid in quem procedit, ei autem nihil a quo procedit: imo vero sæpe nihil nocet ei, qui patitur injuriam, ei autem qui facit necesse est ut noceat. Quid enim nocuit martyribus iniquitas persequentium? ipsis autem persecutoribus plurimum. Quia etsi aliquorum correcti sunt, eo tamen tempore quo persequebantur, excæcabat illos malitia eorum. Sic et temerarium iudicium per unumque nihil nocet ei de

quo temere iudicatur; et autem qui temere iudicat, ipsa temeritas necesse est ut noceat. Ista regula etiam illud dictum arbitror: *Omnis qui percusserit gladio, gladio morietur* (Math. xxvi, 52). Quam multi enim gladio percutiunt, nec tamen gladio moriuntur, sicut neque ipse Petrus? Sed ne istum veniam peccatorum talem evasisse pœnam quis putet, quanquam nihil absurdius, quam ut maiorem putet gladii pœnam esse potuisse, quæ Petro non accidit, quam crucis quæ accidit: quæ tamen de latronibus dicturus est, qui cum Domino crucifixi sunt; quia et ille qui meruit veniam, postquam crucifixus est meruit (Luc. xxiii, 33-43), et alter omnino non meruit? An forte omnes quos occiderant, crucifixerant; et propterea hoc etiam ipsi pati meruerunt? Ridiculum est hoc putare. Quid ergo aliud dictum est, *Omnis enim qui gladio percusserit, gladio morietur*, nisi quia ipso peccato anima moritur, quodcumque commiserit?

CAPUT XIX. — 63. Et quoniam de temerario et iniquo iudicio nos hoc loco Dominus monet: vult enim ut simplici corde et in unum Deum intento faciamus quæcumque facimus; et multa incertum est quo corde fiant, de quibus iudicare temerarium est; maxime autem hi temere iudicant de incertis, et facile reprehendunt, qui magis amant vituperare et damnare, quam emendare atque corrigere; quod vitium vel superbix est, vel invidentix: consequenter subiecit, et dicit, *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem in oculo tuo non vides?* Ut si forte, verbi gratia, ira ille peccavit, tu odio reprehendas: quantum autem inter festucam et trabem, quasi tantum inter iram distat et odium. Odium enim est ira inveterata, quasi quæ vetustate ipsa tantum robur acceperit, ut merito appelletur trabs. Fieri autem potest ut si irascaris homini, velis eum corrigi; si autem oderis hominem, non potes eum velle corrigere.

64. *Quomodo enim dicis fratri tuo, Sine ejciam festucam de oculo tuo, et ecce trabes est in oculo tuo? Hypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui*: id est, primum abs te expelle odium, et deinde poteris jam eum quem diligis, emendare. Et bene ait, *Hypocrita*. Accusare enim vitia, officium est honorum virorum et benevolorum: quod cum mali faciunt, alienas partes agunt; sicut hypocritæ, qui tegunt sub persona quod sunt, et ostentant in persona quod non sunt. Hypocritarum ergo nomine simulatores acceperis. Et est vere multum cavendum et molestum simulatorum genus, qui cum omnium vitiorum accusationes odio et amore suscipiant, etiam consultores videri se volunt. Et ideo pie cauteque vigilandum est, ut, cum aliquem reprehendere vel objurgare nos necessitas coegerit, primum cogitemus utrum tale sit vitium, quod nunquam habuimus, vel quo jam caruimus: et si nunquam habuimus, cogitemus nos homines esse, et habere potuisse; si vero habuimus, et non habemus, tangat memoriam communis infirmitas, ut illam reprehensionem aut objurgationem non odium, sed mi-

mercordia præcelat : ut sive ad correctionem ejus, propter quem id facimus, sive ad perversionem valuerit (nam incertus est exitus), nos tamen de simplicitate oculi nostri securi simus. Si autem cogitantes nosmetipsos invenerimus in eo esse vitio, in quo est ille quem reprehendere parabamus, non reprehendamus, neque objurgemus : sed tamen congemiscamus ; et non illum ad obtemperandum nobis, sed ad pariter conandum ¹ invitemus.

65. Nam et illud quod dicit Apostolus, « Factus sum Judæis tanquam Judæus, ut Judæos lucrifacerem ; his qui sub Lege sunt, quasi sub Lege, cum non sim ipse sub Lege, ut eos qui sub Lege erant lucrifacerem ; his qui sine Lege sunt, quasi sine Lege, cum sine lege Dei non sim, sed sim in lege Christi, ut lucrifacerem eos qui sine Lege sunt. Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem : omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifacerem : » non utique simulatione faciebat, quemadmodum quidam intelligi volunt, ut eorum detestanda simulatio tanti exempli auctoritate muniat ; sed hoc faciebat charitate ; qua ejus infirmitatem, cui volebat subvenire, tanquam suam cogitabat. Hoc enim et præstruit dicendo : *Cum enim liber sim ex omnibus, me omnium servum feci, ut plures lucrifacerem* (I Cor. ix, 19-22). Quod ut intelligas non simulatione, sed charitate fieri, qua infirmis hominibus tanquam nos simus compati-mur, ita monet alio loco, dicens : *Vos in libertatem vocati estis, fratres ; tantum ne libertatem in occasionem carnis detis, sed per charitatem servite invicem* (Galat. v, 13). Quod fieri non potest, nisi alterius infirmitatem quisque habeat quasi suam, ut eam æquanimitè ferat, donec ab ea liberetur ille cujus curat salutem.

66. Raro ergo et in magna necessitate objurgationes adhibendæ sunt, ita tamen ut etiam in his ipsis non nobis, sed Deo ut serviatur instemus. Ipse est enim finis : ut nihil duplici corde faciamus, auferentes trabem de oculo nostro, invidentiæ, vel malitiæ, vel simulationis, ut videamus ejicere festucam de oculo fratris. Videbimus enim eam oculis columbæ, quales in sponsa Christi prædicantur (*Cant. iv, 1*), quam sibi elegit Deus gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam neque rugam (*Ephes. v, 27*), id est mundam et simplicem (a).

CAPUT XX. — 67. Sed quoniam potest nonnullos Dei præceptis obtemperare cupientes nomen simplicitatis decipere, ut sic putent vitiosum esse aliquando verum occultare, quomodo vitiosum est aliquando falsum dicere, atque hoc modo aperiendo ea quæ ni quibus aperiuntur sustinere non possunt, amplius noceant quam si ea penitus semperque occultarent, rectissime subjungit : *Nolite sanctum dare canibus, neque miseritis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos*. Quia et Dominus quamvis nihil mentitus sit, vera tamen aliqua occultare se ostendit, dicens : *Adhuc multa habeo vobis dicere ; sed adhuc non potestis illa portare*

¹ Ita Mss. At editi excepto Mar., *cavendum*.
(a) † *Retract. cap. 19, n. 9.*

(*Joan. xvi, 12*). Et apostolus Paulus : *Non potui, inquit, vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tanquam parvulis in Christo, lac vobis potum dedi, non escam ; neque enim poteratis : sed neque nunc potestis ; adhuc enim estis carnales* (I Cor. iii, 1, 2).

68. In hoc autem præcepto quo prohibemur sanctum dare canibus, et mittere ante porcos margaritas nostras, diligenter quærendum est quid sit sanctum, quid margaritæ, quid canes, quid porci. Sanctum est, quod violare atque corrumpere nefas est : cujus utique sceleris conatus et voluntas tenetur rea, quamvis illud sanctum natura inviolabile atque incorruptibile maneat. Margaritæ autem, quæcumque spiritualia magni æstimanda sunt ; et quia in abdito latent, tanquam de profundo eruntur, et allego-riarum integumentis quasi apertis conchis inveniuntur. Licet itaque intelligi quod una eademque res et sanctum et margarita dici potest : sed sanctum ex eo quod non debet corrumpi, margarita ex eo quod non debet contemni. Conatur autem quisque corrumpere quod non vult esse integrum : contemnit vero quod vile ducit, et quasi intra se esse existimat ; et ideo calcari dicitur quidquid contemnitur. Quapropter canes quoniam insilium ad dilacerandum, quod autem dilacerant integrum esse non sinunt ; *Nolite, inquit, sanctum dare canibus* : quia etsi dilacerari et corrumpi non potest, et manet integrum atque inviolabile ; illi tamen quid velint cogitandum est, qui acriter atque inimicissime resistunt, et quantum in ipsis est, si fieri possit, conantur perimere veritatem. Porci vero quamvis non ita ut canes morsu appetant, passim tamen calcando coinquinant : « *Non ergo miseritis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos*. » Canes ergo pro oppugnatoribus veritatis, porcos pro contemptoribus positos non incongrue accipimus.

69. Quod autem ait, *Conversi dirumpant vos*, non ait, ipsas margaritas dirumpant. Illas enim conculcando, etiam cum convertuntur ut adhuc aliquid audiant, dirumpunt tamen eum a quo jam missas margaritas conculcaverunt. Non enim facile inveneris quid gratum ei esse possit, qui margaritas calcaverit, id est, cum magno labore divina inventa contempserit. Qui autem tales docet quomodo non dirumpantur indignando et stomachando, non video. Utrumque autem animal immundum est, et canis et porcus. Cavendum est ergo ne quid aperiatur ei qui non capit : melius enim quærit quod clausum est, quam id quod apertum est aut infestat aut negligit. Neque vero alia causa reperitur cur ea quæ manifesta et magna sunt, non accipiant ¹ præter odium et contemptum, quorum propter unum canes, propter alterum porci nominati sunt. Quæ tamen omnis immunditia rerum temporalium dilectione concipitur, id est, dilectione hujus sæculi, cui jubemur renuntiare ut mundi esse possimus. Qui ergo mundum et simplex cor habere appetit, non debet sibi reus videri, si aliquid occultat,

¹ Editi, *accipiuntur*. At Mss., *accipiunt* : subauditur, *illa*.

quod ille qui occultat, capere non potest. Nec ex eo arbitrandum est licere mentiri : non enim est consequens ut cum verum occultatur, falsum dicatur. Agendum ergo primum est ut impedimenta detrahantur, quibus efficitur ut non capiat; quia utique si propter sordes non capit, mundandus est vel verbo vel opere, quantum fieri a nobis potest.

70. Quod autem Dominus noster quardam dixisse invenitur, quæ multi qui aderant, vel resistendo vel contemnendo non acceperunt; non putandus est sanctum dedisse canibus, aut margaritas misisse ante porcos : non enim dedit eis qui capere non poterant, sed eis qui poterant, et simul aderant; quos propter aliorum immunditiam negligi non oportebat. Et cum eum tentatores interrogabant, respondebatque illis, ita ut quid contradicerent non haberent, quamvis venenis suis contabescerent potius, quam illius cibo saturarentur; alii tamen qui poterant capere, ex illorum occasione multa utiliter audiebant. Hoc dixi, ne quis forte, cum interroganti respondere non potuerit, hac sententia sibi excusatus videatur, si dicat nolle se sanctum dare canibus, vel ante porcos mittere margaritas. Qui enim novit quid respondeat, debet respondere, vel propter alios, quibus desperatio suboritur, si propositam quæstionem solvi non posse crediderint : et hoc de rebus utilibus, et ad instructionem salutis pertinentibus. Multa sunt enim quæ inquiri ab otiosis possunt, supervacua et inania, et plerumque noxia, de quibus tamen nonnihil dicendum est : sed hoc ipsum aperiendum et explicandum, cur inquiri talia non oporteat. De rebus ergo utilibus aliquando ad id respondendum est quod interrogamur : sicut Dominus fecit, cum eum Sadducæi de muliere interrogassent, quæ septem viros habuit, cuius eorum in resurrectione futura esset. Respondit enim quod in resurrectione neque uxores ducent, neque nubent, sed erunt sicut Angeli in cælis. Aliquando autem ille qui interrogat, interrogandus est aliud, quod tamen si dixerit, ipse sibi ad id quod interrogavit, respondeat : si autem dicere noluerit, non videatur iis qui adsunt injustum, si et ipse quod interrogavit, non audiat. Nam et illi qui interrogaverunt tentantes, utrum reddendum caset tributum, interrogati sunt aliud, id est, cuius haberet nummus imaginem, qui ab ipsis prolatus est; et quia dixerunt quod interrogati erant, id est, Cæsaris imaginem habere nummum, ipsi sibi quodammodo responderunt id quod Dominum interrogaverant : itaque ille ex eorum responsione ita conclusit, *Reddite ergo Cæsari quod Cæsaris est, et Deo quod Dei est* (Matth. xxi, 15-17). Cum autem principes sacerdotum et seniores populi interrogassent in qua potestate illa faceret, interrogavit eos de baptismo Joannis; et cum nolent dicere, quod contra se videbant dici, de Joanne autem nihil mali dicere audent propter circumstantes; *Nec ego vobis dicam*, inquit, *in qua potestate hæc facio* (Id. xxi, 23-27) : quod justissimum apparuit circumstantibus. Hoc enim se dixerunt nescire quod non nesciebant, sed dicere volebant. Et revera justum erat ut qui sibi volebant

respondere quod interrogaverant, prius ipsi facerent quod erga se fieri postulabant : quod si fecissent, ipsi sibi utique respondissent. Ipsi enim miserant ad Joannem quærentes quis esset; vel potius ipsi missi erant sacerdotes et levitæ, putantes quod ipse esset Christus, quod ille se negavit esse, et de Domino testimonium perhibuit (Joan. 1, 19-27) : de quo testimonio si confiteri vellent, ipsi se docerent in qua potestate illa faceret Christus; quod quasi nescientes interrogaverant, ut calumniandi aditum reperirent.

CAPUT XXI. — 71. Cum igitur præceptum esset ne sanctum detur canibus, et margaritæ ante porcos mittantur, potuit auditor occurrere et dicere, conscius ignorantia atque infirmitatis suæ, et audiens præcipi sibi ne daret, quod seipsum nondum accepisse sentiebat : potuit ergo occurrere ac dicere, Quod sanctum me dare canibus, et quas margaritas me mittere ante porcos velas, cum adhuc ea me habere non videam? opportunissime subiecit, dicens, « Petite, et dabitur vobis; quærite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis. Omnis enim qui petit, accipit; et qui quærit, invenit; et pulsanti aperietur. » Petitio pertinet ad impetrandam sanitatem firmitatemque animi, ut ea quæ præcipiuntur, implere possimus : inquisitio autem, ad inveniendam veritatem. Cum enim beata vita actione et cognitione compleatur, actio facultatem virium, contemplatio manifestationem rerum desiderat : horum ergo primum petendum, secundum quærendum est; ut illud detur, hoc inveniat. Sed cognitio in hac vita, viæ prius quam ipsius possessionis¹ est : sed cum quisque veram viam invenerit, perveniet ad ipsam possessionem; quæ tamen pulsanti aperitur.

72. Ut ergo tria ista, id est, petitio, inquisitio, pulsatio, manifesta fiant, sub aliquo exemplo ponamus aliquem infirmis pedibus ambulare non posse : prius ergo sanandus et firmandus est ad ambulandum; et ad hoc pertinet, quod dixit, *Petite*. Quid autem prodest quod ambulare jam, vel etiam currere potest, si per devia itinera erraverit? secundum est ergo, ut inveniat viam quæ ducit eo quo vult pervenire : quam cum tenuerit, et pervenerit ad eum ipsum locum² ubi habitare vult, si clausum invenerit; neque ambulare potuisse, neque ambulasse ac pervenisse profuerit, nisi aperiat : ad hoc ergo pertinet quod dictum est, *Pulsate* (a).

73. Magnam autem spem dedit et dat ille qui promittendo non decipit : ait enim, *Omnis qui petit, accipit; et qui quærit, invenit; et pulsanti aperietur*. Ergo perseverantia opus est, ut accipiamus quod petimus, et inveniamus quod quærimus, et quod pulsamus aperiat. Quemadmodum autem egit de volatilibus cæli et de liliis agri, ne victum nobis vestitumque desperaremus adfuturam, ut spes a minoribus ad

¹ Er. et Lov., *possessio*. Sed melius *us. et antiquiores editi, possessionis est*.

² Editi et *us.*, *tenuerit et peregert, eum ipsam locum* : excepta sola editione Lov., quæ habet, *et pervenerit ad eum ipsam locum*.

(a) 1 Retract. cap. 10, n. 2.

majora consurgeret; ita et hoc loco, « Aut quis erit, ex vobis, inquit, homo, quem si petierit filius ejus panem, numquid lapidem porriget ei? aut si piscem petierit, numquid serpentem porriget ei? Si ergo vos, cum si is mali, nostis bona data dare filiis vestris; quanto magis Pater vester qui in cœlis est, dabit bona petentibus se? » Quomodo mali dant bona? Sed malos appellavit dilectores adhuc sæculi hujus et peccatores. Bona vero quæ dant, secundum eorum sensum bona dicenda sunt, quia hæc pro bonis habent. Quanquam et in rerum natura ista bona sint, sed temporalia et ad istam vitam infirmam pertinentia: et quisquis ea malus dat, non de suo dat; Domini est enim terra et plenitudo ejus (*Psalm. xxii, 1*) qui fecit cœlum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt (*Psalm. cxlv, 6*). Quantum ergo sperandum est daturum Deum nobis bona petentibus, nec nos posse decipi, ut accipiamus aliud pro alio, cum ab ipso petimus; quando etiam nos, cum sinus mali, novimus id dare quod petimus? non enim decipimus filios nostros; et qualiacumque bona damus, non de nostro, sed de ipsius damus.

CAPUT XXII.—74. Firmitas autem et valentia quædam ambulandi per sapientiæ viam, in bonis moribus constituta est, qui perducuntur usque ad mundationem simplicitatemque cordis, de qua jam diu loquens ita concludit: *Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines bona, ita et vos facite illis: hæc est enim Lex et Prophetæ* (*Matth. vii, 12*). In exemplaribus græcis sic invenimus, *Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines, ita et vos facite illis*. Sed ad manifestationem sententiæ puto a latinis additum *bona*. Occurrebat enim quod si quisquam flagitiose aliquid erga se fieri velit, et ad hoc referat istam sententiam, veluti si velit aliquis provocari ut immoderate bibat et se ingurgitet poculis, et hoc prior illi faciat a quo sibi fieri cupit, ridiculum est hunc putare istam implevisse sententiam. Cum ergo hoc moveret, ut arbitror, additum est ad manifestationem rei unum verbum, ut posteaquam dictum est, *Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines*, adderetur *bona*. Quod si deest exemplaribus græcis, etiam illa emendanda sunt: sed quis hoc audeat? Intelligendum est ergo plenam esse sententiam et omnino perfectam, etiam si hoc verbum non addatur. Id enim quod dictum est, *quæcumque vultis*, non usitate ac passim, sed proprie dictum accipi oportet. Voluntas namque non est nisi in bonis: nam in malis flagitiosisque factis cupiditas proprie dicitur, non voluntas. Non quia semper proprie loquuntur Scripturæ, sed ubi oportet ita omnino proprium verbum tenent, ut non aliud sinant intelligi.

75. Videtur autem hoc præceptum ad dilectionem proximi pertinere, non etiam ad Dei, cum alio loco duo præcepta esse dicat, in quibus *tota Lex pendet et Prophetæ*¹. Nam si dixisset, *Omnia quæcumque vultis fieri vobis, hæc et vos facite*; hac una sententia utrumque illud præceptum complexus esset: cito enim

diceretur, diligite se velle unumquemque, et a Deo, et ab hominibus: itaque cum hoc ei præciperetur, ut quod sibi fieri vellet, hoc faceret; id utique præciperetur, ut diligeret Deum et homines. Cum vero expressius de hominibus dictum est, *Omnia ergo quæcumque vultis ut faciant vobis homines, ita et vos facite illis*; nihil aliud dictum videtur, quam, *Diligens proximum tuum tanquam teipsum*. Sed non est negligenter attendendum quod hic subjicit, *Hæc est enim Lex et Prophetæ*. In his autem duobus præceptis, non tantum ait, *Lex pendet et Prophetæ*; sed etiam addidit, *tota Lex et Prophetæ*² (*Matth. xxii, 37-40*); pro eo quod est *tota prophetia*: quod cum hic non addidit, servavit locum alteri præcepto, quod ad dilectionem Dei pertinet. Hic autem quoniam præcepta simplicis cordis exequitur, et erga eos metuendum est ne habeat quisque duplex cor, quibus occultari cor potest, id est erga homines; id ipsum præcipiendum fuit. Nemo enim fere est qui velit quemquam duplici corde secum agere. Id autem fieri non potest, id est, ut simplici corde homo homini aliquid tribuat, nisi ita tribuat, ut nullum ab eo temporale commodum exspectet, et ea intentione faciat, de qua superius satis tractavimus, cum de oculo simplici loqueremur.

76. Mundatus ergo oculus simplexque redditus, aptus et idoneus erit ad intuendam et contemplandam interiorum lucem suam. Iste enim oculus cordis est. Huic autem oculum talem habet ille qui finem bonorum operum suorum, ut vere bona opera sint, non in eo constituit ut hominibus placeat, sed etiam si provenerit ut eis placeat, ad eorum salutem potius hoc refert et ad gloriam Dei, non ad inanem jactantiam suam; neque propterea boni aliquid ad salutem proximi operatur, ut ex eo comparet ea quæ huic vitæ transigendæ sunt necessaria; neque tenere animum hominis voluntatemque condemnat in eo facto in quo non apparet quo animo et voluntate sit factum; et quidquid officiorum exhibet homini, hac intentione exhibet qua sibi exhiberi vult, id est, ut non ab eo aliquid commodi temporalis exspectet: ita erit cor simplex et mundum in quo queritur Deus. « Beati ergo mundi corde³; quoniam ipsi Deum videbunt » (*Id. v, 8*).

CAP. XXIII.—77. Sed hoc quia paucorum est, jam incipit de investiganda et possidenda sapientiâ loqui, quod est lignum vitæ: cui⁴ utique investigandæ ac possidendæ, id est contemplandæ, talis oculus per omnia superiora perductus est, quo videri jam possit arcta via et angusta porta. Quod ergo deinceps dicit, « Introite per angustam portam; quia lata porta⁵ et spatiosa via quæ ducit ad perditionem; et multi sunt qui introeunt per eam: quam angusta est porta, et arcta via quæ ducit ad vitam; et pauci sunt qui eam inveniunt! » non ideo dicit, quia jugum Domini asperum est, aut sarcina gravis; sed quia labores finire

¹ Hoc loco rursum additur, *omnes*, in duobus Vaticanis Vss.

² Mss. plures hic et alibi, sed non constanter, *manus cordes*.

³ Mss., *cujus*. Sic etiam Mar. et Am.

⁴ Mar. et Mss. uno tantum excepto, *quam lata porta*.

⁵ In editione Mar. et decem Mss., *et omnes Prophetæ*.

pauci volunt¹, minus credentes clamanti, « Venite ad me, omnes qui laboratis, et ego vos reficiam. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quoniam mitis sum et humilis corde: jugum enim meum leue est, et sarcina mea leuis est » (*Math. xi. 28-30*) (hinc autem iste sermo sumpsit exordium, de humilibus et mitibus corde): quod jugum leue et leuem sarcinam multi respiciunt, pauci subeunt; eoque fit arcta via² quæ ducit ad vitam, et angusta porta qua intratur in eam.

CAPUT XXIV.—78. Hic ergo illi qui promittunt sapientiam cognitionemque veritatis quam non habent, præcipue cavendi sunt; sicut sunt hæretici, qui se plerumque pauci ate commendant. Et ideo cum dixisset paucos esse qui inveniunt angustam portam et arctam viam, ne se illi supponant nomine paucitatis, statim subiicit: « Cavete a pseudoprophetis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium, intrinsecus autem sunt lupi rances. » Sed isti non fallunt oculum simplicem, qui arborem dignoscere ex fructibus novit. Ait enim: « A fructibus eorum cognoscetis eos. » Deinde similitudines adiungit: « Numquid colligit de spinis uvas, aut de tribulis ficus? Sic omnis arbor bona fructus bonos facit; mala autem arbor malos fructus facit; non potest arbor bona malos fructus facere; neque arbor mala fructus bonos facere. Omnis enim arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, et in ignem mittetur. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos. »

79. Quo loco illorum error maxime cavendus est, qui de his ipsis duabus arboribus duas naturas opinantur esse, quarum una sit Dei, altera vero neque Dei, neque ex Deo. De quo errore in aliis libris et jam disputatum est uberius, et si adhuc parum est, disputabitur: nunc autem, non eos adjuvare duas istas arbores, docendum est. Primum, quia de hominibus cum dicere tam clarum est, ut quisquis præcedentia et consequentia legerit, miretur eorum cæcitate. Deinde attendunt quod dictum est, « Non potest arbor bona fructus malos facere; neque arbor mala fructus bonos facere, » et ideo putant neque animam malam fieri posse ut in melius commutetur, neque in deterius bonam; quasi dictum sit, Non potest arbor bona mala fieri, neque arbor mala bona fieri: sed dictum est, « Non potest arbor bona malos fructus facere; neque arbor mala bonos fructus facere. » Arbor est quippe ipsa anima, id est, ipse homo, fructus vero opera hominis: non ergo potest malus homo bona operari, neque bonus mala. Malus ergo si vult bona operari, bonus primo fiat. Sic alio loco evidentius dicit ipse Dominus: « Ant facite arborem bonam, aut facite arborem malam. » Quod si duas naturas istorum his duabus arboribus figuraret, non diceret, *Facite*: quis enim hominum potest facere naturam? Deinde etiam ibi cum ipsarum duarum arborum mentionem fecisset, subiicit: « Hypocritæ, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali » (*Id. xii. 33, 34*)? Quamdiu ergo quisque malus est, non potest facere fructus bonos: si enim bonos fructus fecerit, jam malus non erit. Sic verissime dici potuit, Non potest esse nix calida: cum enim calida e-se cœperit, non jam eam nivem, sed aquam vocamus. Potest ergo fieri ut quæ nix fuit, non sit; non autem potest fieri ut nix calida sit. Sic potest fieri ut qui malus fuit, non sit malus; non tamen fieri potest ut malus bene faciat. Qui etiam si aliquando utilis est, non hoc ipse facit, sed fit de illo, divina providentia procurante, sicut de Pharisæis dictum est, « Quæ dicunt, facite: quæ autem faciunt, facere nolite. » Hoc ipsum quod bona dicebant, et ea quæ dicebant, utiliter audiebantur et fiebant, non erat illorum: *Super cathedram* enim, inquit, *Moyse sedent* (*Id. xxiii. 5, 2*). Per divinam ergo providentiam legum Dei prædicantes, possent esse audeatibus utiles,

cum sibi non essent. De talibus alio loco per prophetam dictum est, « Seminastis triticum, et spinas metetis » (*Jerem. xii. 13*): quia bona præcipiunt, et mala faciunt. Non ergo qui eos audiebant et faciebant quæ ab eis dicebantur, de spinis legebant uvas; sed per spinas de vite legebant uvas: tanquam si manum aliquis per sepe mittat, aut certe de vite, quæ sepi fuerit involuta, uvam legat³, non spinarum est fructus iste, sed vitis.

80. Rectissime sane quaeritur quos fructus nos attendere voluerit, quibus cognoscere arborem possimus. Multi enim quædam in fructibus deputant, quæ ad vestitum ovium pertinent, et hoc modo a lupis decipiuntur: sicuti sunt vel jejunia, vel orationes, vel elemosynæ; quæ omnia nisi fieri etiam ab hypocritis possent, non superius diceret, *Cavete justitiam vestram facere coram hominibus, ut videamini ab eis*. Qua sententia præposita, ipsa tria exsequitur, elemosynam, orationem, jejunium. Multi enim multa pauperibus, non misericordia, sed ambitione largiuntur; et multi orant, vel potius videntur orare, non intuentes Deum, sed hominibus placere cupientes; et multi jejulant, et mirabilem abstinentiam prætentunt eis quibus ista difficilia videntur, et honore digna existimantur: et luxuriosum dolis eos capiunt, dum aliud ostentant ad decipiendum, aliud exserunt ad deprædandum vel interficiendum eos qui sub isto vestitu ovium lupos videre non possunt. Hi ergo non sunt fructus de quibus cognosci arborem monet. Ista enim cum bono animo in veritate fiunt, propriæ sunt ovium vestes; cum autem malo in errore, non aliud quam lupos contegunt. Sed non ideo debent oves odisse vestimentum suum, quia plerumque illo se occultant lupi.

81. Qui sunt ergo fructus quibus inventis cognoscamus arborem malam, dicit Apostolus: « Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicationes, immunditiæ, luxuriæ, idolorum servitus, venæciæ, inimicitia, contentiones, annulationes, animositates, dissensiones, hæreses, sectæ⁴, invidia, ebrietates, comessationes, et his similia; quæ prædico vobis, sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Et qui sunt fructus per quos cognoscamus arborem bonam, idem ipse consequenter dicit: *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia* (*Galat. v. 19-25*). Sane sciendum est, hic *gaudium* proprie positum; mali enim homines non gaudere, sed gestire dicuntur proprie: sicut superius diximus voluntatem proprie positam, quam non habent mali, ubi dictum est, *Unnia quæcumque vultis ut faciant vobis homines, hæc et vos facite illis*. Ex ista proprietate verbi, quæ gaudium non dicitur nisi in bonis, etiam propheta loquitur, dicens: *Non est gaudere impiis, dicit Dominus* (*Isai. lvi. 21, sec. LXX*). Ita quoque posita est *fides*, non quæcumque utique, sed vera fides: et cætera quæ hic posita sunt, habent quasdam imagines suas in malis hominibus et deceptoribus; ut omnino fallant, nisi quisque jam mundum oculum et simplicem habuerit, quo ista cognoscat. Optimo itaque ordine primo actum est de munda oculo, et deinde dicta sunt quæ caverentur.

CAPUT XXV.—82. Sed quoniam quamvis quisque oculo mundo sit, id est, simplici et sincero corde vivat, non potest tamen cor alterius intueri; quæcumque in factis vel dictis apparere non poterint, tentationibus aperiuntur. Tentatio autem duplex est; aut in spe adipiscendi aliquod commodum temporale, aut in terrore amittendi. Et maxime cavendum est ne tendentes ad sapientiam, quæ in solo Christo inveniri potest, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ

¹ In B., *finiri pauci volunt*. Fr. Lugd. Ven. et Lov. seculo sumus. M.

² Sic Mss. At editi, excepto Mar., habent, *quoniam jugum leue et levem sarcinam multi respiciunt, pauci subeunt; eoque fit arcta via*.

³ Novem Mss., *Seminastis triticum, et spinas metetis*.

⁴ Sic Er. In B., *aut certe de vite quæ sepi fuerit involuta, uvam legat*. M.

⁵ Ex septem Mss. additur, *sectæ*; quæ vox in editis olerat.

et scientiæ absconditi (Coloss. 11, 3); cavendum ergo est, ne ipso Christi nomine ab hæreticis vel quibuslibet male intelligentibus et sæculi hujus amatoribus decipiamur. Nam ideo sequitur, et monet, dicens, *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum: sed is qui facit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse intrabit in regnum cælorum*: ne putemus ad illos fructus jam pertinere, si quis Domino nostro dicat, *Domine, Domine*; et ex eo nobis arbor bona videatur. Sed illi sunt fructus, facere voluntatem Patris qui est in cælis, cujus faciendæ seipsum exemplum præbere dignatus est.

85. Sed merito potest movere quomodo huic sententiæ conveniat illud Apostoli ubi ait, *Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu; et nemo potest dicere, Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* (1 Cor. 11, 3): quia neque aliquos habentes Spiritum sanctum possumus dicere non Introituros in regnum cælorum, si perseveraverint usque in finem; neque illos qui dicunt, *Domine, Domine*, et tamen non intrant in regnum cælorum, possumus dicere habere Spiritum sanctum. Quomodo ergo nemo dicit, *Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto*, nisi quia proprie Apostolus posuit verbum quod est, *dicit*, ut significet voluntatem atque intellectum dicentis? Dominus vero generaliter posuit verbum quod ait, *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum*. Videtur enim dicere etiam ille qui nec vult, nec intelligit quod dicit: sed ille proprie dicit, qui voluntatem ac mentem suam sono vocis enuntiat. Sicut paulo ante quod dictum est *gaudium* in fructibus Spiritus¹, proprie dictum est; non eo modo quo alibi dicit idem apostolus, *Non gaudet super iniquitatem* (1 Cor. 13, 6): quasi quisquam possit super iniquitatem gaudere: quia illa elatio est animi turbide² gestientis, non gaudium; nam hoc soli boni habent. Ergo dicere videntur etiam illi qui non hoc quod sonant et intellectu cernunt et voluntate agunt, sed voce tantum sonant: secundum quem modum Dominus ait, *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum*. Vere autem ac proprie illi dicunt, a quorum voluntate ac mente non abhorret prolatio sermonis sui, secundum quam significationem dixit Apostolus: *Nemo potest dicere, Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto*.

84. Atque illud ad rem maxime pertinet, ne decipiamur tendentes ad contemplationem veritatis, non solum nomine Christi, per eos qui nomen habent et facta non habent, sed etiam quibusdam factis atque miraculis: qualla propter infideles cum fecerit Dominus, monuit tamen ne talibus decipiamur, arbitantes ibi esse invisibilem sapientiam, ubi miraculum visibile viderimus. Adjungit ergo, et dicit: *Multi mihi dicent in illa die, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, et in nomine tuo dæmonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc dicam illis: Nunquam vos cognovi; recedite a me, qui operamini iniquitatem.* Non ergo cognosceat nisi eum qui operatur æquitatem. Nam et ipsos discipulos suos prohibuit gaudere de talibus, id est, quod dæmonia illis subjecta fuerint: *Sed gaudete, inquit, quia nomina vestra scripta sunt in cælis* (Luc. 10, 20); credo, in illa civitate Jerusalem quæ est in cælis, in qua nonnisi justis sanctisque regnabunt. *An nescitis, ait Apostolus, quoniam iniqui regnum Dei non possident* (1 Cor. 6, 9)?

85. Sed fortasse quis dicat non posse iniquosabilia illa miracula facere, et mentiri potius illos credat, qui dicituri sunt, *In nomine tuo prophetavimus, et dæmonia ejecimus, et virtutes multas fecimus*. Legat

ergo quanta fecerint resistentes famulo Dei Moysi magi Ægyptiorum (Exod. vii, viii): aut si hoc non vult legere, quia non in nomine Christi fecerunt, legat quæ ipse Dominus dicit de pseudoprophetis, ita loquens: *Ecce hic est Christus, aut illic, nolite credere*. Surgent enim pseudochristi et pseudoprophetæ, et dabunt signa magna et prodigia, ita ut in errore inducantur etiam electi: ecce prædixi vobis (Math. xxiv, 23-25).

86. Quam ergo mundo et simplici oculo opus est, ut inveniatur via sapientiæ, cui tantæ malorum et perversorum hominum deceptiones erroresque obstruunt, quos omnes evadere, hoc est venire ad certissimam pacem et immobilem stabilitatem sapientiæ! Vehementer enim metuendum est, ne studio altercandi et contendendi quisque non videat quod a paucis videri potest, ut parvus sit strepitus contradicentium, nisi etiam ipse sibi obstrepat. Quo pertinet etiam illud quod Apostolus dicit: *Servum autem Domini non oportet litigare; sed mitis esse ad omnes, docilem, patientem, in modestia corripientem diversa sentientes: ne forte det illis Deus poenitentiam ad cognoscendam veritatem* (II Tim. 11, 24, 25). Beati ergo pacifici; quoniam ipsi filii Dei vocabuntur (Math. v, 9).

87. Conclusio ergo hujus totius sermonis quam terribiliter inferatur, valde attendendum est: *Omnis ergo, inquit, qui audit verba mea hæc et facit ea, similis est viro sapienti qui edificavit domum suam super petram*. Non enim quisque firmat quod audit vel percipit, nisi faciendo. Et si petra Christus est, sicut multa Scripturarum testimonia prædicant (1 Cor. 1, 4), ille ædificat in Christo, qui quod audit ab illo, facit. *Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et offenderunt in domum illam, et non cecidit*: *fundata enim erat supra petram*. Non ergo iste metuit illas caliginosas superstitiones; (quid enim aliud intelligitur pluvia, cum in mali alicujus significatione ponitur?) aut rumores hominum, quos ventis concupiscentiis tanquam fluentem super terram. Horum enim trium, qui prosperitatibus inducitur, adversitatibus frangitur; quorum nihil metuit qui *fundatam* habet domum super petram, id est, qui non solum audit præcepta Domini, sed etiam facit. Et his omnibus periculose subjacet qui audit et non facit: non enim habet stabile fundamentum; sed audiendo et non faciendo ruina ædificat. Ait enim consequenter: *Et omnis qui audit verba mea hæc et non facit ea, similis erit viro stulto qui edificat domum super arenam: descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, et offenderunt in domum illam, et cecidit; et facta est ruina ejus magna*. Et factum est cum consummasset Jesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrinam ejus: erat enim docens eos, quasi potestatem habens, non quasi Scribæ eorum³. Hoc est quod ante dixi per prophetam esse significatum in Psalmis, cum diceret: *Fiducialiter agam in eo: eloquia Domini, eloquia casta; argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum* (Psalm. 11, 6, 7). Propter quem numerum admonitus sum etiam præcepta ista ad septem illas referre sententias, quas in principio sermonis hujus posuit, de beatis cum diceret; et ad illas septem operationes Spiritus sancti, quas Isaias propheta commemorat (Isai. 11, 2, 3); sed sive iste ordo in his considerandus sit, sive aliquis alius, facienda sunt quæ audivimus a Domino, si volumus ædificare super petram.

¹ Sic Mss. At editi, excepto Mar., non potuerunt illam movere.

² Apud Am. Er. et Lov. additur, et Pharisei. Id tamen hic nullo in Ms. reperimus, nec apud Mar. Est quidem in versione Vulgata, sed non exstat in textu græco.

¹ Am. Er. et Lov. addunt, sancti; quod a Mar. et Mss. abest.

² Duo e Vaticanis Mss., turpiter.

EXPLICIT TOMI TERTII PARS PRIOR.

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.